

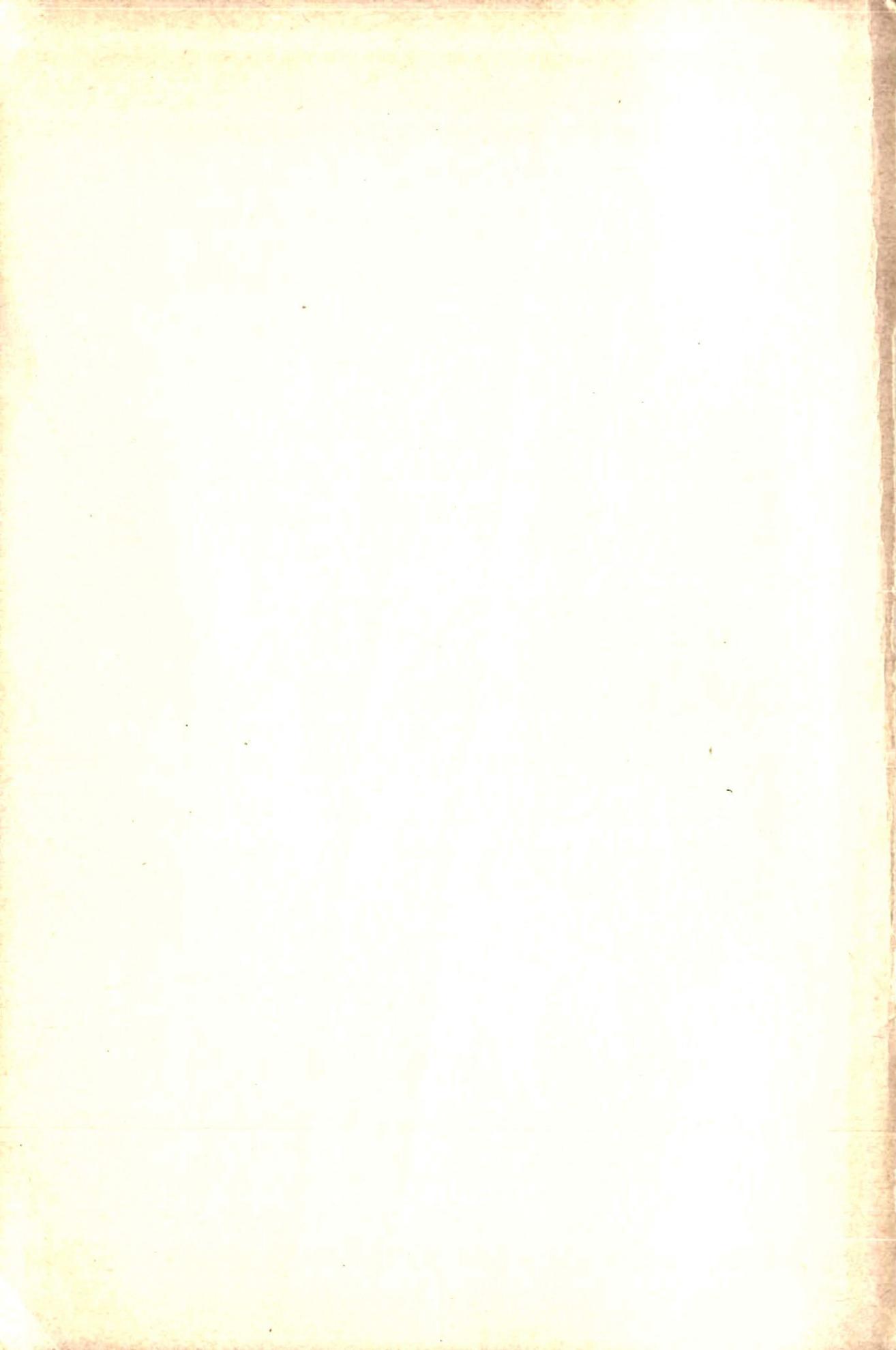
**KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX**

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Bulletin N° 52

Maart 1976

Redacteuren { Dr. L.J. Vandewiele, Gent
Rédaction { Dr. D.A. Wittop Koning, Amsterdam

INHOUD / SOMMAIRE

Beknopt overzicht van gewichten en medicinale gewichten (T Geldof)	3
Clusius en de Farmacie (LJ Vandewiele)	12
Le Titien, d'apres le portrait par lui-même, vers 1562, (Gemaldegalerie Dahlem, Berlin) sur un pot de pharmacie venitien du XVIe siècle (L De Causmaecker)	16
Les savants du Benelux dans l'evolution de la cartographie (A De Smet)	23
Een beruchte ommezwaai in de geneeskunde van de piskijkerij naar het wetenschappelijk onderzoek van de urine (L Elaut)	31
De Gentse Pinel Jozef Guislain (A Evrard)	38
Los congresos internacionales de Farmacia que tuvieron lugar en Bruselas en el siglo XIX, a traves de la prensa farmaceutica española (C Frances)	42
Drei Niederlander als Forderer des oesterreichischen Gesundheitswesens und der Naturwissenschaften im 18 Jahrhundert van Swieten, Jacquin, Ingen-Housz (K Ganzinger)	50
George Sarton et l'Histoire de la science (JB Gillis)	62
Propos sur l'evolution historique de la Pharmacie et du Pharmacien (A Guislain)	66
Historisch overzicht van de benoeming der ereleden van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux (B Mattelaer)	73
Manuscrits ayant trait a des sujets medicaux de la Bibliotheque Nationale de Turin (C Rubiola)	79
Influencia de Van Helmont en España (A Sanchez-Moscoso)	90
Ein Brief von Johan Eliza De Vrij an Philipp Phoebus (W Schneider)	98
De l'utilite de l'Histoire de la Pharmacie (EG Segers)	104
Vie et oeuvre de Jean Baptiste Lalangue (H Tartalja)	107
Over de zin van de beoefening van de geschiedenis van de Farmacie (LJ Vandewiele)	116
De verbreidung van de delftse apothekerspot (DA Wittop Koning)	122
Boekbesprekingen	127
 Verslagen	
Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie Jubileumkongres Gent mei 1975 (B Mattelaer)	131
Congressus Internationalis Historiae Pharmaciae 1975 Bremen (B Mattelaer)	134
Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux Deventer, oktober 1975 (B Mattelaer)	136

T GELDOF

BEKNOPT OVERZICHT VAN GEWICHTEN EN MEDICINALE GEWICHTEN

A Algemeenheneden

Hoe men tot het „Wegen” en de natuurlijk in verband staande „Gewichten” gekomen is zal ons wel nooit met volle zekerheid duidelijk zijn. Wel moet het de primitieve mens zeer vroeg opgevallen zijn dat alle stoffen niet dezelfde zwaarte hebben. Door het in de handen laten schommelen van bvb een stuk hout en een steen zal hij heel duidelijk gemerkt hebben dat beiden verschillen in zwaarte. Zo krijgen wij de eerste balans en ontdekken tevens het SG van twee verschillende stoffen (op gelijkaardige wijze zullen ook andere maten groeien uit natuurlijke vormen duim, palm, voet, schrede, vadem, enz.)

De eerste gegevens die wij met zekerheid kunnen vastleggen bereiken ons uit het Midden-Oosten, nl de streek begrensd door de Zwarte- en de Kaspische Zee in het noorden, de Persische golf in het oosten, Arabië en Egypte in het zuiden en ten westen Cyprus en Griekenland.

Uit de bijbel kunnen wij meerdere gegevens halen, zo bvb Genesis 24:22 „En het geschiedde, als de kemelen voleindigd hadden met drinken, dat die man een gouden voorhoofdsiersel nam, welks GEWICHT was een halve SIKKEL gouds en twee armringen aan hare handen, welke WAARDE was 10 sikkelen goud”. Dit is niet enkel een voorbeeld van wegen, doch wij treffen hier reeds een gewichtsbenaming aan, nl de „shekel”. Deze naam is ook een muntbepaling omdat steeds in de vroegste tijden, de munten een bepaald gewicht moesten hebben.

Het in gebruik nemen van de balans is te stellen op ± 3000 jaar voor onze tijdrekening en de oudste gewichten ons bekend zijn de Mina (Ma-na of daric, een munteenheid) met volgende waardeverhoudingen

Shekel (Gin of 'Siglu)	eenheid	8,3 g
Se = graankorrel	1/180 eenheid	0,047 g
Seu = 3 graankorrels	1/60 eenheid	0,14 g
Mina	60 eenheden	501,6 g
Talent	3600 eenheden	30,096 g

Dat Chinezen en Indiërs reeds in die tijd over gewichten en gewichtssystemen beschikten laat geen twijfel. Laten we ons echter tot Europa beperken. Het gewichtstelsel moet in de toen bestaande en beschaafde wereld van Babylonie, Egypte en Palestina ± uniform geweest zijn. Deze gewichten, vooral

de Mina, waren uit steen, meestal basalt of marmer vervaardigd. In het British Museum te Londen zijn hiervan nog enkele mooie specimens te zien. Enkele kleine variaties niet te na gesproken is er weinig verandering gekomen aan dit systeem tot aan de Romeinen. Zij die dan alles voor hun tijd willen vernieuwen dagen op met een nieuw systeem en een nieuwe balansvorm nl de Unster (Schnellwaage - Steelyard). Deze eenarmige balans met schuifgewicht, die zowel uit hout als uit ijzer kon bestaan, wordt thans nog algemeen gebruikt in de Middeneuropese en Middellandzeegebieden (Let wel de Unster was reeds gekend bij de Egyptenaren.)

Vanaf het midden van de elfde eeuw begon zich in Duitsland een nieuw gewicht op te dringen nl het „Mark-gewicht”. Hier bij ons was het Mark-gewicht algemeen vanaf het midden van de veertiende eeuw en bleef zich handhaven tot de 16e eeuw.

Dan werd dit Duitse Mark-gewicht geleidelijk vervangen door een ander Mark-gewicht van Engelse oorsprong. Het woog 233,6 g en ligt aan de oorsprong van de meeste gewichtsvormen tot het einde van de 19e eeuw, dit is tot de overgang naar het decimaal stelsel. In die tijd ontstond ook het Franse Troysgewicht (van de stad Troyes in Champagne). Daarvan bestaat nog heden de „Pile de Champagne” een pijlgewicht van 50 Mark.

Ik wil er hier wel de nadruk op leggen dat gans de geschiedenis door tot aan het decimaal stelsel er een duidelijk onderling verband heeft bestaan tussen de eerste gewichten tot en met de hedendaagse. Een kleine vergelijking:

Babylonisch talent (Achemeniden, 500 J v Ch) 32,64 Kg

Assyro-Egyptisch talent (Watergewicht van 1 kubieke Egyptische voet)
29,36 Kg verdeeld in

80 Mina van elk 13½ Uncias 1 MINA = 367,29 g

60 Mina van elk 18 Uncias 1 MINA = 489, 6 g

Het Romeinse pond was $\frac{2}{3}$ mina 327,45 g en bestond uit 12 onces

Het Parijse pond woog 489,68 g = 15 Romeinse Oncen, is dus in feite het Assyro-Egyptisch pond (= Pond van Karel de Grote)

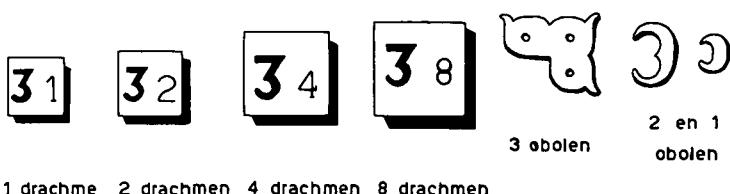
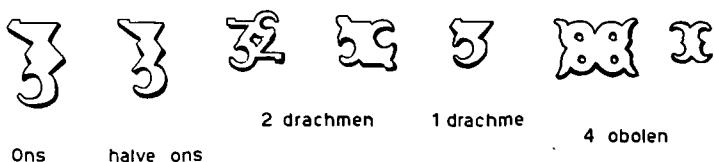
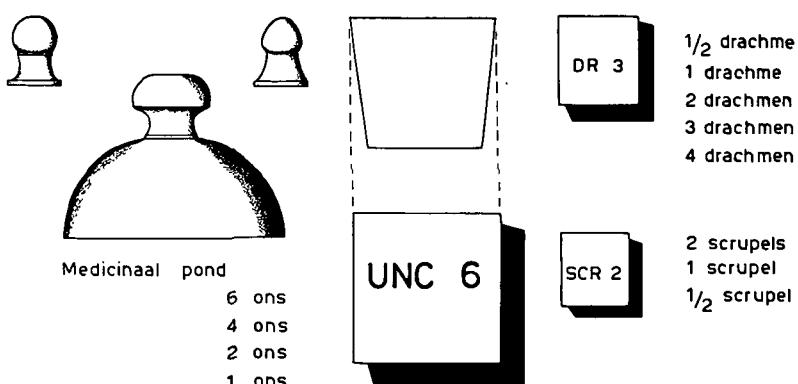
Het Troypond was 12/16 van het Parijse pond

1 Mark was 8 Oncen van het Parijse pond (Zie tabel 3)

Wil men een indeling maken van al wat de geschiedenis ons gegeven heeft en nog geeft, dan kan men meerdere stelsels uitdenken. Het meest eenvoudige echter is een indeling, ofwel naar de vorm, ofwel naar de materie. Wat deze laatste betreft kan men zeggen dat overwegend steen, marmer of basalt, gebruikt werden voor de grotere vormen, terwijl brons en koper meestal voor de kleine gewichten gebruikt werden. Daarnaast hebben we nog lood, glas, ijzer en zelfs edele metalen.

Medicinale gewichten

Nederlanden

Een indeling naar vorm en voorkomen geeft ons grosso modo volgens systeem

- Sluit- en Pijlgewichten potjesvormige in elkaar passende gewichten
- Knop- en Krukgewichten een gewichtlichaam met bovenaan een knop, kruk of bolvormig deel ter opname
- Ringgewichten gewichtlichaam men ring ter opname
- Karaatgewichten Blokvormige, meestal konische gewichten
- Munt- en goudgewichten oorspronkelijk rond, later vierkantige blokjes
- Vreemde gewichten met specifiek uiterlijk eend, tijger, leeuw, koe, alsook abstracte vormen (Birma, Japan, Indie, Ashanti)
- Medicinale gewichten

Aangezien er altijd een causaal verband bestaan heeft tussen gewichten en munten (zie de denarius) en er vanaf de eerste goud en zilvermunten ook kleine gewichtjes waren ter controle (het wantrouwen is niet van vandaag) waren ook de medicinale gewichten van dezelfde vorm als de andere. Dit betekent uit steen, koper of brons en met de normale gewichtvorm. Eerst later ging men de inscriptie voor de apothekers een typische vorm geven. Dus zeker niet voor het begin der 13e eeuw toen het beroep als dusdanig gelegaliseerd werd. Nog later ging men dan wel specifieke medicinale gewichten maken zoals wij ze kennen half bolvormig, konisch en zelfs in de vorm zelf van de gewichtseenheid.

Aldus vinden wij in de laatste vindbare apotheekdoosjes de typisch vierkante greins, sluitgewichten, pijlgewichten, typische apotheekgewichten als drachmen, scrupels en obolen, alsook gewone decimale gewichten en Troysgewichten

B Medicinale gewichten

Ook hier vinden wij de oorsprong in Arabie en zij werden dan langs de Grieken door de Romeinen verbeterd en op punt gezet. Als vertrekpunt namen de Arabieren ook wederom de graankorrel granum (grein). In het Romeinse stelsel werd de eenheid, het pond, onderverdeeld in 12 Oncen naar het volgende systeem

12	8	3	24
L	U	D	S
Libra (=pondus =As= (munt = Libra gewicht)	Uncia	Drachma (denarius = zilverdrachme)	Scrupulus (= klein steentje)
			Granum

(Daarnaast hadden ze ook nog veterinaire gewichten die wel degelijk van de gewone pondera medica verschilden. Hier namelijk bevat de Uncia 7,5 drachmen in plaats van 8)

Apotekersgewichten

Men mag aannemen dat in het algemeen het gewicht van het medicinale pond de 3/4 was van dat van het handelspond, desgevallend van dat van de goudsmeden

A. Frankrijk $489,506 \text{ g} \times 3/4 = 367,13 \text{ g}$ Afgeschaft in 1840.

$\begin{array}{ccccccc} L & -12-> O & -8-> D & -3-> S & \xrightarrow{20} & Gr. \\ 367,13 \text{ g} & 30,5 \text{ g} & 3,824 \text{ g} & 1,275 \text{ g} & 2 & 0 & 10 \\ \hline & & & & 0 & 10 & \\ & & & & 0,0637 \text{ g} & & \\ \hline \text{Codex van 1837} & \text{Livre 500g} & \text{Demilivre 250g} & & 0,63 \text{ g} & & \end{array}$

Quarteron 125 g , Gros 4 g , Grain 0,05 g

B. Holland $492,17 \text{ g} \times 3/4 = 369,13 \text{ g}$ (Libra antiqua) Afgeschaft in 1870 .

$\begin{array}{ccccccc} P & -12-> O & -8-> D & -3-> S & \xrightarrow{20} & Gr. \\ 369,13 \text{ g} & 30,76 \text{ g} & 3,85 \text{ g} & 1,28 \text{ g} & 2 & 0 & 10 \\ \hline & & & & 0 & 10 & \\ & & & & 0,064 \text{ g} & & \\ \hline \text{Na 1817} & \text{L} = 3/8 \text{ kilogram} = 375 \text{ g} & & & 0,64 \text{ g} & & \end{array}$

C. Duitsland Pruisische P = 350,783 g , Neurenbergse P = 382,75 g

$\begin{array}{ccccccc} P & -12-> U & -8-> D & -3-> Skr & \xrightarrow{20} & Gr. \\ 30 \text{ g} & 3,75 \text{ g} & 1,25 \text{ g} & 0,6 \text{ g} & 2 & 0 & 10 \\ \hline & & & & 0 & 10 & \\ & & & & 0,06 \text{ g} & & \end{array}$

D. Engeland Troy-pound = $\frac{144}{175}$ v h handelspond of avoirdupois pond van 453,6 g

Troy-pound → Troy-ounces → Pennyweight (D W T) → Grains
373,24 g 31,103 g 1,55 gr 0,065 g

E. Gents Het Gentse artsenijpond is 3/5 van het handelspond .

P-12 → O-8 → D-3 → S-20 → Gr.

275,35 g 22,95 g 2,87 g 0,96 g 0,048 g

Eenheid	Pond	Ons	Drachma	Scrupel	Grain
Franse livre medicinal	367,128	30,594	3,824	1,275	0,06375
id métrique	375	31,25	3,906	1,302	0,0651
Eng med Troy-pound	373,242	31,1035	3,888	1,296	0,0648
Oude Ned Libra Antiqua	369,129	30,760	3,845	1,282	0,0641
Nieuwe Ned Libra Nova	375	31,25	3,906	1,302	0,0651
Gents apotekerspond	275,349	22,95	2,87	0,956	0,0478

Indien de scrupel verdeeld werd, gelijk soms in Frankrijk, in 24 grains dan woog het grain $1,275 / 24 = 0,0531 \text{ g}$

Klein medicinaal gewicht.

NAAM	AS	UNCIA	SYMBOOL	GRAM	SYNONIEM
GRANUM	1/5760	1/480	gr	0,0472	0,064 NUMMARIIUM MINUTUM, LEPTON .
aeroleus	1/2880	1/240	gr II	0,0942	CHALCOS , (DEUSKEN VH TROYS GEWICHT) .
siliqua	1/3 ob	1/144	gr IV	0,189	DICHALASSOS , CHIRATIUM , KIRATH .
bissiliqua		1/72	gr VIII	0,378	DAVICH , FRELINUS , FIERLIMCK , VIERLING .
obolus	1/2 scip.	1/48	Ob of 3β	0,568	SEMI-SCRUPULUS , DIMIDIUM SCRUPULUS .
SCRUPULES	1/288	1/24	7/3 / I 7/3	1,14	1,262 GRAMMA , FABA GRAECA .
semidrachma			3β		TRIOBOLUS , FABA AEGYPTIA , LUPINUS .
tremissus			gr XXXII		ETRELINUS , (ENGELSE VH TROYS GEWICHT) .
semi hexagium	1/144	1/12	I/∞/3ij	2,274	DEMIDIA SEXTULA , FABA SYRIACA .
DRACHMA	1/96	1/8	3	3,411	3,84 DENARIUS , (HALF SIZYEN , GOUDEN KROON) .
hexagium	1/72	1/6	I/∞/3III	4,55	SEXTULA , AUREUS , SOLIDUM , SESCLA .
sicilicus	1/48	1/4	J/3II/0	6,822	SESQUISEXTULA , DIDRACHMUS , ASSARIUS
duella	1/36	1/3	3viii/T	9,096	BINAE SEXTULA .
semuncia	1/24	1/2	L/-3β/E	13,64	DUPONDIIUM , STATER , (LOOT) .
UNCIA	1/12	1	-/3/0/u~	27,29	30,72 QUNGXIA , QUGGIA , (TWEELOOT) .
sesquimuncia	1/8	1 1/2	-L/L/-3if	40,93	UNCIA UNA & SEMIS , (DRIE LOOT) .
sextans	1/6	2	=/3II	54,58	(VIER LOOT) .
quadrans	1/4	3	=-/::=/3III	81,86	QUARTARIUS , (ZES LOOT) .
triens	1/3	4	=-:/::=/3IV	109,15	
quincunx	5/12	5	==-/::=/3V	136,44	
selibra	1/2	6	S/3VI	163,73	SEMIS , SEMISSIS , SECUNX .
septunx	7/12	7	S-/3VII	191,02	
bes	2/3	8	S=S/-S/3VIII	218,3	BESSION , MARCA VULGARIS .
dodrans	3/4	9	S=S/-S=I/3IX	245,59	
decuns	5/6	10	S==/S::	272,88	DEXTANS .
deunx	11/12	11	S==-/3XI	300,16	
LIBRA	1	12	3xij/L(i)	327,45	368,64 PONDO , AS , LITRA , MONAS .

Deze medicinale gewichten hebben zich gehandhaafd tot ± 500 jaar na Christus Toen hebben de meesters van de Akademie van Salerno in Italie die toen toon-aangevend was, uit het boek van Nicolaus Alexandrinus (Griek - De compositione medicamentorum secundum loca) het „ANTIDOTARIUM PARVUM” gemaakt, en wel op deze manier ze hebben in dit boek sommige samenstellingen menen te moeten inkorten en verminderen en in hun onnauwkeurigheid hebben ze het oud gewichtstelsel hierin verkeerd opgenomen Dit zogenaamd boek van de fiktieve „Nicolaus Salernitanus” deelt het „ons” 9 drachmen toe .

Aldus komen wij tot

12	9	3	20
L	U	D	S
-----	-----	-----	-----
			gr

De basis is de graankorrel

Dit stelsel nu werd veelvuldig gevuld zowel in Salerno en Venetie als in Spanje en gaf dus de leiding aan in de toen bestaande medicinale wereld Deze dwaling heeft zo ongeveer een 300 jaar geduurde tot Nicolaus Praepositus terug de ons in 8 drachmen verdeelde maar de 20 greins in een scrupel behield

Dit gaf het ontstaan aan het „Klein medicinaal gewicht”, dat als een boorling was uit het Romeinse en het Salernitaanse medicinaal gewicht

Dit stelsel werd

12	8	3	20
L	U	D	S
-----	-----	-----	-----
			gr

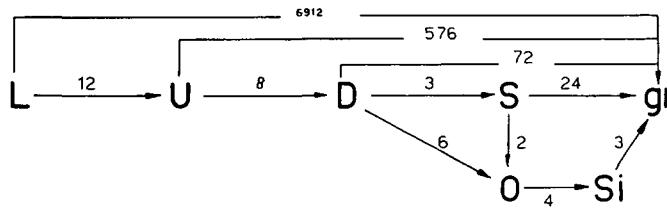
Men mag zeggen dat dit een basis was voor de meerdere stelsels welke wij gekend hebben tot het decimaal stelsel Er ontstonden immers ook andere gewichtseenheden zoals het Burgerlijk gewicht van Brabant en het Troys-gewicht dat hier in de Nederlanden vanaf 1760 als medicinaal gewicht werd gebruikt In Frankrijk was dit Troys gewicht reeds geruime tijd ingeburgerd Ook in Engeland kende men naast de typische echte medicinale gewichten de Troy-gewichten die er aan gelijk waren en het zijn deze Troy-gewichten die tot in de 20e eeuw in al de apotheken te vinden waren (In feite waren het oorspronkelijke goudsmedengewichten)

Aldus kunnen wij zeggen dat vanaf de middeleeuwen in Europa (en in navolging in praktisch gans de rest van de toen gekende wereld), bij de apothekers en bij de geneesheren gewogen werd met zowel typische medicinale gewichten als met andere zoals Mark-gewichten, Burgerlijke gewichten, Engelse, enz (Engelsen = van de esterling = pennysterling = $\frac{1}{2}$ Arabische dirhem)

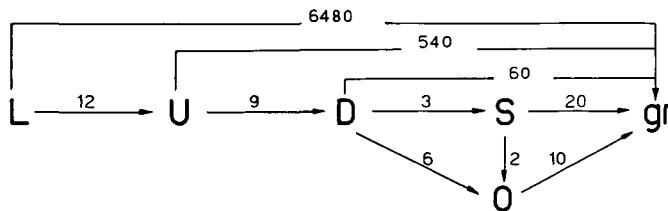
Het was een echte puzzel om bij een recept de juist gewenste gewichtseenheden te bepalen Het is dan ook niet te verwonderen dat de kennis van

ʒ^(xij) ʒ⁽ⁱ⁾ ʒ⁽ⁱ⁾ ʒ gr

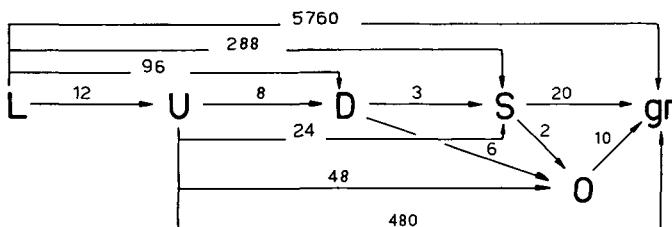
A. ROMEINS MEDICINAAL GEWICHT. (GALENUS)

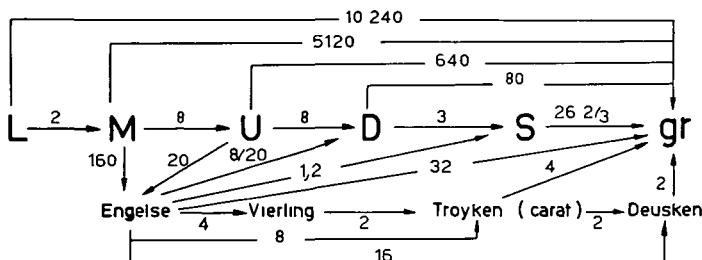
B. SALERNITAANS MEDICINAAL GEWICHT. (Antidotarium parvum Nicolai)

C. KLEIN MEDICINAAL GEWICHT. (Nicolaus praepositus)

D. HET TROYS GEWICHT. (In de nederlanden, muntslagers en goudsmeden)

het volledig gewichts-gamma een ernstig gedeelte van de stof voor apothekersleerlingen was.

Een klein voorbeeld en tevens speciale aandacht van dit systeem was de denarius : een gewicht dat de ganse geschiedenis door ook medicinaal gebruikt werd.

Afkomstig van de Grieken als zijnde een zilverdrachme ging hij over naar de Romeinen waar hij meerdere malen van zwaarte veranderde. Van de zware denarius argentei van $5\frac{1}{2}$ zilverpenningen ging hij over naar de lichtere denarius van 84 penningen en wat later nogmaals naar een denarius van 96 penningen. Welnu deze laatste was gelijk aan een drachme van het Romeinse gewicht. Aldus werd zowel medicinaal gewogen met denarii als met drachmes. Dit was ten tijde van Galenus. Wat later bepaalde Cornelius Celsus de drachme of denarius als $1/7$ van een once en zo waren er twee soorten denarii bij de medicijnmeester. Later kreeg men dan nog b.v.b. de denarius van het Troys gewicht.

Vanaf 1799 werd dan begonnen met de opstelling van het metriek stelsel en werd dit langzaam in Europa doorgevoerd. Een uitzondering op de regel echter waren de medicinale gewichten omdat men ten onrechte schrik had voor verwarring. Aldus kon het medicinaal stelsel zich handhaven hier in de Nederlanden tot 1870, wanneer men er tenslotte toch een eind aan maakte en het tiendelig stelsel overnam.

LITERATUUR

- B Kisch, Scales and weights, Londen, 1965
- A.P.J. Vandervee, Muntgewichtjes, St.-Niklaas, 1968.
- K.M.C. Zevenboom en D.A. Wittop Koning, Nederlandse gewichten, 1970.
- R de Farvacques, Medicina Pharmaceutica, 1681.
- M. Nuyttens, Wegen en gewichten, Izegem, 1973.

Apr. T. GELDOF
Kortrijkse straat 120
8700 Izegem

L J VANDEWIELE

CLUSIUS EN DE FARMACIE

Voor de Renaissance kan men nauwelijks over de botanica als wetenschap spreken, aan botanica werd niet gedaan om de plantkunde zelf, deze stond volledig in functie van de geneeskunde Eerst met de Renaissance treedt hier verandering in, toen begon men de plant als plant te beschouwen Maar niettemin bleef de belangstelling voor de plant het sterkst voor zover deze als geneesmiddel dienst kon doen

De geschiedenis van de farmacie leert ons dat in de loop der tijden de artsenijschat tweemaal een grote uitbreiding heeft gekend, een eerste maal gedurende de Arabische periode , Mekka was niet alleen het grootste bedevaartsoord maar ook de grootste handelsmarkt ter wereld, waar waren werden verhandeld, die zowel uit Spanje als uit Indie en China afkomstig waren Zo hebben de Arabieren de artsenijschat verrijkt met areka, braaknoot, cubeba, drakenbloed, galanga, gember, jasmijn, kamfer, kruidnagel, manna, muskaatnoot en foelie, muskus, sennabladeren, sandel, tamarinde en andere meer Een tweede opmerkelijke verrijking kende de artsenijschat na de ontdekking van Amerika , talrijke nieuwe geneesmiddelen werden in de geneeskunde aangewend, waarvan sommige na eeuwen nog steeds een goede klank hebben, zoals kina, ipeca e a m

Voor de invoering van Amerikaanse artsenijsplanten in de Europese geneeskunde heeft Clusius slechts een sekundaire rol gespeeld Clusius is nooit in Amerika geweest , hij moest zich tevreden stellen met de berichten die hem werden toegespeeld door anderen die Amerika en Azie wel hadden bereisd De grote verdienste van Clusius ligt echter vooral hierin, dat hij, perfekte polyglot als hij was, de werken van deze schrijvers, die slechts van regionale betekenis waren, in het Latijn vertaalde en aldus voor al zijn geleerde tijdgenoten toegankelijk maakte

Zo kunnen we in de eerste plaats de Latijnse vertaling vermelden van het in het Portugees geschreven werk van Garcia da Orta, *Coloquios dos simples, e drogas da India* Het was immers zo dat Garcia da Orta in 1534 de Portugese vloot naar Goa had vergezeld

Daarna vertaalde hij in het Latijn het Spaanse werk van Nicolas Monardes, *Duos libros, el uno que trata de todas las cosas que se traen de nuestras Indias Occidentales, que sirven al uso de medicina*

Dan volgde de Latijnse vertaling van het Spaanse werk van Christobal Acosta, *Tractado de las drogas y medicinas de las Indias Orientales*

Clusius bewerkte ook de schatten die Francis Drake meebracht van zijn verre tochten en beschreef ze in *Rariorum plantarum Historia* en in *Exoticorum libri decem*, waarin hij ook de observaties die Peter Bellon over zijn orientreis maakte, besprak

Also heeft Clusius enorm veel bijgedragen tot het bekendmaken van de drogen, afkomstig zowel uit Oost- als uit West-Indie en tot de verruiming van de artsenschat

Verdere verwantschap van Clusius met de farmacie ligt in de betrekkingen die hij onderhield met apothekers Zo weten wij dat Clusius voor de nieuwe Latijnse uitgave van *Coloquios van Garcia da Orta* kruidenafbeeldingen liet snijden, naar materiaal dat hij bij Antwerpse apothekers betrok Clusius was met Jean Mouton, apotheker te Doornik, goed bevriend, zoals uit zijn briefwisseling blijkt Hij noemt hem *Pharmacopoeus doctissimus atque diligentissimus* in zijn *Rariorum aliquot stirpium per Pannionam Historia* (p 235) In hetzelfde werk vernoemt hij nog Pieter Van Overstraete, apotheker te Brussel en in zijn vertaling van *Monardes* wordt W Andrea, apotheker in Antwerpen vernoemd Uit briefwisseling en schriften blijken zijn betrekkingen met de Antwerpse apothekers Adr Beyerlinck, Jan Coene, G Driesch, Franc Pennin of Penninck, verder met de Gentse apotheker Adam de la Fosse of vander Gracht en de Brusselse apotheker Francois van Zinnicq of van Zennick We weten ook dat Clusius op zijn tochten in Engeland (1571 en 1580) zijn vrienden, de plantenliefhebbers Hugo Morgan, hofapotheker van koningin Elisabeth van Engeland en apotheker Jacob Garot een bezoek bracht Hij leerde er ook de apotheker John Rich (Johannes Ritzius) kennen

Verder weten wij nog dat Clusius in ruilverkeer stond met apothekers die hem allerlei exotica bezorgden, zo met Petrus Garet, Walichius Syvert, Johannes Scharm en Franciscus Peny, allen uit Amsterdam, met Christiaan Porret uit Leiden en Willem Parduyn uit Middelburg, wat we uit *Exoticorum libri decem* te weten komen Ook is zijn vriendschap bekend met de apotheker Andreas Heindl van Pressburg, die hij eveneens in *Rariorum aliquot stirpium per Pannionam Historia* (p 102) met name noemt In 1590 was apotheker Joannes Pona uit Verona bij Clusius te gast in Frankfurt Deze Pona had zich verdienstelijk gemaakt door zijn herborisatietochten op de Monte Baldo in Tirol (*Plantae, seu simplicia quae in Baldo monte et in viâ ad Baldum reperiuntur* Verona 1595)

In zijn *Curae posteriores* heeft Clusius drie planten voor het eerst beschreven en afgebeeld nl *Saxifraga Hirculus L*, *Trifolium fragiferum L* en *Lobelia Dortmanna L* Deze drie Noordnederlandse inheemse planten waren hem toegestuurd door apr Johannes Dortman Voldoende bekend zijn verder ook de betrekkingen van Clusius met zijn hortulanus van de Leidense Kruidtuin, de apotheker Dirk Cluyt (Clutius) uit Delft

Doch zijn boezemvriend was de grote Antwerpse apotheker Peeter van Coudenberghe Tussen beide mannen was een warme vriendschap en een wederzijdse verering ontstaan Clusius bezorgde aan van Coudenberghe zaden en bollen Deze had weldra een tuin van 2 Ha, waar meer dan 600 exotische planten groeiden en waar Clusius in alle rust kon herboriseren Clusius vertaalde in 1561, op aandringen van zijn vrienden Peeter van Coudenberghe en de drukker Christofel Plantijn een Italiaans boekje in het Latijn onder de titel *Antidotarium sive de exacta componendorum miscendorumque ratione libri tres* Hunger vond dat de tekst letterlijk overeenstemde met die van *El Ricettario delle Citta di Firenze* van 1550 Ik had van meetaf twee bezwaren tegen de uitspraak van Hunger a) dat Clusius in zijn inleiding *Carolus Clusius Petro Coldenbergo*

RICETTARIO

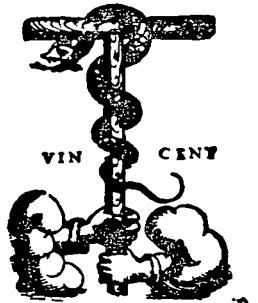
V T I L I S S I M O

ET MOLTO NECESSARIO

à tutti gli spetiali,
che uogliono preparar le medicine
regolatamente,

DA DIVERSI ET ECCELLENTI
medici riveduto &
approvato,

Et nuouamente corretto & esposto con
breuissime dichiarationes
dose bisognose.

IN VENETIA

Appresso Vincenzo Valgrisi.

1560.

ANTIDOTARIVM,

SIVE
DE EXACTA COMPONENDO-
RVM MISCENDORVM' OVE ME-
DICAMENTORVM RATIONE
LIBRI TRES,

Omnibus Pharmacopœis longè utilissimi,

Ex Graecorum, Arabum, & Recentiorum Medi-
corum scriptis maximacura & dili-
gentia collectis

Nunc verò primum ex Italico sermone Latini facti.

ANTVERPIAE,
EX OFFICINA CHRISTO-
PHORI PLANTINE.

M. D. LXI.

CVM GRATIA ET PRIVILEGIO.

Pharmacopœo Antverpiano S sprekt over een klein Italiaans boekje „Libellus italicice conscriptus”, terwijl El Ricettario di Firenze van 1550 een in-folio is met meer dan 200 bladzijden, zeker geen „libellus” en b) dat Clusius zegt dat het Italiaans boekje zeer voor kort verschenen was, „superioribus diebus”, dit schrijft hij in 1561, dus 11 jaar na het verschijnen van het Ricettario di Firenze van 1550

Nu bleek dat er in een Amerikaanse bibliotheek een boek voorhanden is, die als titel heeft Ricettario utilissimo Bij nazicht van de tekst konden we constateren dat deze identiek is met de tekst van Ricettario di Firenze van 1550 en met die van het Antidotarium van Clusius De maten van dit Ricettario utilissimo zijn 138 x 75 mm, een -12° van 174 blz, zodat Clusius gerust over een „libellus” mocht spreken, de uitgave dateert van 1660, zodat ook de woorden van Clusius „superioribus diebus” in een druk van 1661 tot hun letterlijke waarde komen

Het feit dat deze Florentijnse uitgave onder de Venetiaanse drukken te zoeken valt is er misschien de oorzaak van dat dit Ricettario utilissimo tot op heden onbekend is gebleven, zeker in verband met het Antidotarium van Clusius. Wat betreft het Antidotarium van Clusius blijven heden nog twee vragen onbeantwoord nl 1° hoe het komt dat dit Antidotarium, waarvan zeker is, blijkens rekeningen bewaard in het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen, dat heel wat exemplaren in de omloop waren, zo weinig invloed heeft gehad in de apothekerswereld en 2° waarom Clusius gelijktijdig in hetzelfde jaar 1560 zijn Antidotarium liet drukken bij zijn vriend Christofel Plantijn te Antwerpen en bij Theobaldus Paganus te Lyon. Twee vragen, die voor de Clusius studie interessant en van belang zijn.

LITERATUUR F W T Hunger, Charles de l'Escluse Carolus Clusius Nederlands Kruidkundige 's-Gravenhage DI I, 1927, DI II, 1942 , A Louis, Clusius (De L'Escluse) Carolus, botanicus, Nationaal Biografisch Woordenboek, Kon Vlaamse Academien van Belgie, Brussel, 1 (1964), 312-319 , L J Vandewiele, Welke uitgaaf van het Ricettario Fiorentino lag er aan de basis van het Antidotarium van Clusius Farm Tijdschr Belg, 1971, 48, 259-266 , S Aumüller, Carlos Clusius Bibliographie und Ikonographie Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) in pannonischen Raum Burgenlandische Forschungen Sonderheft V, Eisenstadt 1973, 9-92

Dr L J VANDEWIELE
Goudenhandwegel 26
9120 Destelbergen

L. DE CAUSMAECKER

„LE TITIEN, D'APRÈS LE PORTRAIT PAR LUI-MÊME, VERS 1562,
(GEMÄLDEGALERIE DAHLEM, BERLIN) SUR UN POT DE PHAR-
MACIE VENITIEN DU XVIe SIÈCLE”

Si nous ne pouvons nier notre dette à Venise, si nous sommes persuadés que la destinée de la pharmacie aux Pays-Bas, en partie, a été forgée à la cité des Doges, pourquoi dissimuler nos sentiments? Pourquoi cacher les témoins proches?

I. Deux Chevrettes semblables, pas identiques. Faïence Primitive d'Anvers, chevauchant le XVIe et le XVIIe siècle (Coll. part.).

Venise, port largement ouvert aux importations de l'Extrême-Orient et du Proche-Orient était particulièrement sensible à l'influence des arts du feu: les porcelaines de Chine, les faïences plombifères turques et persanes.

Venise était la première cité en Europe qui avait le privilège d'admirer les splendides porcelaines Ming, apportées en galères de Chine.

L'amour inné de la nature dans l'âme Chinoise se manifestait surtout dans la réproduction précise des plantes. Ces motifs ont incité les Vénitiens Maestro Lodovico et Maestro Jacomo da Pesaro, à les imiter 'alla Veneziana'.

Ces majoliques du type 'a foglie' demeureront un demi-siècle en faveur sur-

tout pour les vases de pharmacie. Ce décor se répandra au Nord, en Flandre, et la parenté est si serrée, qu'il est parfois difficile de distinguer celles d'Italie et les nôtres.

En somme la généalogie du pot de pharmacie de Delft racine en Chine.

C'est au milieu du XVe siècle que surgit Domenigo da Venezia. On connaît mal ses débuts. Mais à partir de 1560 la majolique italienne fut enrichie par une série vénitienne, quasi homogène, que les catalogues décriront sommairement : „Fleurs et feuilles sur fond bleu foncé”.

L'appréciation modique de ces majoliques révèle l'incompréhension et une connaissance superficielle de ces objets artistiques. Bien sûr, le même thème, les mêmes éléments décoratifs ont été répétés pendant presque trente ans. Selon Boileau „Un jour l'ennui naquit de l'uniformité”.

Nous avons vu, au début, que Venise entretenait avec le Moyen-Orient un trafic considérable et immanquablement elle a été trempée par son influence. Aussi, le décor courant de Domenigo, était appelé par un historien contemporain 'alla persiana'.

Jamais, on n'a bâti en couleurs, d'une manière aussi superbe, ni la couleur bleue n'était nulle part si dominante qu'en Perse.

L'éclat et la couleur du carrelage bleu des coupoles de mosquée, l'emportent sur le minéral : la turquoise.

En profondeur elles brillent comme le lapis lazuli, ou comme un ciel d'azur, qu'on aperçoit à travers les branches fleurissantes.

Derrière tout cela, commence pour le croyant, un monde spirituel qu'il atteint en contemplation.

A la couleur bleue sont associés les noms des pierres précieuses : la turquoise, le lapis lazuli, le safir et l'émeraude. Il faut qu'on la regarde sous un angle métaphysique.

Dans la spiritualité persane et turque, où sont évoquées les étoiles dans leur magnificence impénétrable, le bleu du ciel est la projection de la mystique fervente de l'Islam.

Les majoliques vénitiennes ne sont point les plagiats des faïences de l'Orient. A cette inspiration ardente, Domenigo da Venezia a répondu par la désinvolture vénitienne.

Les feuilles lancéolées persanes deviennent des feuilles d'acanthe vénitiennes, les fleurs du trésor naturaliste, inépuisable, à signification sacrale, même paradisiaque, sont réduites à la grande marguerite (*Chrysanthemum Leucanthemum*), tandis que les fruits, poires et petites oranges, étranges au décor oriental, viennent compléter le décor vénitien. Il y a aussi un décalage dans la palette. Le vert et le jaune sont opposés. Le rouge coral — du bol arménien apposé en relief — a disparu.

Dans les médaillons en réserve apparaissent des portraits.

Ceci est nettement d'un apport occidental. Car la représentation véridique des êtres vivants était évitée en Orient. Mahomet lui-même avait déchiré un rideau avec des images, en disant : „Les hommes qui le jour de la résurrection auront le plus à souffrir, sont ceux qui imitent Dieu dans Ses créatures.”

Sur la plupart des pots de pharmacie de l'atelier de Domenigo da Venezia on retrouve une fleur dont on divine aisément le genre. Elle appartient aux Convolvulacées. Elle est d'une importance spéciale pour l'histoire de la Pharmacie,

car elle jette une lumière sur la portée de l'actualité et de la botanique au seizième siècle.

Nous voudrions rapprocher la fleur au commentaire du Kruydtboeck de De Lobel (de 1581) à propos de la Scammonée. Il loue les vertus médicinales de la résine et il avertit tous ceux qui s'occupent de médecine qu'ils devraient au moins connaître la plante. Car, souvent falsifiée par le suc de Coloquinthe, la résine était importée des pays arabes. En 1561 ou 62, écrit De Lobel, un pharmacien de Venise, appelé Martinello, amenait les semences au jardin botanique de Venise et de Padoue. De Lobel lui-même en amenait à Anvers, 'où les fleurs avaient la même splendeur qu'à Venise'.

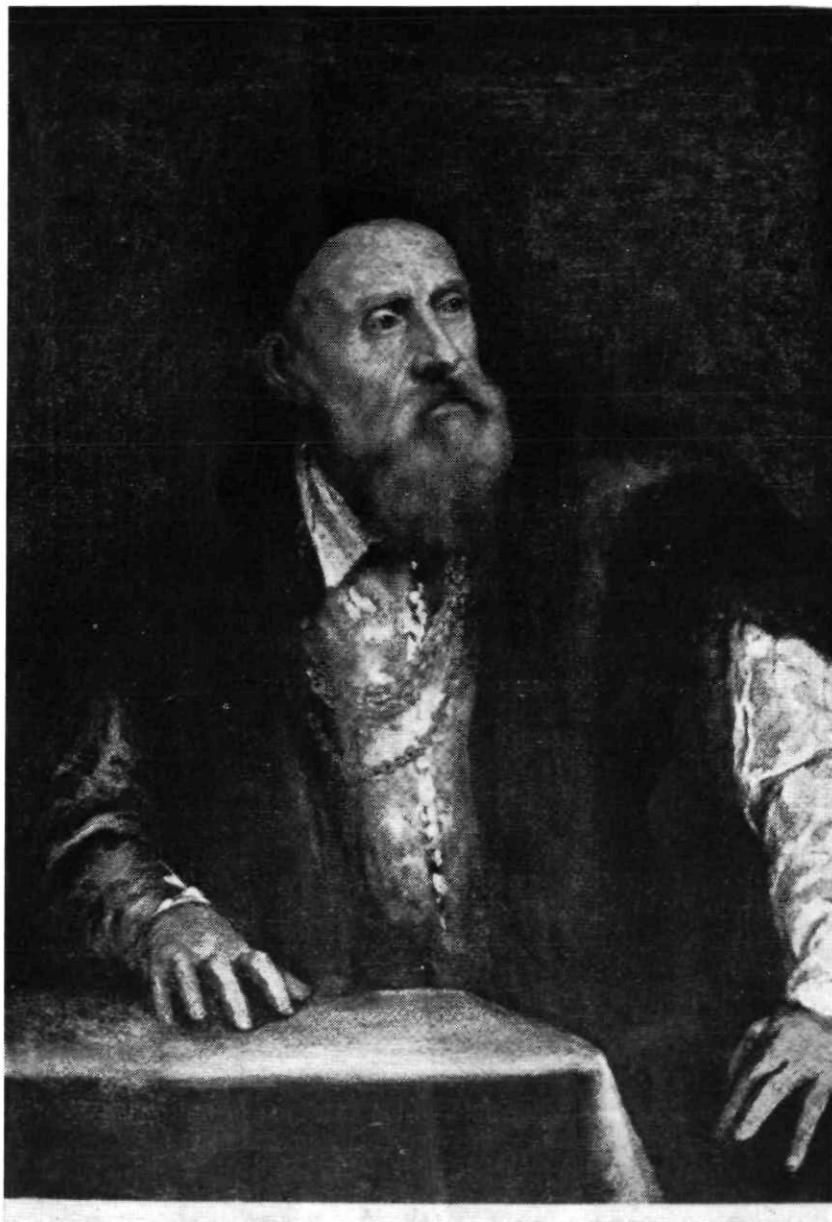
De ces données on peut conclure que les majoliques à la Scammonée ont été faites 'post quem'.

Mais, ce qui surprend surtout dans ces majoliques, comme on a vu, c'est l'apparition du portrait.

Bien qu'on connaisse le genre Istorianto, aux tableaux historiés ou mythologiques, et les coppe d'amore (les coupes de fiançailles ornées du portrait de l'aimé (e), le vrai portrait phisonomique, ne s'est dégagé qu'avec Domenigo.

II. Albarello vénitien. 3e/4 du XVIIe siècle (Coll. part.)

III. Le Titien par lui-même. Vers 1562 (Gemäldegalerie, Berlin).

Dans la Renaissance l'homme est devenu central. Il n'est plus évalué selon le degré hiérarchique féodal, mais au contraire suivant le développement de ses dons naturels. Partant, le portrait devient populaire et à la mode. Au lieu d'être réservé aux 'Grands' le portrait vient en vogue pour les commerçants prospères, les artistes mêmes, les humanistes — on connaît par ex. un portrait d'Erasme peint par Quinten Matsys, par Holbein, par Dürer. Enfin le portrait devient un témoignage, une expression d'amitié, de remerciement, d'hommage. Ne serait-ce pas la raison, pour laquelle le Titien soit représenté dans le médaillon d'un Albarello par un potier anonyme de l'Atelier de Domenigo da Venezia ?

Nous avons la preuve, qu'en 1520, Le Titien était chargé de commander les majoliques pour la pharmacie du duc de Ferrare Alfonse I, qu'il dessinait les cartons, surveillait la fabrication et les prix.

Dans la lettre d'envoi, conservé aux archives de Modena, Le Titien les déclarait, réussis à merveille.

Le peintre Vénitien n'est-il pas resté en contact avec les ateliers de majolique, en fournissant des conseils, voire des portraits esquissés ?

Rappelons vite le curriculum vitae de Tiziano, retenons Ses contacts avec la majolique, repérons les influences qu'il pourrait avoir eu sur elle, et comparons, pour terminer ses autoportraits avec la représentation sur l'Albarello, afin que chacun de Vous, puisse juger l'hypothèse, que j'ai énoncée, comme titre de cette lecture.

Le Titien répondait à l'idée que l'on avait dans la Renaissance d'un génie. Pendant trois générations il a conduit l'école Vénitienne de peinture. Il était célèbre pour l'éloquence de Ses portraits. Lui seul pouvait satisfaire aux exigences de Charles V, né en 1500 ici à Gand, parce qu'il savait allier la véracité à la dignité. Il est considéré comme le fondateur de la Peinture Moderne. Pendant 80 ans il achevait en moyenne un tableau par mois. Le Titien a connu une veillesse majestueuse. Au moment suprême qui précède le crépuscule Le Titien a encore peint deux autoportraits. L'un se trouve à Berlin Gemäldegalerie Dahlem, l'autre à Londres, National Gallery.

Les études du Musée de Cologne ont fait ressortir que très souvent le copies sur les majoliques étaient fait à l'envers, et qu'il n'y a que ressemblance au lieu d'identité. Ce qui n'est pas surprenant quand on sait que le fond poreux des vases ne permet pas de retouche.

En outre, la surface est concave et parabolique, ce qui n'est pas de nature à faciliter le travail. Entre l'Albarello à portrait et les tableaux mentionnés il y a une coïncidence de plusieurs détails : La présentation de face, tourné d'un quart vers la droite ; la physionomie, le long visage ; le trait saillant caractéristique du visage, l'os jugal ou le zygoma et la pommette ; la longue moustache ; la barbe fleurie et fendue ; le jeu de l'ombre et de la lumière ; un vieillard hardi et pénétrant ; même vêtement et mêmes noeuds, la pointe du col ; et surtout le style pictural, la maniera veneziana à taches (machia) et traits de pinceau fugitifs (spiegazzoni) ; la coiffe verte, couleur complémentaire du rouge, qui manque à la palette de majolique.

Le tableau de la National Gallery à Londres représente l'allégorie de la Prudence, peinte vers 1560 ; il représente la connaissance du passé, l'appréciation du présent, calcul de l'avenir, à travers deux rangées symboliques : le

IV. L'allégorie de la Prudence, par Le Titien, peinte vers 1560.
(National Gallery, London).

loup, le lion, le chien et au-dessus trois visages figurant les trois âges de la vie Au vieillard le peintre a donne ses propres traits, l'adulte est son fils, Orazio, l'adolescent son neveu

D'un jugement motivé, quelque soit Votre décision, notre obligeance envers Le Titien sera agrandie, notre dette envers Venise quelque peu amortie

Samenvatting

Het ontstaan in de XVle eeuw van het farmaceutische aardewerk in de Nederlanden zijn we aan Venetie verschuldigd

Sterk beïnvloed, langs de handelsbedrijvigheid, door het Verre Oosten werden er de natuurgetrouwe motieven van het Chinese porselein geimitieerd 'a la veneziana' Het schier identisch versieringspatroon treffen we aan in de primitieve faience van de Nederlanden

Gelyktijdig werd de dogenstad in betovering gebracht door het aardewerk uit het Nabije Oosten Hieruit zijn de voor Venetie meest karakteristieke 'a la persiana' majolika, met donkerblauwe achtergrond, voortgekomen Vervreemd van de metafysische symboliek van de Islam, treedt de MENS op de voorgrond in de portretmedaillons van de werkplaatsen van Domenico da Venezia De zwierige ornamentiek van gestileerde planten, wordt na 1562 aangevuld met een bloem van de Convolvulaceae, bedoeld als didactisch element Dit wordt in verband gebracht met de bewering van De Lobel in het Kruydtboeck van 1581, dat het zaad van Scammonee vanuit de Arabische landen naar Europese plantentuinen werd overgebracht

De, op een Venetiaanse Albarello, afgebeelde ouderling wordt geïdentificeerd met Tiziano, op grond van fysonomische gelijkenis en talrijke overeenstemmende details, met twee zelfportretten uit National Gallery, Londen en Gemaldegalerie Dahlem, Berlijn

Anderzijds weten we uit een brief aan de graaf van Ferrara-Alfons I-, in Modena bewaard, dat Tiziano bij de aanvang van zijn loopbaan werd gelast de graefelijke apotheek van apothekerspotten te voorzien

Wellicht bleef Tiziano zijn hele leven lang in voeling met de pottenbakkers van Venetie, bezorgde hun zijn gewaardeerde schetsen en werd, wederzijds, die behulpzaamheid niet onbetuigd gelaten

Apr L DE CAUSMAECKER
Markt 42, 9100 Lokeren

A DE SMET

LES SAVANTS DU BENELUX DANS L'EVOLUTION DE LA CARTOGRAPHIE

Quand on parle de nos jours de cartographie, on pense aussitôt à nos instituts modernes spécialisés et bien équipés en appareils perfectionnés, disposant d'un personnel hautement qualifié pour la géodésie, la topographie, le nivelllement, le dessin cartographique et la reproduction des cartes

Au XVe et XVIe siècle il n'en était pas ainsi. La cartographie était pratiquée par des individus, des savants isolés qui exécutaient la plupart des opérations dont devaient résulter des cartes manuscrites ou gravées

La tradition mathématique qui est à l'origine de notre cartographie moderne et qui comprend l'astronomie et l'astrologie, se répandit en Europe centrale et occidentale grâce à des maîtres formés à l'Université de Paris. Ils appartenaien au mouvement scolaire (1)

Albert le Grand rendit un immense service aux savants de l'Occident chrétien qui admiraient l'astrologie, dans son *De causis et proprietatibus elementorum* où il donna une paraphrase du Pseudo-Aristote et discuta les causes astrologiques du déluge. Il affirma „que les conjonctions des corps célestes ne sont qu'une cause instrumentale de la volonté de Dieu”

L'astrologie s'accorda avec la foi chrétienne puisqu'après la condamnation du déterminisme astral par l'Université de Paris, le 7 mars 1277, les pratiques astrologiques furent de plus en plus en vogue chez les savants les plus dévoués aux intérêts de l'Eglise romaine (2)

La pratique de l'astronomie et de l'astrologie eut bientôt comme conséquence la détermination des coordonnées géographiques des villes et l'indication des lieux sur les cartes (3)

Le mouvement qu'on appelle la Renaissance ne fut que la continuation au point de vue scientifique de ce qu'avaient accompli les savants du moyen âge. Lorsque l'Université de Louvain, fondée en 1425, commença ses activités scientifiques, la ville de Louvain tenta deux fois, en 1428 et 1435, mais en vain, de s'assurer la collaboration de Nicolas de Cues (Nicolaus de Cusa, 1401-1464) en lui présentant la chaire de droit canon (4). Ce savant pratiquait également les sciences mathématiques (l'astronomie, l'astrologie, la cartographie). Ce n'est sans doute pas un simple hasard que le 31 mai 1435, un des maîtres de Nicolas de Cues à l'Université de Cologne, Heimericus de Campo ou Henri van de Velde (Zon, près de Bois-le-Duc, fin du XIVe siècle - Louvain, 1460), un prêtre séculier, fut nommé professeur à Louvain et le resta jusqu'à sa mort en 1460. Ce maître des arts de l'Université de Paris, docteur en théologie de l'Université de Cologne, qui avait influencé Nicolas de Cues pour son initiation aux sciences naturelles et à la mathématique, e a la géométrie, a probablement exercé une influence déterminante sur l'Alma Mater de Louvain pendant les premières décennies de son existence (5). Des le début, la mathématique fut enseignée à Louvain selon la tradition de Paris. En 1431, nous y rencontrons Johannes de Wesalia ($\pm 1400 - \pm 1475$), un savant des Pays-Bas, docteur en médecine de Pavie (Italie), bâtonnier d'André Vesale. Il portait beaucoup d'inté-

rêt à l'astronomie, à l'astrologie ainsi qu'à la réforme du calendrier (6)

Le successeur de Heimericus de Campo à Louvain fut Henri van Zomeren (Soemeren ou Zoemerent) (diocèse d'Utrecht ± 1418 - Louvain, 13-14 août 1472) Eleve de Louvain, où il devint maître ès arts en 1437, il fut chargé d'enseigner la philosophie en 1446 C'est à Paris qu'il fut promu docteur en théologie En 1462, il succeda à Heimericus de Campo Sans insister sur sa carrière assez mouvementée à Louvain, relevons qu'il fut en rapport avec le cardinal Bessarion, délégué du pape à Vienne Celui-ci se lia avec deux des plus grands savants du XVe siècle les mathématiciens allemands Georges Peurbach (1423-1461) et son élève Johannes Regiomontanus (1436-1476) Après la mort de Peurbach, Bessarion amena Regiomontanus avec lui en Italie Le savant allemand s'y perfectionna et a en grec et s'intéressa activement à la réforme du calendrier (7) Regiomontanus étant mort à Rome à 40 ans, en 1476, sans avoir terminé ses travaux sur la réforme du calendrier, cette activité fut reprise plus tard par Paul de Middelbourg Ne à Middelbourg, en Zelande en 1445, il fit des études à Bruges avant de s'inscrire le 6 avril 1467 à l'Université de Louvain Il y étudia la mathématique, la philosophie, la médecine et la théologie Avant 1479, il fut invité à enseigner l'astronomie et l'astrologie à l'Université de Padoue En 1481, Frédéric de Montefeltre le nomma en qualité de médecin personnel et d'astrologue à sa cour à Urbino où il remplaça l'astrologue Jacob von Speyer ou Jacobus Spirensis Celui-ci avait échangé des lettres avec Régiomontanus sur des sujets astronomiques et astrologiques Paul de Middelbourg connaissait l'œuvre de Regiomontanus qu'il appela *astrologorum nostrae aetatis doctissimus* et il l'a en quelque sorte continuée, puisque son nom reste attaché à la réforme du calendrier En 1494, Paul fut nommé évêque de Fossombrone Cet homme de science éminent, ecclésiastique de haut rang, homme de confiance des papes, pratiqua activement l'astrologie et considéra cette discipline comme une science très sérieuse Toutefois, il fit la distinction entre mauvais et bons astrologues L'évêque de Fossombrone publia de nombreux travaux purement astrologiques, des *Prognostica* appelés également *judicia*. C'étaient des predictions sur les événements qui devaient se produire l'année suivante ou pendant une période plus longue, événements concernant un ou plusieurs pays, ou même certaines personnes Dans son grand ouvrage préparatoire à la réforme du calendrier intitulé *Paulina* publié en 1513, Paul mêla constamment l'astronomie et l'astrologie Un exemple célèbre de l'autorité et de la compétence de Paul de Middelbourg en matière d'astrologie, est sa réfutation de la prédiction de Johannes Stoeffler, publiée en 1499, annonçant un nouveau déluge pour le mois de février 1524 Paul de Middelbourg écrivit un opuscule *Prognosticum consolatorium*, date de Fossombrone le 1er décembre 1523 Il était destiné à consoler le pape et les peuples chrétiens terrifiés par la mauvaise prophétie Paul y démontra par les conjonctions des planètes qu'il n'était pas possible qu'un déluge se produise en 1524

Pendant toute sa carrière, Paul de Middelbourg s'intéressa à l'Université de Louvain (8) En Italie, il entra en rapport avec Nicolas Copernic (1473-1543), antérieurement à 1516 Dans son *De revolutionibus orbium coelestium*, paru en 1543, Copernic fait allusion au Concile de Latran sous Léon X (1512-1517) où fut traitée la question de la correction du calendrier ecclésiastique et il dit qu'à la demande de Paul de Middelbourg qui présidait à cette réforme, il

s'était davantage appliqué aux observations se rapportant à la longueur des années et des mois (9)

Il est difficile de voir clair dans le mouvement scientifique à Louvain, notamment dans le domaine de la géographie mathématique, à la fin du XVe et au début du XVIe siècle. Le témoignage de l'hebreïste et géographe allemand Sébastien Munster (Ingelheim, Rhenanie, 20 janvier 1488 - Bâle 26 mai 1552) se rapportant à l'année 1507 et celui de Martin Dorpius (± 1485-1525), professeur de théologie à Louvain, datant du 1er octobre 1513, fournissent la preuve que toutes les disciplines dont les „mathematicae artes” étaient pratiquées à l'Alma Mater brabançonne (10).

Le premier cartographe d'origine néerlandaise dont une carte générale à base scientifique a été conservée, est probablement Johannes Ruysch, originaire d'Utrecht, moine bénédictin à Cologne, artiste peintre et astronome. En 1507-1508, lors d'un séjour à Rome, il publia une carte du monde où il marqua les nouvelles découvertes géographiques (11).

Le cas de Ruysch mis à part, c'est entre 1520 et 1530 que nous trouvons à Louvain des savants pratiquant des activités „mathématiques” qui les orientèrent vers la cartographie scientifique. Plusieurs élèves de Louvain s'intéresseront activement à la *mathematica*: l'astronomie et l'astrologie, la réforme du calendrier. Rien d'étonnant si avant 1530 on trouve à Louvain la trace d'au moins cinq spécialistes dans le domaine de la géographie mathématique et de la construction des instruments scientifiques. L'orfèvre louvaniste Gaspard van der Heyden (± 1496 - après 1549) construisit des globes et probablement aussi des instruments mathématiques (12). Henry Baers ou Vekenstyl, trésorier de l'église Saint Pierre à Louvain, était astronome-astrologue, constructeur d'astrolabes et de sphères armillaires. En 1528, il publia à Louvain chez Gilbert Maes des tables astronomiques calculées sur le méridien de l'Université de Louvain. Cet ouvrage avait pour but de rebâtir le prestige de l'astrologie (13). Franciscus Monachus ou Smunck, franciscain à Malines, établit les données pour un globe terrestre qui fut construit à Louvain par Gaspard van der Heyden vers 1530 et il publia un commentaire pour cet instrument sous le titre *De orbis situ ad descriptione* imprimé vers 1530 à Anvers (14). Le gantois Livinus Algoet ou Panagathus suivait les cours au Collégium Trilingue à Louvain lorsqu'en 1519 il devint le secrétaire d'Erasmus. En septembre 1524, il revint à Louvain pour étudier la médecine. Déjà avant 1530, il s'était acquis un renom comme cartographe (15). Gemma Frisius (1508-1555) avait préparé en 1530 le manuscrit et les esquisses d'un globe terrestre. Celui-ci fut construit par van der Heyden en 1531 (16).

Parmi les élèves de Louvain qui se sont distingués dans la cartographie, il faut absolument faire état de Jacques de Deventer (entre 1500 et 1505 - Cologne, début mai 1575), le plus grand topographe du XVIe siècle. Il fut inscrit à Louvain le 24 avril 1520, plus de 5 ans avant Gemma Frisius. Il commença sa carrière comme médecin mais pratiquait ensuite principalement la cartographie. Il est fort probable qu'il a levé des cartes et des plans antérieurement à la publication par Gemma Frisius de sa fameuse méthode de triangulation dans le *Libellus de locorum describendorum ratione* (1533 ou 1534, si le style pascal a été employé). Il est ainsi permis de supposer que la méthode de Gemma doit beaucoup à Deventer. Quoiqu'il en soit, Deventer a levé et dressé des cartes.

regionales d'une grande partie des anciens Pays-Bas a l'echelle de 1 180 000 environ La premiere carte connue, celle du Duche de Brabant, futachevée en 1536, suivie par celles de la Hollande, de la Gueldre, de la Frise et de la Zelande Son nom reste surtout attache a une serie de plus de 200 plans de villes des Pays-Bas qu'il leva entre ± 1540 et 1575, documentation inegalee pour la connaissance de nos cités au XVle siècle (17)

Revenons maintenant à Gemma Frisius Ne à Dokkum en Frise le 8 decembre 1508, il fut inscrit à Louvain le 26 février 1526 Le 19 mars 1528, il fut promu magister artium Nous ignorons quels furent ses maitres, mais le milieu scientifique de Louvain lui fournit toutes les possibilites pour se mettre au courant des sciences pratiquées a l'époque par les savants de l'Occident latin Sans être un spécialiste dans le sens actuel du terme, il s'intéressa activement pour les sciences mathematiques telles qu'on les pratiquait de son temps l'astronomie et l'astrologie, la construction des globes, des cartes et des instruments astronomiques Il fut un des premiers, si pas le premier, dans les Pays-Bas a étudier et à apprecier les theories de Nicolas Copernic Il s'intéressa à ses observations et a ses methodes de calcul et les adopta pour ses propres observations On lui doit deux globes terrestres (1531 et 1536), un globe céleste (1537) ainsi qu'une carte du monde publiee en 1540, perdue actuellement En 1589, lorsqu'elle était vieille de 49 ans, cette carte faisait encore l'admiration de Thomas Blundeville, un specialiste anglais en navigation et en documents cartographiques qui la décrivit longuement (18)

Un détail de son deuxième globe terrestre (de 1536), le *Fretum arcticum sive trium fratum, detroit* situé au sud du Cercle polaire arctique et qu'on a identifié avec le détroit de Hudson, a été un stimulant pour l'organisation des expéditions maritimes, surtout anglaises, ayant pour but la recherche d'une route vers l'Inde par le Nord

En 1541, Gemma fut promu docteur en medecine à Louvain Andre Vésale dans sa grande oeuvre anatomique *De corporis humani fabrica*, le mentionne d'une maniere fort elogieuse comme medecin et comme mathématicien (19)

Gemma Frisius forma plusieurs élèves, tels l'Espagnol Juan Rojas Sarmiento et le Frison Hugo Helt, Gérard Mercator et le plus universel de tous, l'Anglais John Dee (1527-1608)

La tradition dans la construction des instruments scientifiques fut continuée à Louvain grâce à Gualterus Arsenius, un neveu de Gemma Frisius On trouve aussi le nom d'un Regnerus Arsenius sur quelques uns des instruments conservés (20)

Gemma Frisius fut en rapport avec les plus grands savants de son temps Son rôle à Louvain comme savant, astronome, géographe, cartographe, ses activités pour la création et l'amélioration des instruments scientifiques, son rôle comme professeur, promoteur et medecin, furent, malgré une carrière relativement brève (a peine 46 ans) des plus importants Son influence dans les Pays-Bas et sur les milieux scientifiques européens du XVle et de la première moitié du XVIle siecle fut considérable (21)

Gérard Mercator (Rupelmonde 1512 - Duisburg, Rhenanie, 1594), connu actuellement comme cartographe, se sentit dès le début de ses études à Louvain, attiré irrésistiblement vers la philosophie de la nature

C'est parce qu'il se trouvait sans ressources qu'il dut interrompre ses études

préférées vers le début de 1535 pour s'initier à la mathématique et surtout à ses applications la construction d'instruments scientifiques, de globes et la confection de cartes. Des le commencement de 1536, il fut à même d'aider Gemma Frisius à réaliser son deuxième globe terrestre en prêtant son concours au constructeur louvaniste Gaspard van der Heyden. Obligé de réaliser rapidement de beaux instruments pour satisfaire ses bienfaiteurs, il consacra presque tout son temps à des besognes artisanales et techniques pour lesquelles il était d'ailleurs hautement qualifié (22).

Au point de vue géographique et cartographique, Mercator fut un précieux informateur pour ses amis et ses correspondants. Ses amis britanniques s'interessèrent beaucoup à ses instruments mathématiques, spécialement ses globes (1541 et 1551), à ses recherches pour améliorer les cartes nautiques et aider les marins à trouver leur route sur mer, grâce à de meilleures cartes construites sur une projection appropriée d'une part, grâce à l'étude du magnétisme terrestre d'autre part. Ces recherches - outre ses études philosophiques et cosmographiques - furent parmi les grandes préoccupations de sa vie. Du point de vue cartographique pur, sa carte d'Europe, achevée en 1554, reste une étape importante dans l'évolution de la cartographie, d'autant plus que nous savons comment il a procédé pour réaliser ce document (23).

Sur son globe terrestre, de 1541, Mercator a tracé des lignes dans les mers qui indiquaient la route suivie par les navires se dirigeant à l'aide de la boussole. Ce sont les *directiones* appelées plus tard loxodromes. Ces lignes sur le globe, inspirées du Portugais Pedro Nunez (1537), reportées sur une surface plane au moyen d'une projection rectiligne, auraient permis à Mercator de déterminer approximativement les latitudes croissantes dans sa carte du monde de 1569 *ad usum navigantium*. Sur cette même carte, Mercator situa le pôle magnétique par rapport à l'île de Corvo (Açores) et par rapport aux îles du Cap Vert, théorie qui se maintiendra sur plusieurs cartes du monde jusqu'au début du XVIIe siècle. La carte de 1569 fut très appréciée et étudiée par plusieurs savants britanniques et donna lieu de la part de ceux-ci à des critiques fort constructives (W Bourne, Edw Wright, etc.). Malgré ses défauts, cette carte fut une étape importante sur la voie qui a menée aux cartes nautiques à latitudes croissantes, ou sur la projection dite de Mercator correcte, établie plus tard sur une base mathématique, grâce au savant anglais Edw Wright (24). Sans en rien sous-estimer la cartographie commerciale qui vulgarisa les connaissances géographiques à partir des années 1560 à Anvers et dont les principaux animateurs furent Abraham Ortelius et Gérard de Jode (25), passons dans la partie septentrionale de nos anciens Pays-Bas. En 1575, fut fondée à Leyde une Université qui devint rapidement un centre remarquable de recherche scientifique et dans le domaine de la géographie mathématique Simon Stevin y fut inscrit le 16 février 1583 et devint dans la suite, avec Scaliger, Snellius, Ludolf van Ceulen et Waghenaer, un des grands experts pour l'examen d'une méthode pour déterminer la longitude sur mer par la connaissance de la variation de la boussole. Celle-ci avait été présentée par Petrus Plancius et Reinier Pietersz van Twisch. Le rapport de Stévin intitulé *De Haven-vinding* fut traduit en 1599 en anglais par le fameux mathématicien Edw Wright, sous le titre *The Havenfinding Art* (26).

Entretemps, le savant et graveur flamand Jodocus Hondius (Wakken, Flandre

occidentale, 1563 - Amsterdam 1612), qui s'était perfectionné comme cartographe scientifique à Londres (1584/85 - 1593) avait émigré à Amsterdam ramenant avec lui la formule mathématique pour la construction des cartes sur la projection correcte dite de Mercator Il l'avait „empruntée“ au manuscrit de *Certaine errors in navigation* du savant et navigateur anglais Edward Wright Il fut ainsi le premier à réaliser des cartes nautiques dans la projection à latitudes croissantes correcte Le même Hondius continua à Amsterdam l'œuvre cartographique de Mercator qu'il compléta à partir de 1606 (27)

Willebrord Snellius, professeur à l'Université de Leyde, calcula en 1615 un degré de longitude au moyen d'une chaîne de triangulation, établie entre Alkmaar et Bergen op Zoom Le résultat en fut publié à Leyde en 1617 sous le titre *Eratosthenes Batavus* (28) Sa méthode fut fort appréciée et adoptée par les membres de l'Academie des sciences de Paris (29)

Les savants de nos anciens Pays-Bas ou de l'actuel Benelux qui ont fait progresser la cartographie scientifique, doivent beaucoup aux activités astronomiques et astrologiques des savants scolastiques de Paris, aux Universités de Louvain et de Leyde Ils ont subi des influences allemandes, italiennes, portugaises, espagnoles et anglaises Ils ont occupé une place de choix dans le mouvement de cartographie scientifique des la première moitié du XVIe siècle

Samenvatting

De wiskundige traditie (astronomie en astrologie), die aan de oorsprong ligt van onze moderne cartografie, werd in Midden- en Westeuropa verspreid door meesters gevormd aan de Universiteit van Parijs die behoorden tot de scholastieke beweging De Renaissance was op wetenschappelijk gebied de voortzetting van de Middeleeuwen Na de stichting van de Universiteit (1425) vinden wij te Leuven dezelfde wetenschappelijke traditie om met Paul van Middelburg (1445-1533), die daar studeerde van 1467 tot ± 1478, en professor werd in de astronomie en de astrologie aan de Universiteit van Padua Lijfarts en astroloog van Frederic van Montefeltre te Urbino, en in 1494 bisschop van Fos-sombrone, leidde hij de hervorming van de kerkelijke kalender op het Concilie van Lateranen (1512-1517) In het eerste kwart van de 16e eeuw, gaat de wiskundig-cartografische beweging verder te Leuven en voor 1530 treffen wij er minstens vijf specialisten aan in de mathematische geografie en het construeren van astronomische instrumenten, globen alsook het vervaardigen van kaarten Gaspard van der Heyden, Hendrik Baers of Vekenstyl, Franciscus Monachus of Smunck, Livinus Algoet en Gemma Frisius Onder de leerlingen van de Universiteit Leuven die de cartografie beoefenden, neemt Jacob van Deventer (tussen 1500 en 1505 - Keulen, mei 1575), de grootste topograaf van de 16e eeuw, een voorname plaats in hij nam regionale kaarten op en plans van de Nederlandse provincies en steden, wellicht reeds voor dat Gemma Frisius zijn triangulatiemethode uitgaf (1533- of 1534) Gemma Frisius (Dokkum, 1508 - Leuven, 1555), heeft de mathematische en geografische wetenschappen gedomineerd te Leuven in de 16e eeuw Benevens 3 globen (1531-1537), was hij de auteur van een beroemde wereldkaart (1540) nog niet teruggevonden Pionier van de leer van Copernicus in de Nederlanden, oefende hij

ook een aanzienlijke invloed uit op de ontdekkingstochten, vooral van de Engelsen, op zoek naar een noordelijke passage naar Indie Hij vormde tal van leerlingen, vooral Mercator en de Engelsman John Dee , ook was zijn invloed zeer groot op zijn tijdgenoten en tot in de 17e eeuw

Gerard Mercator (Rupelmonde, 1512 - Duisburg, Rijnland, 1594), kwam om den brode tot de mathematica en de cartografie Zijn globenpaar (1541 en 1551) kende bijval , langs de aardglobe (1541) kwam hij stilaan tot de projectie die nu zijn naam draagt (wereldkaart van 1569) Ook zijn Europakaart (1554) was een belangrijke stap in de evolutie van de cartografie Zijn wereldkaart werd bestudeerd door Engelse geleerden zoals W Bourne en Edw Wright die ten slotte in 1592 de wiskundige formule heeft gevonden om correcte kaarten met wassende breedtegraden te construeren Deze gegevens werden hem 'ontleend' door de Vlaamse geleerde, graveur en cartograaf Jodocus Hondius, uit Wakken afkomstig, die aldus in 1594-1598 te Amsterdam, aangespoord door Petrus Plancius, uit Dranouter, kaarten vervaardigde, uitgaf en verkocht, in de correcte Mercatorprojectie Ook de Bruggeling Simon Stevin speelde een belangrijke rol in de vooruitgang van de wiskundige geografie

De methode van de Leidse professor Willibrord Snellius die in 1615 de meridiaan van de aarde berekende, werd door de leden van de Academie des Sciences te Parijs overgenomen en toegepast

NOTES

- (1) A DE SMET, L'évolution de la cartographie scientifique jusqu'à Philippe Vandermaelen, in Philippe Vandermaelen 1795-1869 Catalogue de l'exposition par L Wellens-De Donder, Bruxelles, 1969 p 4-7
- (2) M Th d ALVERNRY, Un témoin muet des luttes doctrinaires du XIIIe siècle, in Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge, 24 (1949), p 224-225, 229-230 — H DENIFLE et E CHATELAIN, Chartularium Universitatis Parisiensis, I (Paris 1889), n° 473, p 543-558, propositions 162, 195, 206 — A DE SMET, Savants humanistes et astrologie in Acta Conventus Neo-Latini Lovaniensis Proceedings of the First International Congress of Neo-Latin Studies, Louvain 23-28 August 1971, edited by J IJsewijn and E Kessler, Leuven-München, 1973, p 191
- (3) A DE SMET, L'évolution de la cartographie scientifique , p 5-7
- (4) E REUSENS, Documents relatifs à l'Université de Louvain (1425-1797), t II, Louvain, 1903, p 136, 139 — H DE JONGH, L'ancienne faculté de théologie de Louvain au premier siècle de son existence (1432-1540), Louvain, 1911, p 35 — E MEUTHEN, Nikolaus von Kues 1401-1464 Skizze einer Biographie, Munster, Westf , 1964 (Buchreihe der Cusanus-Gesellschaft), p 24
- (5) H DE JONGH, Op cit, p 38 et passim — E VANSTEENBERGHE, Le cardinal Nicolas de Cues (1401-1464), Paris, 1920, p 422 — A DE MEYER, Velde (Henri van de) ou Heimericus de Campo, in Biographie Nationale de Belgique, 26, Bruxelles 1936-1938, col 532-536 — W P ECKERT, Heymericus de Campo, in Neue Deutsche Biographie, 9, Berlin, 1972, p 92
- (6) B LEFEBVRE, Les sciences mathématiques et physiques à l'ancienne université de Louvain au XVe siècle, in Revue des Questions scientifiques, 1929, p 36ss, 46ss — A DE SMET, L'évolution de la cartographie scientifique, p 8
- (7) L GALLOIS, Les géographes allemands de la Renaissance, Paris, 1890, p 1-11 — H DE JONGH, Op cit , p 57, 75-88 et passim — H VANDER LINDEN, Zomeren ou Soemerden, Zoemeren, Someren (Henri van), in Biographie Nationale de Belgique, t 27, Bruxelles, 1938, col 467-469 — E ZINNER, Leben und Wirken des Joh Müller von Koenigsberg, genannt Regiomontanus 2e ed revue par l'auteur, Osnabrück, 1968, p 44-46 79ss, 125ss

- (8) A DE SMET, L'evolution de la cartographie scientifique, p 8 — A DE SMET, Savants humanistes et astrologie, p 191-193
(9) Br BILINSKI, La Vita di Copernico di Bernardino Baldi dell'anno 1588 alla luce dei ritrovati manoscritti delle vite dei matematici Wroclaw, Warszawa, Krakow, Gdansk, 1973 (Accademia Polacca delle scienze-Biblioteca e Centro di studi a Roma, Conferenze, fascicolo 61), p 41-47
(10) A DE SMET, La cartographie scientifique à Louvain de 1500 a 1550, in Karten-geschichte und Kartenbearbeitung Festschrift zum 80 Geburtstag von Wilhelm Bon-acker, hrsg durch K-H Meine, Bad Godesberg, 1968, p 59-60
(11) Universalior cogniti orbis tabula ex recentibus confecta observationibus Voir A DE SMET et collaborateurs, La cartographie hollandaise, Bruxelles, Bibliotheque royale Albert ler, 1971, p 6-9
(12) A DE SMET, Heyden (Gaspard van der), in Biographie Nationale de Belgique, 34, Bruxelles, 1968, col 452-458
(13) A DE SMET, La cartographie hollandaise, p 4 - A DE SMET, De Leuvense astro-loog Hendrik Baers of Vekenstyl maakt publiciteit voor zijn drukkerij in 1530, in Album Albert Schoutet, Brugge, 1973, p 49-56
(14) A DE SMET, Mechelse geleerden op het gebied van wiskunde en cartografie, in Album Antoine De Smet, publie par le Centre national d'histoire des sciences sous la direction de Lisette Danckaert, Bruxelles, 1974, p 166-167
(15) A DE SMET, Das Interesse fur Globen in den Niederlanden in der ersten Hälften des 16 Jahrhunderts, in Album Antoine De Smet, p 186
(16) A DE SMET, La cartographie hollandaise, p 11-16
(17) A DE SMET, La cartographie hollandaise, p 9-11
(18) F VAN ORTROY, Bio-bibliographie de Gemma Frisius, Bruxelles, 1920 - TH BLUN-DEVILLE, A briefe description of Universal Mappes and Cardes and of their use, London, 1589
(19) JA WILLIAMSON, The Cabot Voyages and Bristol Discovery under Henry VII With the cartography of the voyages by R A Skelton, Cambridge, 1962 (Hakluyt Society, second series, n° 120), p 158-159, 166-170, 278-279, 320-322
(20) A DE SMET, Louvain et la construction des instruments scientifiques au XVle siecle, in Actes du XIle Congres international d'histoire des sciences, Paris 1968, t XA, Paris, 1971, p 33-39
(21) A DE SMET, Gemma Frisius (Phrysius), in Nationaal Biografisch Woordenboek, 6, Brussel, 1974, col 315-331
(22) A DE SMET, Les geographes de la Renaissance et la cosmographie, in L'Univers a la Renaissance Microcosme et Macrocosme Bruxelles, 1970 (Travaux de l'Institut pour l'etude de la Renaissance et de l'Humanisme, IV), p 23-25, et Album A De Smet, p 156-157
(23) A DE SMET, Gerard Mercator Zijn kaarten - Zijn belangstelling voor het aard-magnetisme en de zeevaartkunde, in Mededelingen van de Marine Academie van Belgie, XIV, 1962, p 117-145, et Album A De Smet, p 251-274 - A DE SMET, Inleiding Catalogus van de Mercatorverzameling van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, Sint Niklaas, 1971, p 12-20
(24) R A SKELTON, Mercator and English Geography in the 16th Century, in Duisburger Forschungen, 6, 1962, p 160-170 - EJS Parsons and WF Morris, Edward Wright and his work, in Imago Mundi, III, 1939, p 61-71
(25) A DE SMET, L'evolution de la cartographie scientifique, p 13
(26) Op cit, p 13-14 - D W WATERS, The Art of Navigation in England in Elizabethan and early Stuart times, New Haven, 1958, p 229-230
(27) A DE SMET, Jodocus Hondius, 1563-1612, kartograaf in het voetspoor van Gerard Mercator, in Album A De Smet, p 296-298
(28) A DE SMET, La cartographie hollandaise, p 31-32
(29) A DE SMET, L'évolution de la cartographie scientifique, p 16-17

Dr. A DE SMET

Conservateur honoraire de la
Bibliotheque Royale Albert ler
Av Georges Lecointe 62
B - 1180 Bruxelles

L ELAUT

EEN BERUCHTE OMMEZWAAI IN DE GENEESKUNDE VAN DE PISKIJKERIJ NAAR HET WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK VAN DE URINE

Van oudsher is het onderzoek van de urine een onmisbaar hulpmiddel van de geneeskundige diagnose geweest

Op een zeker ogenblik van zijn beroepsverleden werd de geneesheer, clinicus en terapeut, vereenzelvigd met de urinekijker, de bizarre man die het urinaal in het daglicht omhooghoudt en in de vloeistof de oplossing zoekt voor een diepzinnig raadsel

Dit uroskopisch empirisme werd zelfs geïdentificeerd met de medische praktijk De schilderkunst en de literatuur hebben er beslag op gelegd en bewaren daar nog van in de musea en de biblioteken de lachwekkende maar zinrijke documenten

De piskijkerij, d.i. de bedrieglijke kunst om uit het bezichtigen van de urine de aard van de ziekte te onderkennen, was geen glorierijke bladzijde uit de medische geschiedenis Slechts vrij laat, tegen het einde van de 18e eeuw, had de ommezwaai plaats naar de wetenschappelijke rationalisering van een onmisbare onderzoeksmethode

Zoals iedere omwenteling was dit keerpunt niet het resultaat van een plotse maar van een geleidelijke ontwikkeling Op enkele jaren verliep het proces op dusdanige manier, dat de belachelijke gewoonte uitgroeide tot een streven om slechts methodes te gebruiken die stoelden op de verworvenheden van de fysica en de scheikunde

Van dat ogenblik af heeft de piskijker, die stoutmoedige en sluwe klant, het terrein verlaten en de plaats geruimd voor de nauwgezette man die er minder sybillijns uitzag Vanaf dat ogenblik ook werd het onderzoek van de urine een waardevolle methode, die naast het klinisch onderzoek het onmisbaar middel aan de hand deed om de diagnose te helpen vestigen, de behandeling te bepalen en haar sukses of mislukking te toetsen

Die ommezwaai laat ons daarenboven toe de grote vlucht te begrijpen die het wetenschappelijk urine-onderzoek gekregen heeft in het baanbrekend werk van de Engelse clinicus Richard Bright (1789-1858), de ware schepper van de nierpatologie In zijn boek over deze materie (1) legt Bright terecht de nadruk op de albuminurie, waarvan hij het karakter en de patogene rol definieert, dank zij het fysisch-chemisch onderzoek van de urine

I

Ten einde nog even het kontrast te onderstrepen en het burleske dat tot omstreeks het midden van de achttiende eeuw de ziektekunde in onze streken heeft gekenmerkt duidelijk te maken, verwijzen wij naar de monografie van de Leuvense hoogleraar H J Rega Deze auteur was een vooraanstaand clinicus in de Brabantse universiteit op een van de meest dekadente periodes van haar bestaan (2) Het bedoelde boek heeft te zijner tijd stof opgewaaid *De Urinis*

Tractatus duo, 46 pp en 132 pp Lovanii, Martinus van Overbeke, 1733 , gegroeid uit een rijke ervaring, is het de auteur uit het hart geweld, want de ongelooflijke lichtzinnigheid die in alle kringen ten overstaan van de urinekijkers aan de dag trad, was hem een gruwel

We zijn in 1733 Het is nu twee jaar, zegt Rega, dat ik in het openbaar misbruiken aan de kaak stel, die op grote schaal gepleegd worden Is het geen gekke gewoonte, urines voor onderzoek bij de dokter te dragen en te verhopen dat hij door het bekijken daarvan alleen, in staat zal zijn, op afstand, de aard van de ziekte waaraan een patient lijdt, te onderkennen, van een patient die hij niet kent? En dat het mogelijk is, tegelijkertijd, de gepaste medikamenten voor te schrijven die de patient kunnen genezen?

Zo iets doen de rondreizende kwakzalvers, onwetende mannen en vrouwen die, uit hebzucht, ongestraft de onnozele gemeente uitbuiten Wij vermogen helaas, niets tegen hen, alleen maar ontmaskeren en publiek, in ieders aanwezigheid, hun schaamteloze verwaandheid aan de kaak stellen

De Leuvense hoogleraar ontbreekt het niet aan woorden om het cynisme van die trieste kwakzalvers te brandmerken Zij vinden een gemakkelijk gehoor bij de ongeletterden, maar ook, en dit is niet te geloven, bij de ontwikkelde lieden, in die mate zelfs dat een dwaze gewoonte voet dreigt te vatten en in alle bevolkingslagen door te dringen

Met alle kracht moet men zich daartegen te weer stellen gelijk het reeds voor tweehonderd jaar door de Delftse geneesheer, oud-student van Leuven, Pieter van Forest (1521-1597), gedaan werd met zijn boek *De incerto fallaci urinarum judicio* (Antwerp 1583, Lugd Bat 1589)

De argumenten van deze geleerde medicus, zegt Rega, maak ik tot de mijne Ik zou de tekst van een lezing die ik voor twee jaar gehouden heb, niet publiceren als in een dorp in de buurt van onze universiteit, een zekere vrouw niet voortgegaan was, en met succes blijkbaar, een menigte mensen aan te lokken, edelen evengoed als kerkdignitarissen, die bewonderend opzien naar de voorgewende kunde van dat vrouwmensch, en geen ogenblik aarzelen te vertrouwen op haar gezag, en op die manier hun leven en dat van hun huisgenoten aan gevaar blootstellen

Honderdvijfenzeventig bladzijden lang herhaalt Rega in zijn monografie het bekijken van de urine kan de geneesheer helpen voor het diagnosticeren van de ziekte, maar de methode is hoegenaamd niet in staat, op haar eentje, eender wat over de te behandelen kwaal te vertellen, en zeker niet zonder dat de patient onderzocht werd, zoals de piskijkers gewend zijn het te doen Die lui kunnen zeer goed praten, zij zijn behendig om de mensjes om de tuin te leiden die vol geloof tot hen komen met hun korfje en het urinaal

Die lezing van Rega uit 1733 is een duidelijke afrekening met argumenten van de oudere en toenmalige schrijvers over de waarde van het urine-onderzoek Hippocrates en Galenos verschijnen op het appèl want we zijn in volle achttiende eeuw en de antieke geneeskunde heerst nog onaangestast op de klinische kateders te Leuven Ook andere idolen van de geneeskunde snellen Rega ter hulp, en hij put bij hen argumenten en zegwijzen die de piskijkers in hun hemd zetten Hij plaatst de Medicus rationalis tegenover de Medicus uroscopus seu ex matula Doctor, di de kamerpotgeneesheer Maar ziet men, desondanks, niet hoe de ongeletterde boer en de kasteelheer elkander om ter

meest verdringen voor 's kwakzalvers deur en zijn raad gaan inwinnen? Op alle tonen van een kleurrijke taal die hij doorspekt met schilderachtige aksnten, gaat Rega tegen de onverlaten te keer. Zijn akademisch evenwichtige Latijnse perioden volstaan nauwelijks om de sofismen van de kwakzalvers te doorprikkelen en diegenen te waarschuwen die zich door hen laten voor de aap houden.

Er komt geen eind aan de anekdoten die de auteur uit zijn Leuvense praktijk heeft geplukt om kanunniken en gravinnen over de hekel te halen die bij de kwakzalvers aanschuiven en zich de meest onwaarschijnlijke gekheden laten vertellen. Men komt met een urine, helder als bronwater, waarvan elke geneesheer weet dat ze van zeer diverse ziekten kan afkomstig zijn, zoals ook van de meest normale personen, en daar gaat de urinewijker zijn praatjes opdissen, en die en die en nog een andere organische anomalie diagnosticeren. Alsof men niet jaren lang moet gestudeerd hebben om de symptomen van elke ziekte te kennen en rekening te houden met andere symptomen! Wat drijft de kwakzalverij tot dit soort misdaad? Auri sacri fames de vervloekte geldhonger! Het volstaat b.v. een glas van het goede Hoegaardse bier te drinken en het urinaal naar vrouw de piskijkster te brengen om daar te vernemen dat er iets scheelt met de tweede coctio van de spijsvertering, of dat er iets verkeerd loopt met de zure chylus. Wie ziet de ijdelheid van zo'n geestesgesteldheid niet in, zowel bij de dame die haar klanten te woord staat, als bij de straatloper die rondgaat en alles gelooft dat men hem vertelt?

De medische wetenschap is geen gave Gods die de piskijkers op een wondere wijze is ten deel gevallen. Hoe hebben ze die gave verworven? Gisteren waren ze steenhouwers of schoenmakers, heden doen ze zich voor als profeten die de dingen vooruitzien. De geneeskunde is op zichzelf al geen gemakkelijke wetenschap, en is het geen bespotting van de menselijke rede, aan beide zijden, van te handelen zoals zij doen?

Maar de bespotting heeft geen vat op de kwakzalvers. Luister naar wat zich te Leuven heeft voorgedaan. Een tiental filozofiestudenten vonden er pret in hun blaas te ledigen in een urinaal dat zij op staande voet naar de piskijkster brengen om zijn uitspraak te vernemen. Hoe luidde het orakel? Deze urine is een oplossing van vaste stoffen. Een zienster van Delphi kon het niet sibilijnscher zeggen!

Ziehier nog een andere beleving. Een dame van hoogburgerlijken huize voelt zich op zekere morgen niet al te monter en laat haar urine bij de modepiskijkster brengen. Door onachtzaamheid stort het kamermeisje het potje omver. Wat gedaan? Vlakbij vallen haar ogen op een koe die aan 't urineren gaat, ze schiet toe en vangt de nodige vloeistof op die zij dadelijk bij de piskijkster brengt. Hij antwoordt zonder aarzelen: de zieke heeft te veel rauwe spijzen gegeten.

De kwakzalvers vragen gewoonlijk een salaris dat evenredig is met de ernst van de gedagnosticeerde kwaal, of met de hoeveelheid ingredienten door hun scherpe blik in het urinaal waargenomen. Dit, zegt Rega, is de onmiskenbare handtekening van hun waanwijsheid. Moet men derhalve niet over alle daken uitschreeuwen dat hun bedrijf maar klucht en kwaadwilligheid is? Ze zijn daarenboven onovertrefbare meesters in het opzetten van listen en knepen ten einde diegenen te verschalken die een beroep op hun kunde doen.

Luister hoe een brave pastoor het op zekere dag aan boord legde om een heruchte urinekijker heet te nemen Hij spreekt af met een flinke jonge man die aan zijn eigen urine die van een schaap toevoegt , men laat het mengsel een dag staan, waarop de jonge man door gefingeerde gebaren, zuchten en krampen, voorwendt zwaar ziek te zijn De kwakzalver vindt dat de patient tal van ongelukken boven het hoofd hangen Dat volstond voor de brave pastoor, die overal de plezante grap voortvertelde

Maar een collega van de gedeputeerde verzon een tegenmaatregel Hij liet in zijn spreekkamer een houten dubbele wand aanbouwen, die hij verstopte achter gordijnen en bedekt opgestelde schuilhoekjes die in de wachtkamer uitgaven waar de patienten onder het wachten, zoals altijd, aan elkander luidop over hun klachten vertellen De olijkerd was aldus op voorhand goed ingelicht en zijn diagnose was al te gemakkelijk Het heeft vrij lang geduurd voordat het bedrog aan het licht kwam Maar toen werd hartig gelachen De kwakzalver moest verhuizen, maar 't belette hem niet elders zijn stielte voort te zetten

**

Dat is in vogelvlucht, het eerste gedeelte van Regas traktaat Het is een felle uitval tegen een allergevaarlijkste afdwaling van de ware geneeskunst Men moet ten allen prijs, en ten koste van veel herhalingen al diegenen waarschuwen die voortgaan met aan de kwakzalvers geloof te hechten

Maar dit voorspel zou zijn doel missen, als Rega zijn eigen leerstelling over het urine-onderzoek en de voorwaarden in dewelke het moet geschieden niet had uiteengezet, naast de resultaten die men er terecht mag van verwachten

Verre van de uroskopie te veroordelen, wil hij er voordeel uit halen Wel te verstaan is zij op zichzelf niet in staat de geneesheer iets te leren over de toestand van de patient, de methode maakt deel uit van een geheel van onderzoeken die moeten gekoördineerd worden

Om de zaken duidelijker voor te stellen rezumeert Rega zijn stelling over de betwiste punten onder vorm van 72 aforismen Wanneer men die aforismen nauwgezet uitplaatst komt men tot de slotsom dat de uroskopie, volgens Regas recept, een scherpzinnige wetenschap is Haar opzet is duidelijk, er is niets geheimzinnigs aan, en zij vergt ook veel voorzorgen om voordeel te kunnen opleveren

De auteur beroeft zich op medische literatuur, zodat het geheel als een handleiding voor de uroskopist kan beschouwd worden, met een systematische uiteenzetting over iets dat een echte kunst is waarin het niet gemakkelijk is uit te blinzen

Het urinaal b v mag niet eender hoe zijn, de plaats waar men de urine bekijkt evenmin, het licht niet te sterk noch te gedempt, het uur van de dag heeft zijn belang, de urine zal niet te onlangs geloosd en ook niet te oud zijn, ze mag niet in de zon of in open lucht gestaan hebben, niet vermengd met andere vloeistoffen en niet te dicht noch te lang na de maaltijden onderzocht Men zal niet uit het oog verliezen dat sommige medikamenten het uitzicht, de geur en de dichtheid kunnen wijzigen , de dichtheid zal men met de areometer bepalen Een zogeheten normale urine bestaat niet, want er zijn veel soorten normale

urines Voorts doet de uroskopist er goed aan de scheikundige werken van Boerhaave in te studeren

En de kleur van de urine ? Het drieenveertigste aforisme laat de schakeringen van het gele b v al vermoeden, van het zwavelgele tot het goudgele, het donkergele, het heldergele en het saffraangele Wat een gamma in het groene, van het preigroene tot het koolgroene, enz Onze voorvaderen beschikten over een ongemene woordenrijkdom om al de onvermoede eigenschappen van een urine weer te geven, iets waarmede zij de moderne arts zeker overtreffen Het lijkt ons een krachttoer al de gradaties aan te geven die het oog, de neus, de tast- en smaakzin van Regas uriniekijkende tijdgenoten in het urinaal konden ontdekken

II

Maar de biologische ontdekkingen gingen, in minder dan een generatie van Rega, de bespottelijke piskijkerij wegvegen Zij zou er haar eeuwenoude pittoreske luister bij verliezen en bij de afval terechtkomen Voortaan zou men zonder meer spreken over het urine-onderzoek

Deze evolutie deed zich een beetje overal voor en ze was al merkbaar sinds Boerhaave (3), Fr Hoffmann (4), H D Gaubius (5), G W Scheele (6) Doch het reuzenaandeel komt toe aan een paar Franse geleerden, A Fourcroy en L N Vauquelin (7) In twee opeenvolgende bijdragen van zowat honderd bladzijden maakten zij tabula rasa met de uriniekijkerij en namen ze meteen de alchimisten in de wegruiming mee

Over de geneesheren zeggen zij „de leur côté ceux-ci ont singulierement multiplié les observations sur ce liquide excrementiel, dont ils ont senti de tous temps l'importance Si leur efforts n'ont pas été encore couronnés de succès, si l'empirisme uroscopique, absurde autant qu'audacieux, s'est emparé de leurs vues, s'ils ont essayé de les déshonorer par ses ridicules pretentions, les philosophes et médecine n'en ont pas moins continué à espérer des observations bien faites" (8)

Ziedaar het probleem in zijn volle duidelijkheid De auteurs zijn in het spoor van de experimentele geneeskunde getreden, de enige die de urine-chemie kon vernieuwen Ze geven hun tijdgenoten al wat hun toekomt (o a Halle, Seguin) en spreken voortaan van natriummuriaat, van kalkfosfaten, van benzoëzuur zwak en weinig oplosbaar, van alkaliniteit en aciditeit die ze nagaan door middel van lakmoeis, van rode urinezuurkristallen die zich door afkoeling in de urine afzetten, van oxaalzuur dat neerslaat als onoplosbaar oxalaat, van de toenemende alkalische gisting van de urine in de openlucht, enz

In hun tweede bijdrage zetten Fourcroy en Vauquelin uiteen hoe het ureum in 1773 door H M Rouelle junior werd ontdekt Deze noemde de stof „matière savonneuse animale' Maar voegen zij eraan toe „elle paraît être chargée d'un rôle très important dans l'économie des animaux, pour ne pas fixer sur elle, et par une dénomination particulière l'attention de tous les hommes qui s'occupent de physique animale Nous la nommerons donc UREE" (9)

Voorts brengen zij een systematische studie van de urine destillering, inwerking van het salpeterzuur, inwerking van logen en zouten, van potas, enz

Zij stellen een tabel op met de eigenschappen van het voornaamste bestanddeel van de dierlijke urine, het ureum

Dit alles verplaatst de „philosophes en medecine” naar de kern zelf van de organische scheikunde en maakt een eind aan de oogvaardigheid van urinekijkers De geneeskunde had nu een beslissende stap gezet, en de jongeren moesten maar zien dat zij de nieuwe weg voort konden bewandelen Het bleek meteen dat het een chemische weg was

De jongeren deden het ook Hun klinische geschriften verwierpen de oude uroscopie Zij sloegen alleen acht op wetenschappelijke proeven die met de scheikunde rekening hielden, zonder iets over boord te gooien van het waardevolle door de oudere clinici op dat gebied al verwezenlijkt

**

Onder de voorlopers moet in de eerste plaats de naam van een Hollandse arts, Frederik Dekkers (1648-1720) uit Leiden genoemd worden (10) die, in 1694, de eerste deugdelijke eiwitreactie van de urine aangaf, nm door koking en toevoeging van azijnzuur (11), een methode die het nog altijd doet, en die om door Richard Bright voor zijn fundamentele onderzoeken over de nierpatologie werd gebruikt Het is een eenvoudige, betrouwbare eiwitproef, ze werd een tijdje uit het oog verloren, tot ze in 1764 door de Italiaan D Cotugno (1736-1822) opnieuw werd ontdekt Volgens A Castiglioni zouden nog anderen ze op verschillende tijdstippen eveneens hebben vermeld (12)

Overzichtelijk beschouwd bevindt men zich in de geschiedenis van de nephro-urologie voor een wenteltrap waarvan de duizendjarige middenspil het urine-onderzoek is waarop alle geneesheren zich hebben beroepen In de loop van de eeuwen is dat onderzoek beurtelings in 't belachelijke vervallen of ernstig opgenomen, maar allen deden het om hun diagnose te staven

De Oudheid stond met een zekere kritische zin tegenover het urine-onderzoek De Middeleeuwen namen het nogal luchtig op zodat het vaak ontspoorde De Renaissance kende het toppunt van de urinekijkerij, en de zinnigheid van enkele geleerde koppen volstond nauwelijks om 't rechte pad weer te vinden Men weet hoe de kunst een overvloed van schilderstukken heeft geschapen, die de bespotting van een waardevolle methode tot een karikatuur gemaakt hebben

In het midden van de achttiende eeuw was ten onzent het gezag van de Leuvense hoogleraar Rega van node om de piskijkerij, die als een sinistrose al de lagen van de samenleving teisterde, te schandvlekken Wat Rega daarvoor in de plaats zette, was maar een zwakkewegwijzing naar een zeer aannemelijke benadering In de grond bracht hij niet veel nieuws aan Hij verschanste zich volkommen in de antieke geneeskunde, het was de triomf van de stagnatie Hij slaagde er niet in de scheikunde tot een integrerend deel van de klinische geneeskunde te maken Zijn verdienste op dat gebied is meer schijn dan werkelijkheid

De echte ommezwaai, de niet omkeerbare kentering deed zich voor op 't eind van de achttiende eeuw, op een ogenblik dat de geboorte van de wetenschappelijke geneeskunde samenvalt met de grote stromingen op andere gebieden van de wetenschap der natuur

Het was tevens het tijdstip dat heel Europa dooreengeschud werd door gebeurtenissen die het sociale bestel van de volken en de politieke structuur van de staten overhoopgooiden. Ook de urinekijkerij ging erin ten onder, zoals tal van andere valsunterijen.

Résumé français *Un tournant fameux en médecine*

L'uroscopie ou l'art fallacieux de diagnostiquer la nature des maladies par la seule inspection des urines, a longtemps joui de la faveur des malades. Vers la moitié du dix-huitième siècle le professeur H. Rega de Leuven a combattu publiquement cette coutume dérisoire autant que dangereuse qui affligeait toutes les classes de la société. Dans une monographie publiée en 1733 il démontre l'ineptie de l'uroscopie et s'efforce d'en redresser les erreurs en faisant appel à l'observation des règles d'une saine médecine. Ce fut en vain, le mal n'en continua pas moins à régner.

Vers la fin du dix-huitième siècle un tournant se produisit dans les conceptions, grâce surtout aux travaux des auteurs français A. Fourcroy et L. N. Vauquelin, qui firent table rase de l'uroscopie et de sa congénère l'alchimie. Ils reconnaissent la grande valeur de l'examen des urines pour le diagnostic des maladies, mais ne se fient dans ce but qu'aux méthodes physiques et chimiques. Ces méthodes sont, seules, capables d'orienter la nephro-urologie vers de nouvelles voies, ce qu'elles démontrèrent d'ailleurs avec succès en servant de base à la pathologie des reins, créée par l'anglais Richard Bright en 1827.

BIBLIOGRAFIE

- (1) *Report of Medical Cases*, London 1827
- (2) *Biogr Nat*, vol 18, 1904, 842-852
- (3) *Elementa Chemiae*, 1732
- (4) *Fundamenta Physiologiae*, 1718
- (5) *Institutiones Pathologicae*, 1758
- (6) *Opuscula chemica et physica*, 1788
- (7) *Nouvelles expériences sur les matières animaliæ*, Mem de math et de Phys Ac Roy Sc Paris an II (1793) 297, 318
- (8) *Mémoire pour servir à l'Histoire naturelle, chimique et médicale de l'Urine humaine* Mem Inst Nat Sc et Arts, t 4, an XI (1803), 363
- (9) Loc cit 411
- (10) E.D. Baumann, *Frederik Dekkers*, Janus XXIV, 1919, 233
- (11) *Exercitationes practicæ circa Medendi Methodum*, Lugd Bat 1694, Genees-konstige of Werk-stellige Oeffeningen, Leiden 1717, Joh du Vivie, 394
- (12) *A History of Medicine*, N. York 1947, 533, 704

Dr L ELAUT
St -Pietersnieuwstraat 202
B - 9000 Gent

A EVRARD

DE GENTSE PINEL JOZEF GUISLAIN *

Toen de zo aktieve en verdienstelijke Sekretaris van uw inrichtend komitee me verzocht, hier in het kort over onze stadsgenoot Guislain te spreken, heb ik dit gretig aanvaard Jozef Guislain behoort immers tot de meest waardevolle figuren uit onze geschiedenis en uit onze aanbreng tot de wetenschap, doch daarenboven zit er nog altijd iets zeer aktueels in zijn werk en boodschap, zodat het nog zeker zijn heeft aan hem te blijven herinneren

Een heel beknopt biografisch overzicht

Te Gent in 1797 geboren in een familie waar vooral architecten naam hadden gemaakt, verwachtte men van hem eenzelfde loopbaan, doch hij koos — gelukkiglijk — zijn eigen richting

Wanneer we hem in de tijd situeren, zien we dat Guislain een periode van Franse overheersing beleefde, verder de her-eenmaking der Nederlanden (die in de 16e eeuw door Spaans toedoen was verloren gegaan), en tenslotte het Belgisch tijdvak, een beroemde periode dus, onder drie verschillende regiemden. In 1812 reeds, na de veldtocht van Moskou, werkt hij als medisch helper in het hospitaal dat voor de gelegenheid in het Groot Begijnhof van Gent is ingericht, na de slag van Waterloo is hij eveneens gehecht aan het Gents krijgs-gasthuis. In 1816 en 1817 behaalt hij eerste prijzen aan de „Ecole de Medecine” van het Departement der Schelde. Ondertussen heeft echter koning Willem de Universiteit opgericht, en Guislain wordt in 1819, op de leeftijd van 22 jaar, een der eerste dokters in geneeskunde.

Er zijn ons getuigenissen gebleven, dat het door een bezoek aan het Geraard de-Duivel steen was dat zijn roeping van gestichtsarts bevestigd werd. In de kelders van dit historisch gebouw werd hij getroffen door de aanwezigheid van een honderdtal geesteszieken, waarvan de helft aan handen en voeten geketend lag.

In 1825 wordt Guislain eenparig bekroond te Amsterdam om zijn progressief werk „Traité sur l'alienation mentale et les hospices d'aliénés”

Hij is een moeilijke weg opgegaan, en zet zich voor gans de rest van zijn leven in voor een zware, meestal ondankbare taak. Het wordt een onophoudelijke kamp tegen vooroordelen, onwetendheid en onverschilligheid, ook niet het minst tegen administratieve traagheid en konservatisme.

Zoals in Frankrijk Pinel, en Esquirol (met wie hij overigens persoonlijk bevriend was), zo zal de Gentenaar Guislain in de Nederlanden van die tijd de grote hervormer — we kunnen zelfs gerust zeggen de grote vormer, de oprichter en grondlegger — der psychiatrie en der gestichtsverpleging worden. In 1828 wordt hij in onze stad hoofdgeneesheer der krankzinnigen-verblijven, het is de eerste maal in dit land dat een medikus (en hier dan nog een uitstekend gespecialiseerd medikus) deze verantwoordelijkheid gaat dragen.

* Nederlandstalige weergave van franse spreekbeurt

In 1833 geeft Guislain zijn meesterwerk „Traite sur les phrenopathies” uit, opgedragen aan zijn vriend en medewerker kanunnik Triest, dit boek krijgt in vele landen weerklang en wordt in meerdere Europese talen omgezet

In 1835 is hij hoogleraar aan de Gentse universiteit benoemd, en onderwijst o a de geschiedenis der geneeskunde

In 1852 verschijnen zijn klinische lessen in psychiatrie, als „Leçons orales sur les phrenopathies” in 3 boekdelen, het zijn meesterlijke uiteenzettingen, die men nu nog — na meer dan een eeuw — met vrucht kan lezen, het is de stem van een geleerde die tevens diep-menselijk is

Jarenlang heeft Guislain de toestand in het buitenland bestudeerd en van nabij gevolgd, voorbeelden en modellen gezocht, initiatieven en mogelijke verbeteringen vergeleken, om tenslotte tot zijn groot nieuw plan voor eigen land te komen, hij ontwerpt en tekent persoonlijk het gedroomde gestichts-opzet voor zijn geboortestad (met zijn kunstzinnige aanleg had hij trouwens reeds ook meerdere van zijn boeken eigenhandig geillustreerd), na veel tegenkanting wordt de eerste steen van het kompleks in 1852 gelegd, en later zal men het zijn naam laten dragen Het betreft een voor die tijd volkommen progressief ontwerp, een model-centrum dat als voorbeeld zal dienen voor vele latere gestichten in België en daarbuiten

In samenwerking met kanunnik Triest die in het Gentse de geestelijke orden der Zusters en Broeders van Liefde stichtte, verlost Guislain de ongelukkige zieken uit de oude onderkomens die meestal slechter dan gevangenissen waren, hij haalt de geestesgestoorden uit de Gentse Duivels-krypté, uit de vroegere stallingen waar ze in kou en duisternis zolang bewaakt waren geweest door onbevoegde, brutale huurlingen, hij verwezenlijkt in praktijk wat de symbolische daad van Pinel betekende toen hij de krankzinnigen van hun ketens bevrijdde Guislain draagt de onvergankelijke eer, het opsluitings-dolhuis tot behandelings-gesticht te hebben omgezet

Bij het herlezen van zijn werken stelt men vast dat Jozef Guislain een gedegen wetenschapsman was, een baanbreker die tevens wijs en evenwichtig moet zijn geweest, als hervormer bracht hij alleen opbouwende kritiek uit „Il ne faut pas changer pour le plaisir de detruire” (Leçons orales, blz 89) Hij was een pionier die zelf bewees dat zijn ideeën verwezenlijkbaar en gezond waren, en wiens lektuur ons na meer dan een eeuw nog verrast door de frisheid der gedachten en een meesterschap van invloed vermoeden

Vele zaken die pas later in de psychiatrie bevestigd en verspreid zijn geworden, voorzag Guislain reeds met een merkwaardige intuïtie, lang voor de grote klassieke indeling van Emil Kraepelin, die o a het begrip der manisch-depressieve psychose schreef, beschreef onze stadsgenoot de „melancolie maniaque”, nog voor de geboorte van Freud (die in 1856 ter wereld kwam) wijst hij op het belang van het onbewuste „Il faut sonder dans le sens des idées érotiques, il faut remuer des motifs profondément cachés”, hij doet aan wetenschappelijk onderzoek naar de oorzaken van de geestesziekte, verricht veel lijkschouwingen, voert als eerste de statistische methode bij de psychiatrie in (overigens door zijn stadsgenoot Adolf Quetelet uitgevonden), hij toont zich een voorloper van de huidige psychosomatische zienswijze

Herhaaldelijk pleit hij voor wat thans onder diverse houdingen als psychotherapie wordt aangeprezen, hij heeft het over het nodige tact en geduld

tegenover de zieken, „celui-là aura seul la confiance des alienés, qui aura l'art de les écouter avec cet éloquent silence”

Lang voor het invoeren der ergotherapie, verdedigt en brengt Guislain zelf in toepassing de therapeutische bezigheid en aktiviteit der patienten, hij stelt ze te werk in tuin, keuken of werkplaats, laat ze in hun eigen noden helpen voorzien, brengt hen afleiding, bezorgt hen terug een gevoel van nuttigheid En ook het spel wordt als behandeling aangeduid

Tegen misbruik van medikamenten kwam Guislain (toen reeds!) op tegen purgatieven die sommige zieken moesten zuiveren of kalmeren, tegen emetika als braakwijnsteen die men aanwendde om opgewonden patienten te verzwakken, tegen misbruik van het verdovende opium, van het nieskruid waarvan men dacht dat het hersenen en geest zuivert Veeleer benadrukt hij de begrijpende, helpende psychotherapie „Faire du bien à l'aliene, beaucoup de bien, tel est le codex pharmacologique le plus important du medecin phrenopathe” Zijn pleidooi ijvert vooral voor een meer menselijke geneeskunde Alles wat men vandaag voordraagt betreffende het intermenselijk contact met de zieken, betreffende de sociale herinschakeling van gehandicapten, dat heeft Guislain reeds ongeveer gezegd Men kan het terugvinden in zijn werk, dat praktisch vergeten geraakt is in een modernistische wereld, die zijn geschriften als „vieux jeu” beschouwt Ook hier is dan de waarheid toepasselijk

wie de geschiedenis niet kent,
zal haar moeten herbeginnen

Het werk van Jozef Guislain blijft aktueel, men kan het universeel noemen, en zijn boodschap is nog altijd niet genoeg verwezenlijkt , als men zijn teksten herleest, voelt men zich getroffen door de konsekventie van deze man, die niet alleen als geleerde een nieuwe weg heeft gepredikt en aangetoond, maar die ook zelf die weg helemaal is opgegaan, die zich gans zijn leven voor de geesteszieken heeft ingezet en afgesloofd, en daarna nog zijn bezit aan de behoeftige patienten heeft nagelaten

Neen, het werk van Guislain is niet voorbijgestreefd Het blijft een onvervalste aanmaning voor onze gehavende wereld

Samenvatting

Reeds vroeg voelde Jozef Guislain (° 1797) zich tot verpleging en geneeskunde aangetrokken In 1819 werd hij een der eerste dokters der pas opgerichte Gentse universiteit Hij legde zich toe op psychiatrie, werd in 1825 te Amsterdam bekroond om zijn vooruitstrevende studie en hervormingsplannen In 1828 werd hij de eerste geneesheer van het land die een algemeen toezicht over de geesteszieken onder zijn bevoegdheid kreeg Hij werd hoogleraar te Gent in 1835, schreef boeken die van de psychiatrie een volwaardige wetenschap hulpelen maken, en ook daarnaast een heel nieuw geluid van humane behandeling deden weerklanken Hij ijverde voor een groot, nieuw en modern gesticht, ontwierp en tekende het zelf, spande zich ten allen kante in om het tenslotte toch nog in zijn levensavond te kunnen verwezenlijken Zijn bezit liet hij aan de behoeftige patienten na

Guislain was een belangrijke schakel der wetenschap, doch wellicht nog een grotere naam in de geschiedenis der mensheid

Résumé

Le professeur Joseph Guislain (Gand, 1797-1860) peut être considéré comme l'équivalent du grand psychiatre français Philippe Pinel qui libéra à Bicêtre et à la Salpétrière les aliénés de leurs chaînes.

Par ses écrits scientifiques, Guislain fut le fondateur de la psychiatrie dans nos contrées, mais aussi le grand précurseur humaniste, combattant sans cesse les préjugés et les abus envers les malheureux malades.

En sa ville natale, il créa un centre complètement progressiste, un asile-pilote, considéré par-après comme exemple et modèle en Belgique et ailleurs.

Enfin, après toute une vie d'effort et de sacrifice, le docteur Guislain léguera sa fortune aux aliénés indigents.

Zusammenfassung

Prof. Dr J. Guislain war in den Niederlanden und in dem späteren Belgien der Grundleger einer wissenschaftlichen Psychiatrie ; seine Bücher wurden auch in mehrere europäischen Sprachen übersetzt Sein grösster Verdienst war dennoch ein lebenslanger Kampf für die Rechte der Geisteskranken. Er entwarf und verwirklichte in der alten flämischen Hauptstadt Gent eine fortschrittliche Muster-Anstalt, und hat schliesslich sein Besitz den bedürftigen Kranken hinterlassen.

Guislain war Gelehrte, Bahnbrecher und Humanist

Prof. Dr. A. EVRARD
Citadellaan 56
B - 9000 Gent

C FRANCÉS

LOS CONGRESOS INTERNACIONALES DE FARMACIA QUE TUVIERON LUGAR EN BRUSELAS EN EL SIGLO XIX, A TRAVES DE LA PRENSA FARMACEUTICA ESPANOLA

Estudiamos cuales eran los objetivos del sexto y octavo Congreso Internacional de Farmacia celebrados en Bruselas en 1885 y 1897

Ambos Congresos coincidieron con las Exposiciones Universales de Amberes y Bruselas respectivamente

Los representantes españoles en estos Congresos fueron los farmaceuticos Francisco Fernandez Iparraguirre, en el sexto, y Pedro Genove Colomer, en el octavo

LES CONGRES INTERNATIONAUX DE PHARMACIE QUI EURENT LIEU A BRUXELLES DANS LE XIXe SIECLE, A TRAVERS DE LA PRESSE PHARMACEUTIQUE ESPAGNOLE

Nous etudions les objectives du sixieme et huitieme Congres International de Pharmacie tenu à Bruxelles en 1885 et 1897

Les deux Congrès coincident avec les Expositions Mondiales a Anvers et Bruxelles respectivement

L'Espagne fut represente par les pharmaciens Francisco Fernandez Iparraguirre, dans le sixieme, et Pedro Genove Colomer dans le huitieme

THE INTERNATIONAL CONGRESSES OF PHARMACY WHICH TOOK PLACE IN BRUSSELS DURING THE XIX th CENTURY, THROUGH SPANISH PHARMACEUTICAL PRESS

We study the objectives of the sixth and eight International Congresses of Pharmacy celebrated in Brussels in 1885 and 1897 year

Both Congresses coincided respectively with Universal Expositions in Antwerp and Brussels

Spain was represented by the pharmacists Francesco Fernandez Iparraguirre, in the sixth Congress, and Pedro Genove Colomer, in the eighth Congress

INTERNATIONALE FARMACEUTISCHE CONGREESEN GEHOUDEN TE BRUSSEL GEDURENDE DE 19e EEUW, IN DE SPAANSE FARMACEUTISCHE PERS

Wij bestuderen de doelstellingen van het zesde en het achtste Internationaal Farmaceutisch Kongres, gehouden te Brussel in 1885 en 1897

Beide kongressen vielen samen met de Wereldtentoonstellingen van Antwerpen en Brussel

Spanje was er vertegenwoordigd door Apr Francisco Fernandez Iparraguirre op het zesde en door Apr Pedro Genove Colomer op het achtste kongres

LOS CONGRESOS INTERNACIONALES DE FARMACIA QUE TUVIERON LUGAR EN BRUSELAS EN EL SIGLO XIX, A TRAVES DE LA PRENSA FARMACEUTICA ESPANOLA

A lo largo de nuestro trabajo vamos a estudiar los objetivos perseguidos en estos congresos y su repercusion en España a traves de la prensa profesional

A finales del siglo XIX, los farmaceuticos de todos los países tenían planteados muchos problemas, centrados principalmente en la enseñanza, la falta de una legislación adecuada para el ejercicio profesional, el descubrimiento de nuevos medicamentos, la búsqueda de metodos analíticos así como la expansion de la industria unida a la aparicion de la especialidad farmaceutica, ese medicamento envasado que era vendido por profesores pero muchas veces por personas ajena a nuestra profesion

Todas estas cuestiones comunes obligaron a la Clase farmacéutica a hacer reuniones internacionales periodicas para discutir la forma de llegar a soluciones óptimas

España mantenía en este periodo una guerra constante en Ultramar y el gobierno dificilmente podía resolver una situacion interna de esta índole Sin embargo la Clase farmacéutica española procura estar en estos momentos lo mas ligada posible a sus compañeros e intento hallarse representada en los Congresos celebrados en Bruselas en 1885 y 1897

I - CONGRESO INTERNACIONAL FARMACEUTICO DE 1885

Era el sexto Congreso internacional que se celebraba Tuvo lugar en Bruselas, del 31 de agosto al 6 de septiembre, con motivo de abrir sus puertas la Exposicion Universal en la ciudad de Amberes

Fue organizada por la Asociacion Farmaceutica de Belgica Estuvo presidida por Van Bastelaer, siendo Van de Vyvere su secretario general

11 - Programa

Se publico en el primer numero del „Bulletin du sixieme Congres International pharmaceutique de 1885”

Se crearon cuatro comisiones para tratar los diversos asuntos secciones de Farmacia, Profesional, Química aplicada a la Higiene y Química general

Los temas fundamentales a tratar eran los siguientes

- 1 - Farmacopea Internacional, cuyo proyecto había sido elaborado por la comisión nombrada en el Congreso de Londres, en 1881
- 2 - Enseñanza farmacéutica
- 3 - Falsificación de alimentos y bebidas
- 4 - Legislación
- 5 - Servicios administrativos
- 6 - Análisis químico

I 2. - Conclusiones votadas

Las más importantes, según la prensa farmacéutica española fueron

1a - Aplazar la discusión del proyecto de Farmacopea Internacional para el próximo congreso Dicho proyecto, redactado en latín por Waldheim y Godefroy, sería publicado en la revista La Farmacia Española y de él se diría que, por las pocas modificaciones introducidas, „hay más tradición que progreso” Esta cuestión sigue sin resolver hoy día, ni siquiera a nivel europeo

2a - Establecer en todas las naciones un título que habilitase „exclusivamente” para el ejercicio de la profesión, con objeto de eliminar el intrusismo En España, los casos de intrusión eran tan numerosos que parecía imposible acabar con ellos a no ser que la clase uniera sus fuerzas en este sentido „Conseguirlo es bien fácil, solo falta querer” se escribía en las páginas de una revista profesional Pero las intrusiones no se cortarían hasta 1931, año en que se promulgó un Real Decreto en el mes de enero que disponía que las especialidades solo podrían venderse al por menor en las farmacias y se concedía dentro del mismo mes un plazo de seis meses a los drogueros para liquidar las especialidades que poseyeran, las cuales serían adquiridas por el Colegio de Farmacéuticos

3a. - Limitación de las oficinas de farmacia, lo que en España no parecía un problema acuciante

4a - Elaboración de un convenio internacional para evitar la falsificación de alimentos y bebidas para lo que se hacía necesario establecer un código nacional, a revisar anualmente.

5a - Proscripción absoluta de la especialidad farmacéutica por considerarse como un producto medicinal de composición desconocida con el que especulaban el inventor de la panacea, el médico que le recomendaba, el enfermo que le solicitaba y el farmacéutico que le proporcionaba

Sin embargo en España algunos profesionales no estaban de acuerdo con esta decisión, así R P. García abogaba por la desaparición de los remedios secretos y específicos pero no por la de las especialidades que según él eran „en realidad manifestación genuina de estimables progresos en el arte” En España se admitiría la especialidad farmacéutica legalmente en 1919, por el Reglamento de 6 de marzo que disponía como debía efectuarse su elaboración y venta

I 3. - Federación farmacéutica internacional

Van Bastelaer, presidente del Congreso, propuso, en el discurso que pronunció en la clausura de esta reunión, establecer una federación farmacéutica internacional con objeto de estrechar los lazos de unión entre los farmacéuticos de los distintos países

Esta idea se haría realidad más tarde, en el X Congreso Internacional Farmacéutico, celebrado también en Bruselas, en 1910, puesto que uno de sus acuerdos fue el de crear una Asociación Internacional de Sociedades profesionales bajo ese nombre

14 - *Francisco Fernandez Iparraguirre*

Fue el representante oficial de España en este Congreso Ostentaba la delegacion del Colegio de Farmaceuticos de Madrid y el de la Sociedad Farmaceutica Española de Barcelona Fue nombrado vicepresidente de honor del Congreso

Iparraguirre nacio en Guadalajara en 1852 y fallecio en 1889, a los 37 años de edad Era doctor en Farmacia Se destaco como botanico y lingüista Presento el Congreso una memoria que aunque no pudo ser leida durante las sesiones que se celebraron, se incluyo en el „Compte rendu del mismo Despues fue traducida y publicada en España junto a la reseña del Congreso, por cuenta del Colegio de Farmaceuticos de Madrid, con el titulo „Causas y remedios del menosprecio con que se mira en todas partes a la clase farmaceutica ‘

En esta memoria expone Iparraguirre la consideracion que merecia el farmaceutico a sus contemporaneos Segun el era mirado „como un comerciante ilustrado que vende demasiado caras sus mercancias” y proponia remediar este criterio injusto de la siguiente manera

1º - Vendiendo los medicamentos a precio de coste pero exigiendo ademas el abono de cierta cantidad por la „ciencia del profesor”

2º - Dispensar los medicamentos simples activos y todos los compuestos bajo „prescripcion facultativa solamente en nuestras oficinas y enteramente dispuestos para su aplicacion”

3º - Abolucion de los especificos a los que definia como „medicamentos secretos de composicion constante y muchas veces alterados” que se preparaban sin tener en cuenta la idiosincrasia del individuo

4º - Union de los farmaceuticos por medio de asociaciones como la , Sociedad Farmaceutica Española de Barcelona que realizaban „un verdadero y positivo progreso de union e independencia industrial’

Iparraguirre se quejaba de la transgresion legal que suponia el que en España el gobierno hubiera autorizado a las farmacias de los hospitales militares a dispensar medicamentos al publico

15 - *Exposicion Universal de Amberes de 1885*

Concurrio a ella el doctor en Farmacia Felipe Comabella, de Barcelona Presento productos medicinales y parece ser que fue premiado por ellos con una medalla de oro

II - CONGRESO INTERNACIONAL DE FARMACIA Y CIENCIAS AUXILIARES DE 1897

Era el octavo Congreso internacional y el segundo que se celebraba en Bruselas Tuvo lugar del 14 al 19 de agosto Al mismo tiempo abria sus puertas la Exposicion Internacional en esa ciudad

Fue organizado, como el sexto, por la Asociacion Farmaceutica de Belgica

que cumplia en ese año sus 50 años de existencia Su presidente fue Ranwez y Duyck, su secretario general

II 1 - Programa

Se edito un reglamento en el que se distribuian los asuntos a tratar en seis secciones Deontologia y Enseñanza farmaceutica , Farmacia practica, Quimica farmaceutica y Farmacopea , Productos alimenticios , Higiene y Salubridad publica , Microscopia, Bacteriologia y Biología , Toxicologia
Los temas fundamentales a tratar eran los siguientes

- 1 - Conveniencia de exigir en los medicamentos, drogas y preparaciones una cantidad normal de principios activos
- 2 - Unificacion de los metodos analiticos, dosificacion de principios activos
- 3 - Reglamentacion del ejercicio de la profesion
- 4 - Analisis bacteriologico de las aguas potables
- 5 - Productos opoterapicos y sueros obtencion y venta
- 6 - Fabricacion de medicamentos nuevos patentes de invencion y marcas de fabrica
- 7 - Programa de estudios de Farmacia

II 2 - Conclusiones votadas

Las mas importantes y siempre a traves de la prensa farmaceutica española fueron las siguientes

1a - Autonomia de las Escuelas de Farmacia y uniformidad de la enseñanza En España, desde principios de siglo, los estudios farmaceuticos se impartian independientemente de los de Medicina y Cirugia

2a - Lucha contra el intrusismo

3a - Admision de la especialidad farmaceutica siempre que se expresara en la etiqueta el nombre y composicion cuantitativa del mismo Quedaba asi eliminado totalmente el remedio secreto

Este acuerdo se haria legal en España en 1919, gracias al Reglamento para la elaboracion y venta de las especialidades farmaceuticas que hemos citado anteriormente

4a - Composicion constante para los medicamentos y uniformidad en los procedimientos analiticos Se encargo a una comision la elaboracion de un Codex en este sentido

5a - Impedir que las denominaciones de los medicamentos fueran objeto de patente o marca de fabrica Esta resolucion se consideraba en España como de importancia transcendental puesto que suponia para los farmaceuticos el actuar "de revendedores" de productos de determinados inventores y se pedia que fuese apoyada por las colectividades profesionales de todos los paises

6a - Inclusion en la Farmacopea Universal de los medicamentos de uso mas general

7a - Inspeccion de establecimientos de generos alimenticios y asimismo separadamente, de medicamentos Creacion de un Consejo Superior de Quimica Legal

En España, por Real Orden de 9 de noviembre, en ese mismo año y mediante el informe del Real Consejo de Sanidad, se disponía que los laboratorios y provinciales de Química y Bacteriología formarán parte de las Juntas locales y provinciales de Sanidad municipales como vocales natos, con el fin de descubrir aquellas adulteraciones „con que la codicia de algunos expendedores estafa al público, con gran riesgo de la salud, y a veces de la vida de los consumidores”.

II.3. - *Laboratorio de comprobación general de medicamentos*

Ridder, farmacéutico de Amberes, propuso en este congreso, que se crease en todos los países un laboratorio de comprobación de medicamentos con el fin de garantizar éstos y eliminar así la responsabilidad del farmacéutico que los dispensaba. Su propuesta fue rechazada por creerse que rebajaba el „nivel científico de la profesión”.

Sin embargo esta idea fue bien acogida en España pues se veía como el único medio de defender a los profesionales del „capitalismo que hoy los explota”, es decir, de la industria.

Poco a poco se fueron implantando laboratorios de comprobación en todo el mundo y en España se creaba en 1925 bajo el nombre de Instituto Técnico de Comprobación, por Real Decreto Ley de 22 de diciembre.

II.4. - *Pedro Genové y Colomer*

Pensaba acudir a este congreso como representante de la clase española pero no lo hizo. No obstante fue incluido en la comisión internacional encargada del estudio de las conclusiones votadas.

Nació en Masnou (Barcelona) en 1836 y murió en 1900, a los 63 años de edad. Farmacéutico que destacó en la preparación de especialidades farmacéuticas macéuticas.

Envío al Congreso su discurso de ingreso en la Real Academia de Medicina y Cirugía de Barcelona, leído en 1891, el 27 de noviembre. Su título era: „Reforma que debiera introducirse en el ejercicio de la farmacia, como función social”.

Para Genové, el anarquismo en que se veía envuelta la profesión era debido, aparte de una inobservancia de la leyes, a la intrusión, al remedio secreto y a la publicidad que de él se hacía así como a la importación de medicamentos extranjeros.

Para salir de esta situación proponía además de una colaboración íntima con la clase médica :

1º - Limitación de las farmacias y establecimiento de grandes oficinas atendidas por varios profesores.

Este proyecto está siendo estudiado actualmente en España por los profesionales.

2º - Incorporación en todas las farmacias de un laboratorio anexo pero independiente del lugar donde se dispensan los medicamentos. Veía Genové en

estas condiciones la unica solucion que salvaria a la profesion y que redundaria en beneficio de la „humanidad doliente”

II 5 - Exposicion Internacional de Bruselas de 1897

Sabemos que el grupo XIII estaba dedicado a las artes médica y farmaceutica pero ignoramos si a ella concurrio algún farmaceutico español

CONCLUSIONES

De la labor realizada por los farmaceuticos en los Congresos Internacionales celebrados en Bruselas, en 1885 y 1897, se desprende que alcanzaron objetivos tan importantes como

- 1 - Cohesion entre los profesionales de los diversos países
- 2 - Elevacion del nivel cientifico y por lo tanto de la categoria profesional
- 3 - Declaracion de lucha abierta contra el remedio secreto y el intrusismo, que redundaria en el logro de la desaparicion de los mismos en breve

SAMENVATTING

De internationale farmaceutische kongressen, die werden gehouden te Brussel in 1885 en 1897 bereikten volgende belangrijke resultaten

- 1° een betere samenwerking tussen apothekers uit verschillende landen,
- 2° optrekking van het wetenschappelijk niveau in het beroep,
- 3° openbare strijd tegen de geheimmiddelen

BIBLIOGRAPHIE

- Los Avisos Madrid, 1885
Belval - L'Entente international contre la falsification des denrees alimentaires et des boissons Ixelles Imp J Visele, 1885
Caballero y Villaldea, S - La Farmacia y los farmaceuticos arriancenses El Monitor de la Farmacia y de la Terapeutica Madrid, 1926 n° 1037, pag 449-456
Duyck, M - Compte rendu du VIIme Congres International de Pharmacie et de sciences qui s'y rattachent Bruxelles, Imp Ch Vande Weghe, 1897
Exposition Internationale de Bruxelles en 1897 Bruxelles, Imp Polleunis et Ceuterick, 1896
La Farmacia Espanola Madrid, 1885 1886, 1897, 1898
La Farmacia Moderna Madrid, 1897
Fernandez Iparraguirre, F - Sexto Congreso Internacional Farmaceutico Madrid, Tip del Hospicio, 1885
Fernandez Iparraguirre, F - 6° Congreso Internacional Farmaceutico La Farmacia Espanola Madrid, 1885, n° 42 (657-661), n° 43 (673-677), n° 44 (689-693), n° 45 (705-709)
Fernandez Iparraguirre, F - Memoria presentada el sexto Congreso Internacional Farmaceutico La Farmacia Espanola Madrid, 1885, n° 46, pag 721-724
Folch y Andreu, R - Elementos de Historia de la Farmacia Madrid, Imp Vda de Izquierdo, 1927

- Francés Causapé, Mª Carmen. - Estudio histórico de la Especialidad Farmacéutica en España. Madrid, 1975.
- García, R.P. - El Congreso Farmacéutico Internacional. La Farmacia Española. Madrid, 1885, nº 33, pág. 513-518.
- García, R.P. - La Farmacia en Bélgica. La Farmacia Española. Madrid, 1885, nº 36, pág. 561-565.
- García, R.P. - La herencia del año. La Farmacia Española. Madrid, 1886, pág. 1-5.
- Genové y Colomer, P. - Reforma que debiera introducirse en el ejercicio de la Farmacia, como función social. Barcelona, Imp. Henrich y Cía. 1891 (Discurso leído el 27 Noviembre 1891 en el acto de recepción como Académico electo).
- El Monitor de la Farmacia y de la Terapéutica. Madrid, 1897.
- Petit, A. - Congrès pharmaceutique international de Bruxelles. Journal de pharmacie et de chimie. Paris, 1885, pág. 282-285.
- Petit, A. - Hietième Congrès International de Pharmacie. Journal de Pharmacie et de Chimie. Paris, 1897, pág. 285 y 330.
- Roldán Guerrero, R. Diccionario biográfico y bibliográfico de autores farmacéuticos españoles. Tomo I, Madrid, Gráficas Valera, 1963. Tomo II, Imp. P.H.O.E., 1975.
- Roldán Guerrero, R. - Primer centenario de Francisco Fernández Iparraguirre, ilustre filólogo. Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia. Madrid, 1952, nº 9, pág. 33-35.
- Schamelhout A. - Compte rendu du Xme Congrès International de Pharmacie. Bruxelles, Imp. L. Vogels, 1911.
- Semanario Farmacéutico. Madrid, 1885 y 1886.
- Siboni, L y Bellogin, A. - Un boticario y varios farmacéuticos. Barcelona, Imp. Pedro Ortega, 1888.
- Valverde, J.L. - Bibliografía española de Historia de la Farmacia. Vol. 1. Granada, Gráf. del Sur, 1971.

Dr. Carmen FRANCES
Facultad de Farmacia
Universidad Complutense
Madrid

K GANZINGER

DREI NIEDERLANDER ALS FORDERER DES ÖSTERREICHISCHEN GESUNDHEITSWESENS UND DER NATURWISSENSCHAFTEN IM 18 JAHRHUNDERT . VAN SWIETEN, JACQUIN, INGEN-HOUSZ *

Die Denkmalgruppe im Arkadenhof der Universität Wien

Vor siebzig Jahren, im Juni 1905, wurde in Wien der II Internationale Botanische Kongreß abgehalten Seine Sitzungen fanden zum Teil in dem 1884 fertiggestellten Hauptgebäude der Universität an der Wiener Ringstraße statt Hier, im linken Flügel des Arkadenhofes, erfolgte auch die Enthüllung einer Denkmalgruppe für drei niederländische Gelehrte, die sich während ihres Wirkens in Österreich große Verdienste erworben hatten (1)

In der Mitte steht die bereits aus dem 18 Jahrhundert stammende Büste des kaiserlichen Protomedikus Gerard van Swieten, geb 1700 in Leiden, gest 1772 in Schonbrunn bei Wien Der Sockel trägt unter anderem den schlichten Satz „Posuit Maria Theresia Augusta“ Er gibt Zeugnis davon, daß eine große Herrscherpersönlichkeit mit diesem Denkmal das Andenken an einen der Besten aus ihrer Umgebung ehren wollte

Links davon hat das Denkmal für Nikolaus Joseph Freiherrn von Jacquin, geb 1727 in Leiden, gest 1817 in Wien, seinen Platz gefunden „Chemiae ac Botanices Professor“ verkündet die Inschrift in Verbindung mit den Jahreszahlen 1768 und 1796, zugleich mit dem ehrenvollen Prädikat „Botanicorum Austriæ Ornamentum“ — „die Zierde der Botaniker Österreichs“

Rechts vom Denkmal van Swietens ist die Bronzefigur eines Mannes in mittleren Lebensjahren aufgestellt Jan Ingen-Housz, geb 1730 zu Breda in Nordbrabant, gest 1799 zu Bowood in England Er hat von 1768 bis an sein Lebensende den Titel eines „Archiater Caesareus“, eines kaiserlichen Leibarztes, getragen Mit den Worten „Qua ratione plantata aluntur, primus perspexit“, zu deutsch „Wie sich die Pflanzen ernähren, hat er als Erster erkannt“, kündet die Inschrift des Denkmals die große wissenschaftliche Tat dieses Mannes, mit der er zum Begründer der chemischen Pflanzenphysiologie geworden ist

Die Niederlande und Österreich

Daß ihr Lebensweg diese drei Männer nach Österreich führte, ist mindestens teilweise bedingt durch die politischen Bande, die zu jener Zeit zwischen dem Haus Habsburg und den Niederlanden bestanden (2)

Bekanntlich gelangten die Niederlande und das Gebiet von Luxemburg durch die Heirat Kaiser Maximilians I mit Maria von Burgund im Jahre 1477 an die Habsburger Was ihnen davon während der folgenden Zeit in den südlichen

* Nach einem am 24 Mai 1975 in Gent anlaßlich des 25jährigen Bestehens des „Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux - Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie“ gehaltenen Vortrag

Abb. 1. Gerard van Swieten (1700-1772)

Niederlanden verblieben war, kam 1713 am Ende des Spanischen Erbfolgekrieges durch den Frieden von Utrecht an die österreichische Linie des Hauses. Sie hat es bis zu dem als Folge des ersten Koalitionskrieges eingetretenen endgültigen Verlust dieser Länder an Frankreich im Jahr 1794 durch die Staatskanzlei in Wien und durch einen in Brüssel residierenden Statthalter regiert. Nicht weniger wichtig war aber die große Ausstrahlungskraft, welche die Niederlande insgesamt, also auch die in der Republik der sieben Vereinigten Niederlande zusammengeschlossenen nördlichen Provinzen, durch den hohen Grad ihrer materiellen und geistigen Kultur zu jener Zeit auf ganz Europa ausgeübt haben.

van Swietens Berufung nach Wien

So trachtete die österreichische Herrscherin *Maria Theresia* (1740-1780) bereits im Jahr 1743, mit *Gerard van Swieten* einen Schüler des großen *Herman Boerhaave* (1668-1738) und der berühmten medizinischen Schule von Leiden als Arzt für sich und ihre Familie zu gewinnen.

Nach längerem Zögern sagte *van Swieten* endlich zu, als erster Leibarzt und Präfekt der kaiserlichen Hofbibliothek nach Wien zu kommen. Noch bevor er diese Stellung im darauffolgenden Frühjahr antrat, weilte er im Spätherbst 1744 wenige Wochen in Brüssel als ärztlicher Konsulent am Sterbelager von *Maria Theresias* einziger Schwester *Maria Anna*, deren Gemahl Statthalter der österreichischen Niederlande war.

Als einer der vielen berühmten Schüler *Boerhaaves* hat *van Swieten* das wissenschaftliche Erbe seines Lehrmeisters zeitlebens am treuesten bewahrt; als Reformator des öffentlichen Gesundheitswesens in Österreich wurde er zu einem der bedeutendsten Medizinalpolitiker seines Jahrhunderts; als Begründer der bald weltberühmten „älteren Wiener medizinischen Schule“ ist *van Swieten* in die Medizingeschichte eingegangen.

Ein internationales Symposium, das anlässlich der 200. Wiederkehr seines Todesstages im Jahr 1972 die Universität Wien auf Anregung der Medizinhistorikerin Prof. *Erna Lesky* veranstaltete und dessen Vorträge im Druck erschienen sind (3), hat auf Grund neuester Forschungen ein um vieles ergänztes und berichtigtes Bild von *van Swietens* Leben und Leistung erbracht (4). Unter Hinweis darauf sollen hier einige wenige Andeutungen genügen.

van Swieten in Holland

Geboren als Sohn eines Notars, hatte *van Swieten* schon im Alter von zwölf Jahren beide Eltern verloren. Mit vierzehn Jahren besuchte er die Universität in Löwen und erlangte dort einen niederen akademischen Grad. Von 1720 bis 1725 studierte *van Swieten* in Leiden Medizin. Sogleich nach seiner Promotion nahm er dort die ärztliche Praxis auf, und bald hielt er in seinem Hause auch vielbesuchte Privatvorlesungen über *Materia medica* und Pharmazie, die ihm aber 1734 von der Universität verboten wurden. Eine offizielle akademische Laufbahn war ihm wegen seines katholischen Glaubens von vornherein verwehrt geblieben.

Durch die Herausgabe des ersten Bandes seiner Kommentare zur *Boerhaaves*

Abb. 2. Nikolaus Joseph Jacquin (1727-1817)

„Aphorismen“ im Jahr 1742 vermochte sich *van Swieten* neben seinen großen Erfolgen als praktischer Arzt auch innerhalb kürzester Frist den Ruf eines bedeutenden Gelehrten zu erwerben.

van Swieten in Österreich

In Österreich erkannte *van Swieten* bald, daß hier der Zustand des medizinischen Unterrichts und des Sanitätswesens insgesamt weit hinter den ihm aus seiner Heimat vertrauten Verhältnissen zurückgeblieben war.

So wurde *van Swieten*, getragen vom unbedingten Vertrauen der Herrscherin, seit 1749 als neu ernannter Studiendirektor und Präses der Wiener Medizinischen Fakultät zum Reformator der Studien. Auch die Errichtung eines Gebäudes für die Wiener Universität in den Jahren 1753 bis 1755 geht auf seine Anregung zurück.

Der durch *van Swieten* als kaiserlichen Protomedikus vorangetriebene Aufbau eines zentralistisch organisierten öffentlichen Gesundheitswesens fand seinen Höhepunkt in der 1770 für alle kaiserlich-königlichen Erblände erlassenen „Gesundheitsordnung“, dem sogenannten „Generalsanitätsnormativ“ oder „Sanitätshauptnormativ“ (5).

Nikolaus Joseph Jacquin, Leben und Werk

Im Jahr 1752 lud von *Swieten* den damals fünfundzwanzigjährigen *Nikolaus Joseph Jacquin*, bei dessen Eltern er in Leiden Hausarzt gewesen war und der sich gerade in Paris zu seiner Weiterbildung auf dem Gebiet der Medizin und der Naturwissenschaften aufhielt, ein, nach Wien zu kommen.

Von hier aus unternahm *Jacquin* in den Jahren 1755 bis 1759 im Auftrag des Kaisers eine erfolgreiche Reise nach Westindien und auf das mittelamerikanische Festland, um Naturalien für die kaiserlichen Sammlungen und lebende Pflanzen und Tiere für die kaiserlichen Gärten in Wien zu erwerben. Als Ertrag dieser Reise gab *Jacquin* unter anderem unter dem Titel „Selectarum stirpium Americanarum Historia“ ein prächtiges Tafelwerk mit selbstgeschaffenen Abbildungen heraus.

Im Jahr 1763 wurde er als Bergrat und Lehrer der Chemie und Metallurgie an die neu eröffnete Bergbauschule in Schemnitz im slowakischen Erzgebirge entsandt, 1768 erhielt er die Lehrkanzel für Chemie und Botanik an der Medizinischen Fakultät in Wien und damit die Leitung des chemischen Laboratoriums und des botanischen Gartens der Universität, die schon sein Vorgänger *Robert Laugier* (1722-1793) eingerichtet hatte. Hier entfaltete *Jacquin* eine sehr erfolgreiche Lehrtätigkeit, bis er die Professur im Jahr 1796 an seinen Sohn *Joseph Franz von Jacquin* (1766-1839) abtrat.

Als Chemiker bestätigte *Nikolaus Jacquin* durch eigene Untersuchungen die Lehre *Joseph Black* (1728-1799) über die Ursache der Kaustizität des Kalks gegenüber der von dem Osnabrücker Apotheker *Johann Friedrich Meyer* (1705 bis 1765) vertretenen und unter anderem durch *Johann Christian Wieglob* (1732 bis 1800) verteidigten Hypothese eines „Acidum pingue“.

Das Schwergewicht von *Jacquins* wissenschaftlicher Arbeit lag auf dem Gebiet der Botanik, wo er große Tafelwerke über die bemerkenswerten Pflanzen der

Abb. 3. Jan Ingen-Housz (1730-1796)

Wiener Gärten und über die Flora von Österreich herausgab. Durch die künstlerische Qualität ihrer Abbildungen und durch ihre wissenschaftliche Genauigkeit wurde Wien für jene Zeit zu einem Mittelpunkt der botanischen Buchillustration (6). Jacquin, der sich wegen seiner fachlichen Leistungen und wegen seines edlen Charakters zeitlebens der größten Wertschätzung erfreute, wurde trotz seines hohen Alters noch im Jahr 1809 während der Besetzung Wiens durch die Truppen Napoleons zum Rektor der Universität gewählt. Er blieb bis zu seinem Tode geistig rege und mit botanischen Untersuchungen beschäftigt.

Jan Ingen-Housz, Leben und Werk

Jan Ingen-Housz verlebte die Jugendzeit daheim in Breda. In Alter von sechzehn Jahren bezog er die Universität in Löwen, um Medizin und Naturwissenschaften zu studieren. Nach seiner Promotion besuchte er noch für eine Zeitlang die Hochschulen in Leiden, Paris und Edinburgh. Dann ließ er sich 1757 als Arzt in Breda nieder, wo er neben einer erfolgreichen medizinischen Praxis auch ständig mit physikalischen und chemischen Experimentaluntersuchungen beschäftigt war.

Nach dem Tod seines Vaters verlegte *Ingen-Housz* im Jahr 1765 seinen Wohnsitz nach England und widmete sich als Arzt in London vornehmlich der Behandlung von Kinderkrankheiten und der Durchführung der Pockenschutzimpfung. Die Blatterninokulation war ein damals in England häufig angewendetes Verfahren.

In der kaiserlichen Familie in Wien hatte die Pockenerkrankung mehrere Opfer gefordert. So wandte sich *Maria Theresia* an den englischen Königshof mit der Bitte um Entsendung eines mit der Blatternimpfung vertrauten Arztes. Die Wahl fiel auf *Ingen-Housz*, der unter sehr vorteilhaften Bedingungen nach Wien berufen wurde. Er traf dort im Frühjahr 1768 ein und erfuhr allgemein, nicht zuletzt durch seinen Landsmann *van Swieten*, eine wohlwollende und herzliche Aufnahme.

Ingen-Housz impfte mehrere Mitglieder des kaiserlichen Hauses mit Erfolg und gewann damit dem neuen Verfahren viele Freunde unter den österreichischen Ärzten. Doch gab es auch einige hartnäckige Gegner der Blatterninokulation. Einer der einflußreichsten war ein weiterer Niederländer, der damals in Wien tätig war: *Anton de Haen* (1704-1776), ein *Boerhaave*-Schüler aus Leiden, den *van Swieten* im Jahr 1754 als Lehrer für den klinischen Unterricht an die Wiener Universität berufen hatte.

Ingen Housz wurde in Anerkennung seiner Leistung auf Lebenszeit zum kaiserlichen Leibarzt ernannt. Als solcher reiste er während der folgenden Jahre zweimal nach Florenz, um auch die Familie des Großherzogs von Toskana, des nachmaligen Kaisers *Leopold II.*, zu impfen; auf der Reise hatte er unterwegs in den größeren österreichischen Städten die Ärzte und Wundärzte mit der Technik der Blatterninokulation vertraut zu machen.

Darüber hinaus war *Ingen-Housz* trotz der ihm gewährten großzügigen Bezahlung zu keiner regelmäßigen ärztlichen Tätigkeit am Kaiserhof verpflichtet. Er war auch nicht jemals Professor an der Wiener Universität, wie dies gelegentlich fälschlich behauptet worden ist.

Seine Stellung als Leibarzt gewährte *Ingen-Housz* ein sorgenfreies Leben und so viel an Muße, daß er sich völlig ungestört der Fortsetzung seiner physikalischen und chemischen Forschungen widmen konnte. Im Jahr 1775 vermahlte sich *Ingen-Housz* in Wien mit *Agathe Maria Jacquin*, der Schwester seines Landsmannes, des Chemie- und Botanikprofessors *Nikolaus Jacquin*. Bekanntlich gelang dem vielseitigen englischen Gelehrten *Joseph Priestley* (1733-1804) im Jahr 1774 die Entdeckung des Sauerstoffs, den er „dephlogistierte Luft“ nannte. *Priestley* beobachtete auch, daß lebende Pflanzen „dephlogistierte Luft“ abscheiden und dadurch in einem geschlossenen Behälter die durch das Abbrennen einer Kerze verdorbene Lurft wieder so verbessern können, daß auch kleine Tiere darin zu leben und zu atmen vermogen.

Ingen-Housz hat diese Beobachtung in Wien während der folgenden Jahre in zahllosen Versuchen unter vielfach abgewandelten Bedingungen wiederholt und dabei erst die wahre Bedeutung des Phänomens erkannt. Er stellte fest daß die Sauerstoffbildung nicht, wie *Priestley* angenommen hatte, durch das Wachstum der Pflanzen und durch die Wärme bewirkt wird, sondern daß sie allein durch die grünen Blätter im Sonnenlicht, in geringerem Maße auch im diffusen Tageslicht, erfolgt, so wie es seither in einem der elementarsten Vorlesungsversuche der Pflanzenphysiologie immer wieder gezeigt wird. *Ingen-Housz* bewies auch, daß Blüten, Früchte und Wurzeln der Pflanzen, und ebenso die grünen Blätter im Dunkeln, niemals zur Sauerstoffbildung fähig sind, sondern daß sie vielmehr durch die Bildung von „fixer Luft“, wie man damals das Kohlendioxid nannte, die Luft „verschlechtern“ (7).

Ingen-Housz hat damit — nach unserer heutigen Terminologie — als erster klar den Unterschied zwischen der Kohlendioxidassimilation der grünen Blätter im Sonnenlicht einerseits und der Atmung andererseits und das Nebeneinander dieser beiden Vorgänge im Leben der Pflanzen erkannt.

Im Jahr 1778 reiste *Ingen-Housz* von Wien nach London, und hier veröffentlichte er im darauffolgenden Jahr die Ergebnisse seiner langjährigen, in Wien ausgeführten Untersuchungen unter dem Titel „Experiments upon vegetables discovering their great power of purifying the common air in the sunshine and of injuring it in the shade and at night“. Das Buch, das im Jahr danach in Leipzig erstmals auch in deutscher Übersetzung erschien, fand zunächst eine durchaus interessierte und freundliche Aufnahme.

Erst etwa zwei Jahre später unterzog es *Priestley*, der die Priorität der Entdeckung der Sauerstoffausscheidung der Pflanzen für sich in Anspruch nahm, einer ebenso unfreundlichen wie unfairen Kritik. 1782 veröffentlichte der Schweizer Gelehrte *Jean Senebier* (1742-1809) in Genf ein vierbandiges Werk über den gleichen Gegenstand, in dem er *Ingen-Housz* in verständnisloser Weise kritisierte, zugleich aber einen Teil der von *Ingen-Housz* gewonnenen Erkenntnisse für sich selbst in Anspruch nahm. *Ingen-Housz* hat diesen seinen Gegnern nur maßvoll und zogernd widersprochen, das bewirkte, daß seine wahren Verdienste später lange Zeit verkannt oder doch nicht im rechten Maß gewürdigt worden sind.

Dagegen führte *Ingen-Housz*, der im Jahr 1780 nach Wien zurückgekehrt war, seine Untersuchungen mit Hilfe einiger junger, naturwissenschaftlich interessierter Wiener Ärzte weiter fort.

Einer von diesen ist *Johann Andreas Scherer* (1755-1844), der später Professor

der Naturgeschichte an der Wiener Universität und als solcher auch Mitbearbeiter der Österreichischen Pharmakopoe wurde Scherer setzte sich in den neunziger Jahren in mehreren Veröffentlichungen lebhaft für die antiphlogistische Chemie ein, 1786 gab er in Wien, mit Unterstützung durch *Ingen-Housz*, eine verbesserte und vermehrte Übersetzung von dessen Buch über die „Experimente mit Pflanzen“ heraus

Ein anderer Mitarbeiter von *Ingen-Housz* aus jenen Tagen war der aus dem Kurmainzischen stammende und später als Professor in Mainz tätige *Niklas Karl Molitor* (1754 bis 1826) Die „Vermischten Schriften physisch-medizinischen Inhalts“, die er 1782 nach den von *Ingen-Housz* in englischer und französischer Sprache veröffentlichten Originalen erscheinen ließ, sind ein Zeugnis von den anderen Untersuchungen, die *Ingen-Housz* auf verschiedenen Bereichen der Physik und Chemie angestellt hat, unter anderem über Elektrizität und Magnetismus, über die brennbarkeit und über das Warmeleitvermögen der Metalle sowie über eine Knallluftpistole, die man mehrmals in der Minute abschießen konnte, und über den erstmaligen Gebrauch der von *Ingen-Housz* bei seinen Studien über die von *Priestley* beschriebenen „grüne Materie“ eingeführten, heute allgemein verwendeten dünnen Deckglaschen bei mikroskopischen Untersuchungen

Im Sommer des Jahres 1788 reiste *Ingen-Housz* erneut über Frankreich und seine niederländische Heimat nach England Zeitweilige Erkrankungen und die kriegerischen Ereignisse der Zeit haben ihn dort während des folgenden Jahrzehnts festgehalten, bis er am 7 September 1799 in Bowood starb und mit großen Ehren begraben wurde

Ingen-Housz hat 1796 in England noch einmal seine Forschungsergebnisse über die Ernährung der Pflanzen aus der Luft, nunmehr unter den gelauterten Vorstellungen der inzwischen von *A L Lavoisier* (1743-1794) zum Siege geführten antiphlogistischen Chemie, dargestellt, es geschah unter dem Titel „An Essay on the Food of Plants and the Renovation of Soils“ Diese Schrift erschien zwei Jahre später in deutscher Übersetzung unter dem Titel „Über Ernährung der Pflanzen und Fruchtbarkeit des Bodens“ Durch seine dafür verfaßte „Einleitung über einige Gegenstände der Pflanzenphysiologie“ hat der junge *Alexander von Humboldt* (1769-1859) diese Arbeiten, die *Ingen-Housz* als „Physiker“ betrieben hat, in jenen großen Zusammenhang hineingestellt, in dem wir sie heute sehen

van Swieten und die Pharmazie

An dieser Stelle soll im besonderen hervorgehoben werden, was diese drei berühmten Niederländer mit der Pharmazie verbunden hat

van Swieten erwähnt selbst gelegentlich, daß er noch vor seinem medizinischen Studium auch die Chirurgie und die Pharmazie erlernt und ausgeübt hat Seit dem Vortrag, den Prof *Lindeboom* 1972 in Wien bei dem erwähnten Symposium hielt (8), weiß man, daß *van Swieten* seit dem 1 November 1715 bei einem Apotheker in Amsterdam in der Lehre war, daß er in Leiden einen pharmazeutischen Laden eröffnete und deshalb 1720 als Mitglied in das *Collegium Pharmaceutical* aufgenommen wurde Vom Ertrag seiner Apotheke hat *van Swieten*

offenbar seinen Lebensunterhalt während des Medizinstudiums bestritten, zweifellos kam ihm die praktische pharmazeutische Tätigkeit auch bei seinen Vorlesungen über *Materia medica* und *Pharmazie* zugute

Als Präsident der Wiener Medizinischen Fakultät führte *van Swieten* dann die Oberaufsicht über die Visitationen in den Wiener Apotheken und über die Prüfungen der Apotheker. Sein Vorschlag von 1749 zur Errichtung einer Lehrkanzel für Chemie und Botanik an der Wiener Universität betonte gegenüber der Kaiserin ausdrücklich die Bedeutung dieser beiden Fächer auch für die Ausbildung der Pharmazeuten. In der Folgezeit mußten alle in den Wiener Apotheken tätigen Lehrlinge und Gehilfen diese für die Studenten der Medizin bestimmten Vorlesungen gleichfalls besuchen.

Das „*Sanitätshauptnormativ*“ von 1770 enthielt ausführliche Vorschriften auch für die Apotheker, sie durften fortan in den habsburgischen Landern nur dann ihren Beruf ausüben, wenn sie an einer inlandischen Universität eine Prüfung abgelegt hatten. Gleichzeitig wurde auch die Herausgabe eines neuen und zeitgemäßen *Dispensatoriums* in Aussicht gestellt.

Jacquin und die Pharmazie

Jacquin wurde mit der Berufung auf sein Wiener Lehramt im Jahr 1768 sowohl der Lehrer und Prüfer der Wiener Apothekerlehrlinge und -gesellen wie auch ein regelmäßiger Teilnehmer an den Apothekenvisionen.

Jacquins Unterricht in der Chemie war weitgehend auf pharmazeutische Bedürfnisse ausgerichtet. Das von ihm unter dem Titel „*Anfangsgrunde der medicinisch-practischen Chemie, zum Gebrauche seiner Vorlesungen*“ (Wien 1783) herausgegebene Lehrbuch beschreibt außer den natürlichen Mineralien und den wenigen damals bekannten Chemikalien auch alle galenischen Arzneiformen von den Infusen und Dekokten bis zu den Latwergen, Tinkturen und Elixieren. Eine von *Jacquin* bearbeitete spezielle „*Abhandlung von den pharmaceutischen Kompositionen der Arzneymittel*“ erschien 1786 im Druck. Besondere Verdienste um die Pharmazie erwarb sich *Jacquin* durch seine Mitarbeit an dem im „*Sanitätshauptnormativ*“ angekündigten neuen „*Codex pharmaceuticus*“. Er erschien 1774 als „*Pharmacopoea Austriaco-provincialis*“ und war als Reichspräparat in allen habsburgischen Erblanden gültig (9). Nicht zuletzt durch *Jacquins* Verdienst war dies eines der ersten amtlichen Arzneibücher, das die Benennung aller Tiere und Pflanzen konsequent nach der Linnéschen Nomenklatur vornahm.

Da *van Swieten* inzwischen verstorben war, erfolgte die Herausgabe dieser *Pharmacopoea* unter der Leitung seines Amtsnachfolgers im Protomedikat, Anton Storck (1731 bis 1803). Dieser hatte seit 1760 verschiedene Giftpflanzen in Selbstversuchen und Tierversuchen erprobt, um sie als Heilmittel in die Therapie einzuführen. Er ist damit ein Vorläufer der experimentellen Pharmakologie geworden. Auf einem Bildnis ist Storck, umgeben von den Pflanzen, die er untersucht hat, dargestellt: *Datura*, *Conium*, *Aconitum*, *Clematis*, *Pulsatilla*, *Diptamnus* und *Hyoscyamus*.

Der dritte Bearbeiter der Österreichischen Provinzialpharmacopoea war der Wiener Apotheker Johann Jakob Well (1725-1787). So hoch wurde die Bedeutung des neuen Arzneibuches eingeschätzt, daß sowohl *Jacquin* wie auch *Well* dafür

in den Adelsstand erhoben wurden und *Well* die Ernennung zum Professor der Naturgeschichte an der Wiener Universität erhielt

Die österreichische Provinzialpharmakopoe erlebte in den darauffolgenden Jahren mehrere Auflagen, 1780 wurde sie sogar in niederländischer Sprache in Rotterdam unter dem Titel „Apotheek der Oostenrijkschen Staaten opgesteld door de hoggeleerde en wijsberoomde Heeren A Baron van Storck, N J de Jacquin en J J de Well“ abgedruckt (10)

Im Jahr 1794 erschien dann unter dem Titel „Pharmacopoea Austriaco-provincialis emendata“ eine völlige Neubearbeitung. Die weit über die Grenzen Österreichs hinausreichende Bedeutung dieser Ausgabe beruht in der hier durchgeföhrten weitgehenden Vereinfachung des Arzneischatzes. Das 1770 zum letzten Mal gedruckte „Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco-Viennense“ ist ein Folioband, der noch ganz im Geiste der barocken Polypharmazie des 17. Jahrhunderts, in neunzehn Klassen eingeteilt, eine Unmenge von Composita und Praeparata enthält. Die Provinzialpharmakopen von 1774 und 1794 sind dagegen Bücher von handlichem Format und wesentlich geringerem Umfang. Wie sich der Arzneischatz innerhalb von vierundzwanzig Jahren verändert hat, zeigt eine Gegenüberstellung der drei Werke. Waren es 1770 noch 1618 galenische und chemische Praparate, so beträgt ihre Zahl 1774 nur mehr 503 und 1794 sogar bloß 377 bzw. 399. Die weitgehende Vereinfachung, die in der Zusammensetzung vieler Praparate eingetreten war, ist daran zu erkennen, daß der Theriak 1774 noch aus 58 Drogen, 1794 aber nur mehr aus 16 Bestandteilen herzustellen war.

Die „Verbesserte österreichische Provinzialpharmakopoe“ von 1794, an der neben *Nikolaus Joseph von Jacquin* nun auch sein Sohn *Joseph Franz von Jacquin* beteiligt war, ist auch das erste Arzneibuch überhaupt, das sich der neuen, von *Lavoisier* und seinen Mitarbeitern entwickelten chemischen Nomenklatur bedient (11).

Ingen-Housz und die Pharmazie

Über *Jan Ingen-Housz* und seine Beziehungen zur Pharmazie ist nur wenig zu berichten. Daß sein zeitlebens in Breda verbliebener einziger Bruder *Louis Ingen-Housz* Apotheker war, mag man eher als einen Zufall betrachten, und er selbst kann deshalb kaum für die Pharmazie in Anspruch genommen werden. Doch eine, wenn auch kaum erkennbare Spur hat *Jan Ingen-Housz* in der „Pharmacopoea Austriaco-provincialis emendata“ von 1794 hinterlassen. Den medizinischen Interessen und der ärztlichen Tätigkeit, die *Ingen-Housz* im letzten Jahrzehnt seines Lebens in England wieder in starkerem Maße beschäftigt haben, verdankt ein bestimmtes Arzneipräparat seine Aufnahme in dieses Arzneibuch.

Es ist dies eine, durch Einleiten von Kohlendioxidgas mit diesem gesättigte, etwa zweiprozentige wäßrige Sodalösung, die als „*Aqua mephitica alcalina*“ von englischen Ärzten als Mittel gegen Steinleiden und Gicht empfohlen wurde. *Ingen-Housz* hatte davon seinem einstigen Schuler und Mitarbeiter *J. A. Scherer* in Wien berichtet und dieser die Aufnahme der Formel in die Pharmakopoe veranlaßt. Das im lateinischen Original der „Pharmacopoea Austriaco-provincialis emendata“ angegebene Synonym „*Liquor Carbonatis Lixivae acidiuli*“ ist

ubrigens nicht richtig, weil nach der Vorschrift selbst die Zubereitung aus gereinigter Soda zu erfolgen hat, nicht aber aus Carbonas Lixivae, was soviel wie Pottasche oder Kaliumkarbonat bedeuten wurde. Erst die deutsche Textausgabe, die in Jahr 1795 als „Verbesserte Österreichische Provinzial-Pharmakopoe“ herauskam, bringt denn auch als zutreffendes Synonym „Liquor Carbonatis Sodaе aciduli“

Das Wirken der drei Niederlander van Swieten, Jacquin und Ingen-Housz ist in Wien unvergessen geblieben. Wir betrachten es als ein stolzes Kapitel der österreichischen Geistes- und Kulturgeschichte des 18. Jahrhunderts.

ANMERKUNGEN

- (1) (H) H(eger) Neue Denkmaler an der Wiener Universität Pharmaz Post 38 (1905), S 403 — Die Gedenkrede anlässlich der Enthüllung des Denkmals für N J v Jacquin hielt der damalige Ordinarius für Systematische Botanik, Richard v Wettstein (1863-1931, Handbuch der Systematischen Botanik 1 Aufl, Leipzig und Wien, 1901), jene für Ingen-Housz der Ordinarius und Direktor des Pflanzenphysiologischen Instituts der Universität, der vielseitige Pflanzenphysiologe und bedeutende Vertreter der botanischen Rohstofflehre Julius Wiesner (1838-1916), dieser hatte nach Jahrzehntelangen Vorarbeiten soeben ein Buch fertiggestellt, das den Teilnehmern des Botanikerkongresses als Festgabe überreicht wurde J Wiesner, Jan Ingen-Housz Sein Leben und Wirken als Naturforscher und Arzt Wien 1905
- (2) H Benedikt Als Belgien österreichisch war Wien - München 1965
- (3) Gerard van Swieten und seine Zeit Internationales Symposium, veranstaltet von der Universität Wien im Institut für Geschichte der Medizin, 8 bis 10 Mai 1972 Herausgegeben von E Lesky und A Wandruszka (= Studien zur Geschichte der Universität Wien, Band VIII) Wien - Köln - Graz 1973
- (4) E Lesky Gerard van Swieten Auftrag und Erfüllung Vgl Anm (3), S 11
- (5) K Ganzinger Das österreichische Sanitätsnormativ von 1770 und die Pharmazie Veroff Int Ges Gesch Pharmazie, N F Bd 40 (1973), S 35
- (6) C Nissen Die botanische Buchillustration, 2 Bd Stuttgart 1951
- (7) Die Ausscheidung von Kohlendioxid durch lebende Pflanzen hatte auch schon der deutsch-schwedische Apotheker-Chemiker C W Scheele (1742-1786) beobachtet, ohne sich jedoch über die Umstände, unter denen dies geschieht, im klaren zu sein (Vgl dazu J Wiesner, a a O, S 62 f)
- (8) G A Lindeboom Gerard van Swietens erster Lebensabschnitt (1700-1745) Vgl Anm (3), S 63
- (9) K Ganzinger Die österreichische Provinzialpharmakopoe (1774-1794) und ihre Bearbeiter Zur Gesch d Pharmazie (Gesch Beil d Dtsch Apoth-Ztg) 14 (1962), S 17
- (10) D A Wittop Koning The Belgian Pharmacopeas during the Union with Austria (1714-1794) In Die Vorträge der Jubilaums-Hauptversammlung in Salzburg 1951 Veroff Int Ges Gesch Pharmazie, Wien 1952
- (11) K Ganzinger Die Übernahme von Lavoisiers neuer chemischer Nomenklatur in das österreichische Arzneibuch von 1794 Sudhoffs Archiv 58 (1974), S 303

(Abbildungen aus dem Bildarchiv der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien)

Dr K GANZINGER
Univ Doz Mag pharm
A - 1140 Wien
Penzingerstr 58

J B GILLIS

GEORGE SARTON ET L'HISTOIRE DE LA SCIENCE

Dans le cadre du theme général choisi par le Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie pour commémorer son 25e anniversaire, il convenait de rendre hommage à un savant issu de nos régions et qui a contribué de façon magistrale à fonder sur des bases solides l'étude et l'enseignement de l'histoire et de la philosophie de la science J'entends parler ici de George Sarton
S'il est vrai que c'est aux Etats-Unis d'Amérique qu'il est parvenu à s'élever au rang de promoteur et de fondateur de cette nouvelle branche de la science, il n'en est pas moins vrai que c'est chez nous, en Belgique, que sa vocation a pris naissance

C'est à Gand notamment qu'il vit le jour le 3 août 1884 et c'est là qu'il vécut pendant plus d'un quart de siècle, jusqu'à ce qu'il fut forcée, tout au début de la première guerre mondiale, d'émigrer aux Etats-Unis

Ses parents et ses grands-parents étaient d'origine flamande, sauf son grand-père maternel, d'origine wallonne Sa mère, née à Ostende, était morte quelques mois après sa naissance, et son père, né à Poperinge, devenu ingénieur principal et directeur aux Chemins de Fer de l'Etat, ne s'était pas remarié C'était un fonctionnaire consciencieux, libéral et libre-penseur, prêchant l'exemple en honnêteté et en tolérance C'est ainsi que son fils fut élevé dans un milieu bourgeois fort aisés, aimé de sa grand-mère paternelle et de son père, qui lui laissa le choix de son propre avenir

J'ai retracé récemment la biographie de George Sarton dans une publication de l'Academie Royale Flamande des Sciences de Belgique (1) intitulée . Paul Mansion et George Sarton J'y ai rappelé le fait que le professeur Paul Mansion avait été chargé du premier cours d'histoire des sciences mathématiques et physiques qui fut créé en Belgique, en 1884, à l'Ecole Normale des Sciences de l'Université de Gand Ce cours fit partie plus tard du 2e doctorat en sciences physiques et mathématiques et fut suivie par l'élève George Sarton pendant deux années académiques successives (1908-09 et 1909-10) C'est vers cette époque que Sarton conçut l'idée geniale de mettre sur pied une œuvre nouvelle et originale, celle de la création de l'histoire générale et de la philosophie de la science

Les bio-bibliographies de Paul Mansion et de George Sarton, exposées dans l'article signalé plus haut, tendent à mettre en évidence leurs mérites réciproques en matière d'histoire des sciences Sarton, devenu docteur en sciences physiques et mathématiques, le 15 mai 1911, eut l'originalité et l'audace de créer, dès 1912, une revue nouvelle, consacrée à l'histoire de la science, qu'il appellera Isis et dont il deviendra l'éditeur Dans le premier tome (2), qui parut en 1913 à Wondelgem-lez-Gand, Sarton fait part de sa vision nouvelle et définit sa pensée, à la page 13 „L'histoire de la science a pour but d'établir la genèse et l'enchaînement des faits et des idées scientifiques, en tenant compte de tous les échanges intellectuels et de toutes les influences que le progrès de la civilisation met constamment en jeu" Au cours d'une période de 40 années, allant de 1911 à 1951 et grâce à un travail ininterrompu et acharné,

Sarton est parvenu à créer l'infrastructure intellectuelle nécessaire à l'organisation, à la mise en valeur et à l'expansion de la nouvelle discipline

Pendant plus de 20 ans, de 1927 à 1948, Sarton a forgé de toutes pièces la première encyclopédie de l'histoire de la science, depuis les temps les plus reculés jusqu'à la fin du XIVe siècle de notre ère. Cette historiographie de plus de 4 000 pages a pour titre „Introduction to the History of Science” (3) et est unique en son genre. Elle est basée sur un schéma chronologique original, qui groupe de demi-siècle en demi-siècle, les acquisitions nouvelles qui s'y rapportent. Sarton a fourni en plus, pour chaque demi-siècle, des aperçus généraux relatifs à chaque discipline particulière, à chaque race et à chaque culture concernée. Son originalité réside de plus dans le fait qu'on y trouve réunies non seulement les données de l'Occident et de l'Orient, mais encore celles issues de la Chine, du Japon et des Indes.

L'Université de Harvard à Cambridge (Mass.) conclut avec lui un arrangement spécial à profit mutuel, lui accordant le titre de „lecturer in the history of science”, sans rémunération, mais lui permettant en échange d'occuper plusieurs locaux de la célèbre „Widener-Library”. C'est là que Sarton poursuivit la publication de *Isis* et celle des tomes I et II de son „Introduction”. Sa réputation scientifique croissante finit par décider la Faculté des Arts et des Sciences d'ériger, en 1936, un séminaire d'histoire de la science, où Sarton fut chargé de préparer des candidats au grade, nouvellement créé, de PhD en histoire de la science. Quatre ans plus tard Sarton fut promu finalement au titre remuneré, de professeur de l'Université de Harvard.

D'autres universités américaines suivirent bientôt l'exemple donné par Harvard, au point que de nos jours l'histoire des sciences est largement institutionalisée aux Etats-Unis et au Canada, comme on peut s'en rendre compte dans „A Guide to Graduate Study and Research in the History of Science and Medicine” (4). Pour l'année 1967-1968, on y trouve au total 29 institutions comportant en tout 234 membres du corps professoral et 324 étudiants préparant des programmes conduisant aux grades de „master” ou de „doctor” en histoire de diverses sciences.

Je signale enfin une publication récente (5), intitulée „On Discipline Building” „The Paradoxes of George Sarton”, qui reflète la personnalité de Sarton aux Etats-Unis, ses aspirations, ses idéaux et ses efforts pour la création d'un nouvel humanisme. Les auteurs A. Thackray et R.K. Merton concluent en ces termes „The history of science is now a firmly institutionalized field of learning in America and elsewhere. At first glance it shows little trace of Sarton's influence. Yet he not only created and assembled the necessary building materials through heroic feats of labor, he also saw himself as — and he was — the first deliberate architect of the history of science as an independent and organized discipline. It is in some ways a fitting paradox that the edifice we enjoy is radically different from the one he envisaged and yet is fundamentally indebted to his plans”.

L'œuvre de Sarton fut largement appréciée au cours de sa carrière. Sept doctorats honoris causa lui furent accordés et de nombreuses académies lui décernèrent le titre de membre honoraire, tant aux Etats-Unis, qu'en France, en Allemagne, en Grande-Bretagne, en Espagne et en Suède. En 1951 il fut élu membre associé de la „Koninklijke Academie voor Wetenschappen van België”.

De nombreuses autres marques d'estime lui furent offertes de son vivant, notamment la première „Médaille Sarton”, décernée par la „History of Science Society”.

La mort vint le terrasser brusquement le 22 mars 1956 à Waltham (Mass.). „The George Sarton Memorial Issue” (6) parut l'année suivante, comme ultime hommage d'une dizaine de collègues, de collaborateurs ou d'amis. Ils y ont marqué les aspects les plus frappants de sa vie et de ses aspirations, ses rapports avec la Société d'Histoire des Sciences, avec l'Université de Harvard, ainsi que sa signification pour l'histoire de la science, de la médecine, de la science de l'Orient et de celle du Moyen-Age. On y trouve également un aperçu complet de sa bibliographie.

Récemment encore le nom de George Sarton vient d'être rattaché, par décision internationale, à l'un des cratères de la face cachée de la lune, à savoir à celui situé à la latitude 43 N et la longitude 135 W.

Reste la question de savoir comment notre Université, la Ville de Gand et la Belgique ont tenu honorer leur ancien élève, leur concitoyen et leur compatriote.

L'Université de Gand rend un modeste hommage à George Sarton, en exposant son portrait, des souvenirs de famille et une partie de ses œuvres, dès l'entrée du Musée d'Histoire des Sciences, situé au numéro 7-9, Korte Meer. D'autre part le professeur J. B. Quintyn, Directeur du Musée, rappelle son nom par le titre évocateur „Sartonia”, du périodique de son service (7).

La Ville de Gand et la Belgique n'ont point encore perçu l'écho du nom et de la signification de celui qui fut leur fils. Pourtant Elles ont prouvé savoir honorer d'autres savants, comme p.ex. le professeur Léo Baekeland dont le nom figure à présent sur l'une des rues de la Ville ou dont l'effigie fut reproduite par l'émission d'un timbre-poste de l'Etat-Belge.

Je suggère en ce jour au Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie de prendre l'initiative d'une action générale groupant toutes les associations destinées à promouvoir l'histoire et la philosophie des sciences dans notre pays, pour qu'en 1984, cent ans après la naissance de George Sarton, un hommage comparable et grandiose puisse lui être rendu par la Ville, par la Belgique, par les Académies et par tous ses admirateurs.

Si on négligeait de procéder ainsi — et je ne pourrais vraiment y croire — on aurait livré une nouvelle confirmation du proverbe :

„Nul n'est prophète dans son Pays”
„Niemand is Sant in eigen Land” !

Samenvatting

Van de geboren Gentenaar, George Sarton, worden de afkomst, de loopbaan en de verdiensten in grote trekken weergegeven, als pionier op het gebied van de geschiedenis en de filosofie van de wetenschap. Vanaf 1912 legde hij daartoe reeds de eerste basis door het uitgeven van het tijdschrift *Isis*. Gedurende de eerste wereldoorlog week hij uit naar de V.S. van Amerika, waar hij na een kwarteeuw ononderbroken en heroïsch werk, het materiaal verzamelde

en propaganda voerde tot het opbouwen van de geschiedenis van de wetenschap als een zelfstandige, georganiseerde en uiteindelijk geinstitutionaliseerde discipline. Zijn wereldfaam als geleerde werd o.a. onlangs, bij internationale beslissing, door het feit bevestigd dat zijn naam verbonden werd aan een bepaalde krater op de achterzijde van de maan. Als slot wordt de wens uitgesproken dat, ook in België, een grootse hulde zou worden gebracht aan George Sarton, honderd jaar na zijn geboorte op onze Vlaamse bodem.

BIBLIOGRAPHIE

- (1) J Gillis Paul Mansion en George Sarton Meded Kon Acad Wet Lett & Sch K van Belgie Kl Wet, Jg XXXV, 1973, Nr 2, pp 3-21
- (2) Isis Revue Consacree a l'Histoire et a l'Organisation de la Science, publiee par George Sarton Tôme I 1973
- (3) George Sarton Introduction to the history of science Vol I, From Homer to Omar Khayyam, 1927 Vol II, From Rabbi Ben Ezra to Roger Bacon, (in 2 parts) 1931 Vol III, Science and learning in the fourteenth century (in 2 parts) 1948 Baltimore published for the Carnegie Institution of Washington by Williams and Wilkins Company
- (4) Derek J de Solla Price A Guide to Graduate Study and Research in the History of Science and Medicine Isis, Vol 58, Part 3, N° 193 1967 pp 385-395
- (5) Arnold Thackray Robert K Merton On Discipline Building The Paradoxes of George Sarton Isis, Vol 63, N° 219, 1972 pp 473-495
- (6) The George Sarton Memorial Issue Isis, Vol 48, Part 3, N° 153, 1957 pp 283-350
- (7) Sartoria Museum Wetenschappen en Techniek Rijksuniversiteit Gent Directeur-Diensthoofd Prof Ir JB Quintyn Korte Meer, 9-7, 9000 Gent

Prof Dr J B GILLIS
Vlaanderenlaan 1
B - 9820 St -Denijs-Westrem

A GUISLAIN

PROPOS SUR L'EVOLUTION HISTORIQUE DE LA PHARMACIE ET DU PHARMACIEN

Si l'on considère la définition du mot „pharmacie” donnée par Littré comme l'art de la reconnaître, de recueillir, de conserver les simples et d'en préparer des médicaments composés, on peut constater que la profession fut exercée bien avant que le mot n'existaît. Et, sans doute, le bon sauvage, proclamé par JJ Rousseau, pratiquait-il l'art pharmaceutique en toute liberté. C'est la civilisation qui inventa le mot pharmacie et compliquant davantage les choses créa le pharmacien.

Né mystique, l'homme primitif, trouve dans le merveilleux qui l'entoure à la fois crainte et espoir. Il y cherche sa raison de vivre. Impuissant devant les phénomènes qui jalonnent son existence, il imagine des volontés surnaturelles redoutables qu'il invoque pour se libérer de l'angoisse qui l'étreint. A l'aube des temps, dans la nature ingrate et hostile qui l'entoure, il parvient, après des millénaires tâtonnements à trouver de quoi arrêter le sang d'une blessure, en y appliquant une certaine feuille plutôt qu'une autre, de quoi soulager une douleur en mâchonnant telle herbe, telle racine, sans doute aussi, éprouva-t-il à ses dépens les effets narcotiques ou toxiques de certains végétaux.

La pharmacie est née de cette notion empirique de la vertu curative des plantes, découverte exploitée par des êtres relativement plus intelligents transmettant leurs secrets à leurs descendants ou à un petit nombre d'initiés, sorciers et guérisseurs, prenant sur leurs semblables un ascendant autoritaire grâce à leurs connaissances qui passent pour surnaturelles. Il s'agit, en l'occurrence, d'une caste privilégiée, joignant la pratique religieuse à l'art de guérir et jouant un rôle des plus importants à la tête de toutes les sociétés primitives, de prêtres se consacrant au culte de la nature, où tout est harmonie et équilibre, où tous les êtres animaux, végétaux ou minéraux participent au grand courant universel.

Ainsi, certaines plantes ont reçu en partage des vertus médicinales particulières. Plus tard, joueront les lois de la sympathie et de l'antipathie. Pour s'assurer la possession des vertus des plantes, il faudra mettre en jeu des influences magiques par le verbe, par le geste, par l'incantation. Les plantes issues de la terre nourricière vont acquérir un caractère sacré. Il faudra se purifier pour les recueillir, demander l'autorisation des dieux par des prières pour en obtenir tous les effets, s'assurer la bienveillance de divinités favorables par des offrandes et des sacrifices, écarter les mauvais génies par des conjurations. L'astrologie apporta encore de nouvelles croyances. Les plantes en relation de sympathie avec les astres subissent leur influence et le moment de leur récolte devra être déterminé avec soin.

Et, vers le cinquième siècle avant notre ère, en Grèce, la maladie est toujours considérée comme une punition des dieux et les malades se confient tout naturellement aux gardiens des temples élevés en leur honneur.

A cette époque, Hippocrate va jouer un rôle de réformateur, en faisant sortir

la medecine du temple L'etude de l'homme est liee a celle de l'univers et le medecin doit voyager etudier par lui-meme les cas qui se presentent en procedant par observation directe Ces medecins ambulants vont confier la preparation de leurs remedes a des subalternes le plus souvent des esclaves Devenus sedentaires, ils disposeront pour examiner leurs patients de locaux appropries ou ils feront egalement preparer sous leur surveillance les compositions qu'ils viennent de prescrire Il s'agit de l'iatreion, prefiguration de l'officine en communication directe avec un jardin particulier ou sont cultives avec soin les simples necessaires aux besoins journaliers

De meme, a Rome on trouve a cote de marchands ambulants de drogues, d'herboristes des parfumeurs qui confectionnent des onguents, des marchands d'epices des esclaves et affranchis, le plus souvent d'origine grecque, qui sont charges par les medecins de broyer de piler, de melanger les simples

L'influence chretienne qui marquera tout le moyen age occidental determine un retour a la medecine theurgique Dans les monastères qui apparaissent un peu partout un certain enseignement de la medecine et de la pharmacie pourra cependant se continuer C'est ainsi que Cassiodore qui avait fonde une ecole monastique, vers 550, redige pour ses moines les elements des sept arts liberaux ,leur apprenant entre autres choses a „distinguer chaque sorte de plante et a melanger avec soin les diverses especes de drogues " Les moines recopient les ouvrages medicaux de l'antiquite, les traduisent du grec en latin, edifient des herbiers illustres pour identifier les plantes inconnues, redigent des catalogues ou hortuli , car l'etude des plantes medicinales basee sur les écrits de Dioscoride constitue toujours l'essential de la matiere medicale de cette epoque

Vers 800, des jardins medicinaux prennent modele sur celui du monastere d'Aniane — pres de Montpellier — edifie selon la regle de saint Benoit On connaît le celebre capitulaire de villis edicté sous le regne de Charlemagne, ayant trait a l'exploitation agricole de ses domaines, qui recommande aux moines la culture de certaines plantes et dresse des plans de jardins medicinaux ou l'on cultive les 16 plantes medicinales traditionnelles le cresson le cumin le fenouil, le fenugrec le lis la liveche la lunaire le haricot, la menthe le pouliot le pois la rose, la rue la sariette la sauge, la tanaisie Et les remedes courants sont prepares a partir de ces plantes indigenes cultivees dans les jardins des abbayes par un moine qui remplit les fonctions d'apothicaire et qui dispose d'une sorte de laboratoire avec des ustensiles appropries pour la confection d'infusions de decoctions ou de conserves

Des la fin du XIIIe siecle l'organisation agricole monacale perd de son importance et les abbayes decadentes cessent bientot de jouer leur rôle En reaction contre la tradition aristotelicienne et medievale l'epoque de la renaissance marque un retour vers la nature et l'etude de la botanique est particulierement favorisee par la decouverte du Nouveau-Monde et son apport riche et varie en vegetaux jusqu'alors inconnus

De nouveaux jardins ou fleurissent des plantes exotiques seront crees en ce debut du XVIe siecle par des particuliers, le plus souvent des apothi-

caires Il ne faut pas oublier non plus que des jardins botaniques similaires approvisionnés en espèces orientales par les Arabes, existaient déjà au XIeme siècle, en Espagne, à Grenade et Cordoue, notamment

C'est ainsi qu'un enseignement de la botanique donné par un lecteur des simples pour l'instruction des médecins et des apothicaires va se développer à partir de certains de ces jardins situés dans les premiers centres universitaires comme Marbourg, Pise, Padoue, Bologne, Leyde où enseigna Dodoneaeus, Rembert Dodoens de Malines, un des trois grands de la botanique à cette époque dans les Pays-bas, avec Clusius, Charles de l'Ecluse, d'Arras et Lobelius, Mathias de Lobel de Lille, élève de Rondelet de Montpellier

Tous trois étaient liés d'amitié avec un maître-apothicaire anversois Pierre Coudenberg qui outre les plantes indigènes cultivait dans son jardin installé aux portes d'Anvers, de nombreuses plantes exotiques faisant l'admiration des savants et des voyageurs, comme Guicciardini qui dans sa description des Pays-Bas le considère comme „homme docte et vertueux auquel jardin, outre les simples ordinaires qui croissent communément ycy, et ailleurs, on y voit plus de 400 sortes de simples d'estranges pays, qu'il a faict porter et recouvré de tous costez à grands frais et avec une extrême diligence”

C'est Nicolas Houel, maître apothicaire et bourgeois de Paris qui, en 1578, installe dans le quartier de Lourcine, un jardin des apothicaires ou séminaire des simples „lequel, à l'imitation de celui de la ville de Padoue, sera rempli de plusieurs beaux arbres fruitiers et plantes odoriférantes, rares et exquises, et de diverses espèces, servans à l'usage de médecine pour le secours des malades, tant riches que pauvres”

Agrandi, plus tard, par la communauté des apothicaires parisiens, il servira longtemps encore à l'enseignement de la pharmacie

On pourrait citer ici aussi Jean Hermans, apothicaire à Bruxelles, publant, en 1652, un catalogue des 1 600 espèces qu'il cultivait dans son jardin, au moment où le Collège de médecine de Bruxelles prévoit dans ses statuts l'organisation de lectures botaniques et d'herborisations obligatoires pour les apprentis pharmaciens On voit donc que l'étude des plantes représente à cette époque la base de l'enseignement de la pharmacie Mais, si l'apothicaire peut reconnaître sans difficultés telle plante, telle racine, telle herbe, il en ignore le plus souvent les principes actifs, le mode d'action L'enseignement reste empirique, la thérapeutique demeure traditionnelle et ne marque aucun progrès réel

Il fallait attendre les apports d'une discipline scientifique nouvelle la chimie A vrai dire, la chimie était déjà pratiquée en Egypte étudiée dans les Ecoles d'Alexandrie, sous le nom d'alchimie, puis par les Arabes qui en développèrent le côté pratique, l'aspect technique en créant des appareils et instruments nouveaux, favorisant la méthode expérimentale suivie durant tout le moyen âge par les alchimistes Et pour des raisons philosophiques, l'alchimie aurait pu rester longtemps encore une science hermétique

C'est Paracelse, en revolte contre la médecine traditionnelle de son temps, qui affirma que la chimie ne consiste pas à rechercher la pierre philosophale ou l'élixir de longue vie, mais à découvrir de nouveaux remèdes Puisque l'homme est un composé chimique et la maladie une manifestation de l'altéra-

tion de ce compose, on ne peut combattre la maladie qu'avec des moyens chimiques Aussi, eut-il l'idée le premier, d'extraire les principes actifs et curatifs des végétaux et des minéraux et d'en retirer ce qu'il appella la quintescence L'application de la chimie à la guérison des maladies, c'est le point de départ de toutes les futures découvertes dans ce domaine

A la fin du XVleme siècle, l'extension des relations commerciales en Europe, résultant d'une technique plus poussée, notamment dans le domaine de l'industrie textile et métallurgique, favorise l'étude des matières colorantes et celle de la composition des minéraux, tandis que la chimie analytique trouve son origine dans la vérification de la qualité des marchandises Et déjà, Pline décrivait l'examen de divers produits comme le salpêtre, le minium, l'indigo, les vitriols, mais il s'agissait simplement d'un examen organoleptique portant sur l'aspect, le goût, l'odeur et la couleur

Les premiers progrès en cette matière apparaissent avec l'observation des changements chimiques produits par l'intervention de dissolvants L'analyse des eaux minérales entreprise dès le XVeme siècle y contribua beaucoup L'aspect des cristaux obtenus par évaporation permettait, par comparaison, la détermination des principaux constituants Vers 1540, un pharmacien de Tongres, Herman Stas, reconnut ainsi la nature ferrugineuse du résidu obtenu par distillation des eaux de la fontaine de Saint-Gilles, près de sa ville natale

Au début du XVIIème siècle, en 1615, la chimie est décrite par Jean Beguin, dans ses „Eléments de chimie” comme l'art „de préparer les médicaments de telle sorte qu'ils soient plus agréables au goût, plus salubres et moins dangereux”

La contribution des apothicaires aux premières découvertes de la chimie est importante par leurs recherches, par leurs écrits et aussi par les cours publics donnés par Le Febvre, Charras, Lémery qui enseigne dans son „cours de chymie” (1675) „la manière de faire les opérations qui sont en usage dans la médecine”

Au cours du siècle suivant, la chimie fait de sérieux progrès Les connaissances de l'apothicaire plus pratiques que théoriques ne semblent plus être en rapport avec les données scientifiques nouvelles Aussi est-il question de revoir et d'organiser l'enseignement de la pharmacie soit au niveau professionnel, comme le Collège de pharmacie de Paris, où des cours et démonstrations étaient donnés par des maîtres-apothicaires, soit au niveau universitaire, en créant un grade de bachelier pharmacien, comme il était prévu dans une projet de règlement général de la pharmacie dans les Pays-Bas autrichiens, daté de 1786

Ainsi, à mesure que se développerent et se perfectionnèrent les sciences, la chimie en particulier, se manifesta un peu partout un désir d'uniformité dans les études et la nécessité d'exiger des preuves suffisantes de savoir pour pouvoir exercer la pharmacie

C'est la loi du 21 germinal de l'an XI qui allait confirmer l'évolution scientifique de la pharmacie, apportant l'unité dans l'enseignement et dans l'organisation de la profession, une législation commune appliquée sur un vaste territoire, première tentative d'un comportement européen

Dans le rapport qui devait aboutir au vote de la loi de germinal, il est dit que „la pharmacie a étonné par le nombre et l'importance de ses découvertes" Elle étonnera davantage encore en ce XIXième siècle, le siècle de la chimie qui voit les debuts de l'industrie pharmaceutique, la découverte des alcaloïdes et des glucoses, des produits de synthèse organique

Ainsi arrivée en son état actuel, la pharmacie, en corrélation étroite avec les sciences naturelles a évolué de façon progressive, en suivant les étapes de la pensée humaine dans l'affranchissement de son savoir

Soumise à la religion, elle est passée, au départ, par une phase théologique puis, substituant peu à peu, des puissances abstraites aux divinités, elle est passée au stade métaphysique pour arriver à un état positif de la pensée, basé sur l'expérience et l'observation, un stade scientifique

Certes, ces divisions, ces périodes ainsi délimitées peuvent se chevaucher, se prolonger, s'interpénétrer, mais toujours le courant de la pensée, le cheminement des idées s'effectue dans une même direction avec de temps à autre des périodes d'arrêt, de reculs momentanés, mais aussi des événements qui marquent dans la marche vers le progrès On pourrait rappeler les écrits scientifiques des Arabes qui se situent entre le VIIIe et le XIIIe siècle et qui vont déclencher une première renaissance de la pensée occidentale , les transformations sociales survenues à la suite des Croisades , la découverte du Nouveau-Monde , la Renaissance, ce prélude à la Réforme, qui se présente comme un phénomène d'osmose intellectuelle entre pays européens où les contacts entre savants se multiplient parce que beaucoup d'entre eux voyagent ou émigrent volontairement pour se mettre à l'abri des persécutions religieuses

C'est en 1536, que paraît à Strasbourg, un livre sur la „Réforme des pharmacies" du docteur et botaniste Otto Brunfels où il recommande plus d'ordre dans les boutiques des apothicaires, des inspections annuelles, la connaissance du latin et un serment professionnel exigeant d'exercer selon l'art, avec „science et conscience"

Faudrait-il comprendre par là que l'apothicaire de cette époque n'était qu'un boutiquier ignorant et peu scrupuleux? Certes, boutiquier, il l'était puisqu'il était assimilé dans une même corporation de métiers aux épiciers, merciers, droguistes, graissiers, confiseurs et combien d'autres encore, bref, à tous ceux qui se servent de poids et de mesures, Mais en tant que membre d'une corporation, il est soumis, non seulement à des obligations commerciales : vérification de ses poids et mesures , mais aussi, à des obligations morales vendre des produits de bonne qualité et de bonne conservation, ne pas remplacer des drogues coûteuses par des produits bon marché Il doit aussi justifier ses connaissances et donner des preuves de ses capacités avant d'être admis dans la communauté, connaissances purement pratiques, acquises après un long apprentissage Aussi, est-il regardé de haut par le médecin qui le considère toujours comme un subalterne tout juste bon à exécuter ses prescriptions sans les comprendre

Alors, quel est le sens de cette réforme des pharmacies ? En ce début du XVIe siècle, marqué par les idées de la Renaissance, des transformations sociales commencent à se manifester provoquées par des bouleversements économiques qui vont modifier profondément le système corporatif existant. Les règlements protectionnistes des corporations qui ne pourront s'adapter aux conditions nouvelles deviendront vite perçus. On assiste, d'autre part, au renforcement du pouvoir central, à l'apparition d'un intérêt accru pour l'individu en tant qu'être social. L'Etat veut prévenir l'individu contre les abus de tous genres qui pourraient atteindre en cette période de transformations. C'est le moment où l'apothicaire peut pour la première fois peut-être prendre conscience de la place de plus en plus importante qu'il sera amené à occuper dans le domaine de la Santé publique, en se libérant, avec l'appui des autorités, de la tutelle des médecins, de sa soumission aux corporations.

N'est-ce pas dans cet esprit qu'est libellé la placard de Charles-Quint, du 8 octobre 1540, sur l'exercice de l'art de guérir à Bruxelles où il est dit notamment que pour préserver la santé des habitants de la ville, soumis aux sollicitations de charlatans de toutes espèces, étrangers et incompétents, seuls les licenciés et docteurs en médecine pourront exercer leur art et que seuls les apothicaires installés et reconnus capables pourront exécuter leurs prescriptions.

Des dispositions semblables étaient apparues pour la première fois à Gand, dans un règlement communal daté du 16 octobre 1456, concernant la vente des médicaments. Seul, l'apothicaire établi et reconnu était autorisé à préparer et à délivrer des médicaments sur prescription médicale.

Ainsi, à la notion de marchandise se substitue celle de médicament. L'apothicaire n'est plus un commerçant visant uniquement le profit, puisqu'il est soumis à des obligations morales en rapport avec les nécessités de la santé publique. La société le rend responsable de ses actes professionnels.

Quelle était la situation du pharmacien au Grand siècle, au temps de Louis XIV. Nous en donnons une définition d'après le „Dictionnaire pharmaceutique“ de Messire Antoine Daquin, conseiller ordinaire du Roy et premier médecin de sa Majesté, seconde édition parue en 1689.

„Il faut qu'il soit homme de bien, expert dans son art, fidèle et diligent à exécuter ponctuellement et aux heures prescrites, les ordonnances des médecins, sans les alterer, ni en rien changer, principalement quand il s'agit de remèdes laxatifs, c'est pourquoi il est nécessaire qu'il sache la langue latine, qu'il soit riche et prévoyant pour pouvoir être fourni de tout ce qui lui est nécessaire. Il faut aussi qu'il soit prudent et discret, doux et de bonne humeur envers ses malades, propre, afin qu'ils n'aient pas tant d'horreur à prendre ses remèdes qui sont déjà pour la plupart assez désagréables d'eux-mêmes, et enfin qu'il soit robuste et patient dans la préparation et dans l'administration des remèdes, sans néanmoins être avare.“

A la fin du XVIIe siècle, il a acquis suffisamment de connaissances pour mériter la considération à la fois du médecin et du public. Son officine devient le lieu de rendez-vous des esprits éclairés de l'époque.

C'est l'endroit où l'on potine, où l'on discute de problèmes scientifiques, artistiques et aussi politiques.

La révolution française et l'avènement du nouveau régime basé sur la liberté

et l'égalité allait favoriser l'éclosion de sociétés libres où participerent activement de nombreux pharmaciens par la contribution de leurs travaux scientifiques. Citons dans notre pays la „Société de médecine, chirurgie et pharmacie” créée le 30 septembre 1795 à Bruxelles, avec J-B Van Mons comme membre fondateur, la „Société libre de médecine, chirurgie et pharmacie” de Mons, créée en l'an VI, la „Société libre des sciences physiques et médicales” de Liège, en 1806, d'autres encore à Tournai, Anvers et Namur. Certes, le pharmacien avait bien mérité sa promotion universitaire. Il avait fait ses preuves vis-à-vis de la société. Longtemps soumis à de lourdes contraintes, il s'en est peu à peu libéré, en partie du moins, car toujours remis en cause pour défendre sa profession, son combat jamais ne s'achève. C'est ce qui fait à la fois sa grandeur et sa servitude.

Dr A GUISLAIN
110, rue Royale
B - 6030 Marchienne-au-Pont

B MATTELAER

HISTORISCH OVERZICHT VAN DE BENOEMING DER ERELEDEN VAN DE KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX

Van bij het begin van zijn werking heeft de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux verdienstelijke personen op farmaco-historisch gebied op bijzondere wijze willen hulde brengen door hen tot Erelied te benoemen. Ter gelegenheid van zijn 25 jarig jubileum dat we heden vieren, heeft de Kring eraan gehouden opnieuw enkele personaliteiten aan deze Erelijst toe te voegen.

Tot nu toe werden er in de Kring twaalf ereleden benoemd, waarvan er ons helaas vijf ontvallen zijn, en het weze mij toegelaten hen in chronologische volgorde in het kort te belichten, samen met de nieuwe Ereleden.

Georg URDANG (1882 - 1960) werd in 1882 te Tilsit geboren, en kan beschouwd worden als de grondlegger van de wetenschappelijke beoefening van de farmaciegeschiedenis. In zijn boek „Wesen und Bedeutung der Geschichte der Pharmazie“ heeft hij hiertoe de grondslagen gelegd. In de Acta pharmaciae Historica van de Academie lezen wij over hem het volgende: „Rédacteur de la Pharmazeutische Zeitung, il s'occupa intensement d'histoire de la pharmacie, et fût le premier à passer le doctorat a l'Université de Halle/Wittenberg sur un sujet d'histoire de la pharmacie.“

En 1926, il fût l'un des fondateurs de l'Internationale Gesellschaft fur Geschichte der Pharmazie à Innsbruck, mais en 1938 il emigra aux Etats-Unis, invité par le prof Kremers, il se rendit à l'université de Wisconsin, où il fonda l'Institute of the History of Pharmacy, qu'il dirigea jusqu'en 1957, et où il était professeur d'histoire de la pharmacie.

C'est en son honneur que fût fondée en 1952 l'Academie Internationale d'Histoire de la Pharmacie, dont il fût President, puis President d'Honneur.“ Tot daar de Acta Ter zijner eer werd ook de „Urdang-medal“ gesticht.

Reeds in 1952 werd Prof Urdang om zijn grote verdiensten tot Erelied van onze Kring benoemd. Hij overleed op 27 juni 1960 te Madison (Wisconsin) in de ouderdom van 78 jaar.

Maurice BOUVET (1885 - 1964) est né en 1885 et obtenait le grade de docteur en pharmacie en 1914 à l'Ecole supérieure de Pharmacie de Paris. Par l'étude du conditionnement des spécialités pharmaceutiques, Maurice Bouvet commence à s'intéresser à l'Histoire de la Pharmacie. Pendant de longues années il publie avec compétence des articles pharmaco-historiques, et pour son travail et ses mérites, il reçoit en 1958 la médaille Urdang.

En 1952 Maurice Bouvet fut membre fondateur de l'académie, mais son activité principale consiste à être pendant vingt ans président de la Société d'Histoire

de la Pharmacie en France Pour tous ses merites le Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie le nomme déjà en 1951 Membre d'Honneur Cette grande personnalité dans le domaine de l'histoire de la pharmacie nous quitte en 1964

Jozef Anton HAFLIGER (1873 - 1954) werd in 1873 geboren, en verwierf inzake farmaciegeschiedenis bekendheid door de stichting van de Schweizerische Sammlung fur Historisches Apotekenwesen te Bazel , in diezelfde stad was hij Universiteitsprofessor voor de Geschiedenis van de Farmacie Prof Hafliger was oud-president van de Internationale Gesellschaft fur Geschichte der Pharmazie, vice-président van de Union Mondiale des sociétés d'Histoire Pharmaceutique, en lid van de Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie

Reeds in 1932 ontving hij de Schelenz-plakette, in 1951 werd hij tot Erelied van onze Kring benoemd, en verwierf als eerste de Urdang-medaille in 1953.
Prof Hafliger overleed in 1954 te Luzern op de leeftijd van 81 jaar

Rafael FOLCH ANDREU (1881 - 1959) est né à Montblanch (Tarragona) en 1881 et obtient son diplôme de pharmacien en 1900 , quatre ans plus tard il devient docteur en pharmacie à l'Université de Madrid, sur une thèse pharmaco-historique De 1911 jusqu'à sa retraite en 1951 Rafael Folch Andreu est professeur d'Histoire de la pharmacie à l'Université de Madrid

Prof Folch était fondateur et président de la Sociedad espanola de Historia de la Farmacia, ainsi que fondateur du Museo de la Farmacia Hispania
Il était vice-président de l'Union Mondiale, et membre fondateur de l'Academie, ainsi que membre de la Real Academia Nacional de Medicina

Pas moins de 34 publications témoignent de sa compétence dans le domaine de l'Histoire de la pharmacie

C'est pour tout cela que notre Cercle lui attribue le titre de membre d'honneur en 1951, et que le prof Folch Andreu reçoit la troisième médaille Urdang en 1955

Le professeur Rafael Folch Andreu est mort en 1959

Antonio Esposito VITOLO est né à Esperia (Italie) en mars 1913 et obtient le grade de docteur en chimie pharmaceutique en 1938 De 1939 jusqu'en 1950 Antonio Vitolo est assistant à l'Institut d'Hygiène des Universités de Rome et Pise, et maintenant professeur de Toxicologie, d'Histoire de la pharmacie et d'Histoire de la medecine à l'Université de Pise

Il est fondateur et président de l'Accademia Italiana di Storia della Farmacia, ainsi que président de l'Union Mondiale

Le professeur Vitolo est membre d'honneur de notre Cercle depuis 1955, membre de l'Académie Internationale, obtient le Schelenz-plakette et 1958, et reçoit finalement la médaille Urdang en 1965

Georg Edmund *DANN* werd in Brussow (Duitsland) in juli 1898 geboren, en studeerde de farmacie en de farmaciegeschiedenis aan de universiteiten van Marburg, Berlijn, Rostock en Parijs. Zonder zijn taak van officina-apotheker te verwaarlozen, taak welke hij eerst in Zehden, daarna in Kronshagen uitoefende van 1927 tot in 1964, was hij professor in de farmaciegeschiedenis aan de Universiteit van Kiel van 1949 tot 1969. Sinds 1953 is hij redacteur van de „Beiträge zur Geschichte der Pharmazie” en sinds 1954 van de „Pharmaziegeschichtliche Rundschau”. Prof. Dann publiceerde zeer veel verhandelingen over de geschiedenis van de farmacie in verschillende tijdschriften, en zijn bijzondere aandacht gaat naar de studie over het leven en het werk van Valerius Cordus. Hij is medestichter en Erevoorzitter van de Academie Internationale, alsmede erevoorzitter van de I G G P. In 1938 verwierf hij de Schelenz-Plakette, werd in 1955 Erelied van onze Kring, en bekwam in 1962 de Urdang-Medaille.

Leo Jules *VANDEWIELE* werd in 1910 te Waregem geboren en deed zijn studies van apotheker aan de Rijksuniversiteit te Gent, waarna hij officina-apotheker werd in dezelfde stad.

In 1962 werd Leo Vandewiele als eerste in België doctor in de farmaceutische Wetenschappen op een historisch onderwerp, en koos als thesis „De Grabadín van Pseudo-Mesues en zijn invloed op de ontwikkeling van de farmacie in de Zuidelijke Nederlanden”.

Dr. Leo Vandewiele is vooral bekend om zijn studies en publikaties over Middelnederlandsche handschriften op medico-farmaceutisch gebied, en werd benoemd tot lektor in de geschiedenis van de farmacie aan de Fakulteit der farmaceutische Wetenschappen te Gent in 1973.

Dr. Vandewiele is medestichter en eerste sekretaris van de Kring, functie welke hij uitoefende van 1950 tot 1960. Hij is stichtend lid van de Académie Internationale. Hij werd Erelied van Onze Kring in 1960 en bekwam de Ferchl-medaille en de Schelenz-plakette in 1973.

Pieter Hendrik *BRANS* werd in april 1899 te Rotterdam geboren, en behaalde zijn apothekersdiploma aan de universiteit van Leiden. Van 1927 tot 1970 was hij apotheker te Rotterdam, en op 22 mei 1935, juist 40 jaar geleden, promoveerde hij in Amsterdam tot doctor in de wis- en natuurkunde met een verhandeling over „Sumatra-benzoe”.

Dr. Brans specialiseerde zich op de geschiedenis van de farmacie, en zijn aandacht ging vooral naar farmacie van Nederlands Indie. Dr. Brans was initiatiefnemer en eerste voorzitter van de Kring in 1950, functie welke hij behield tot 1961. Samen met Dr. Wittop-Koning en Prof. Dann was hij stichter van de Académie Internationale d’Histoire de la Pharmacie, en was daarvan sekretaris-generaal vanaf de stichting in 1952 tot in 1972. Hij stichtte eveneens de Union Mondiale samen met Prof. Urdang en Dr. Wittop-Koning. In 1962 werd Dr. Brans tot Erelied van de Kring benoemd. Hij ontving in 1960 de Eremedaille van de Kring.

Isidore ETIENNE est né en juin 1888 à Verviers, et obtient son diplôme de pharmacien en 1910. Jusqu'en 1922 il est pharmacien-militaire, ensuite il devient pharmacien d'officine à Verviers.

Le pharmacien Etienne s'est toujours intéressé à l'histoire de la pharmacie, aux arts et belles lettres, et a publié quelques travaux sur la corrélation entre la pharmacie et la musique, le théâtre et la littérature. Depuis le début de l'activité de notre Cercle Benelux, le pharmacien Etienne devient trésorier jusqu'en 1955, ensuite vice-président de 1955 jusqu'en 1961, et finalement président jusqu'en 1970.

En 1961 le pharmacien Etienne est élu membre de l'Académie Internationale, et en 1970 membre d'Honneur de notre Cercle.

Pierre JULIEN est né à Pontgouin (France) en août 1921 et est licencié en lettres classiques. Il est ancien professeur de lettres à Paris et bibliothécaire-archiviste honoraire du Conseil d'Etat.

En 1958 Pierre Julien commence à s'intéresser à l'histoire de la Pharmacie, il devient rédacteur et directeur avec le pharmacien Cotinat de la Revue d'Histoire de la Pharmacie, publie plusieurs travaux, et se spécialise sur l'étude des St Côme et Damien.

Pierre Julien est secrétaire-général adjoint de la société d'Histoire de la Pharmacie en France et secrétaire-général de l'Union Mondiale, en 1972 il est élu membre de l'Académie Internationale. Pour son intérêt et sa collaboration avec le Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie, Mr Pierre Julien est nommé Membre d'Honneur de Notre Cercle en 1970.

Guillermo FOLCH-JOU est né à Madrid en mars 1917, et fait ses études de pharmacien à l'Université de sa ville natale. Après ses fonctions d'Inspecteur régional de Pharmacie, et de directeur d'une industrie pharmaceutique, il devient en 1941 professeur d'histoire de la Pharmacie à l'Université de Madrid, dont il est professeur ordinaire depuis 1954. Ses publications sur l'histoire de la pharmacie sont très importantes et variées.

Prof. Folch-Jou est président de la Sociedad Española de Historia de la farmacia. En 1970 il devient président de l'Académie Internationale. C'est en 1971 que le professeur Folch Jou est nommé membre d'Honneur de notre Cercle.

Paul VANDE VYVERE (1897-1973) werd in september 1897 te Brugge geboren, en behaalde zijn apothekersdiploma aan de Rijksuniversiteit van Gent. Hij werd daarna officina-apotheker te Brugge en dit vandaaf 1922. De twee vakken die hem het nauwst aan het hart lagen waren de plantkunde en de farmacie historie. Gedurende 44 jaar was apotheker Vande Vyvere redactiesekretaris van het Pharmaceutisch Tijdschrift voor België.

Hij was stichtend lid van de Académie Internationale in 1952, hij was medestichter en bestuurslid van de Kring in 1950, en gedurende vele jaren redacteur van het Bulletin van de Kring samen met Dr. Wittop Koning.

Apotheker Paul Vande Vyvere werd tot Erelied van de Kring benoemd in 1971, en ontving in 1956 de eerste Eremedaille van de Kring. Hij overleed te Brugge in 1973.

Kurt GANZINGER est né à Vienne en avril 1913, devient en 1936 Magister der Pharmazie, puis en 1939 docteur en philosophie.

Pendant la guerre il entre en contact avec le pharmaco-historien Dr. Fritz Ferchl, qui l'inspire à suivre le même chemin.

Depuis 1950 son activité professionnelle commence avec 5 ans de pharmacie d'officine, puis continue comme directeur d'une firme pharmaceutique de gros, pour finir comme directeur général des laboratoires Bender à Vienne.

En 1956 Kurt Ganzinger devient membre de l'Academie et en 1961 président de l'Osterreichischen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, en 1963 il obtient la Schellenz-Plakette, et est de 1965 jusqu'à 1967 vice-président de l'Internationale Gesellschaft.

En 1965 le Dr Ganzinger devient chargé de cours de l'histoire de la pharmacie à l'Université de Vienne pour continuer le travail de feu le Prof. Otto Zekert, et est nommé dozent en 1972. Pour ses grands mérites et ses publications importantes, le Cercle Benelux a décidé de le nommer Membre d'Honneur.

Aubin HEYNDRICKX werd te Ledeburg bij Gent geboren in aug 1927 als zoon van een vooraanstaand apotheker. Hij behaalde in 1951 het diploma van Apotheker aan de Rijksuniversiteit te Gent, en werd in 1952 Master of Science aan de universiteit van Minnesota, in 1953 behaalde hij het diploma van doctor in de farmaceutische wetenschappen.

Hij studeerde verder aan de universiteiten van London, Oxford, Cambridge, Parijs en Kopenhagen, en werd in 1958 tot docent aan de Gentse universiteit benoemd, belast met de cursus in toxicologische scheikunde, tenslotte werd hij in 1961 tot gewoon hoogleraar benoemd.

Prof Heyndrickx is bekend door zijn gerechtelijke expertises, en ook met zijn studies in verband met het probleem van milieuvervuiling.

Omdat prof Heyndrickx de initiatiefnemer was om voor het eerst in Belgique un fauteuil pour la Geschichte de la Farmacie à la vie à rappeler, et dit à la Rijksuniversiteit te Gent in 1973, benoemt de Kring hem voor deze verdienste tot Erelied.

Hrvoje TARTALJA est né en mai 1907 à Konjic en Yougoslavie, et devient Magister Pharmaciae à l'Université de Zagreb en 1931. De 1931 jusqu'en 1946 il est Apotheker-Referent dans diverses régions de la Yougoslavie, et c'est alors qu'il commence à s'intéresser à l'Histoire de la Pharmacie.

En 1952 il fonde l'Institut d'Histoire de la Pharmacie à Zagreb, et en 1957 il présente son doctorat à la faculté de Pharmacie de Paris avec la thèse suivante „l'Histoire de la Pharmacie en Yougoslavie et sa situation actuelle”.

En 1961 il est nommé professeur à la faculté de pharmacie à Zagreb et devient

en 1964 directeur de l'Institut d'Histoire de la Pharmacie à la même université

En 1967 le prof Tartalja reçoit la Schelenz-Plakette , il est également membre fondateur de l'Academie, dont il est le secrétaire-general depuis 1972

Pour son travail farmaco-historique et sa collaboration internationale, le Cercle Benelux le nomme Membre d'Honneur

Glenn SONNEDECKER werd in 1917 in Creston Ohio (U.S.A.) geboren en bekwam in 1942 de titel van Bachelor of Science (afdeling farmacie) aan de Ohio State University

Van 1949 tot 1957 is hij sekretaris van de American Institute of the History of Pharmacy in Madison, terwijl hij in 1952 tot Doctor of Philosophy (afdeling history of pharmacy and history of science) promoveert aan de Universiteit van Wisconsin

Sinds 1952 doceert hij farmaciegeschiedenis aan diezelfde universiteit, en wordt er in 1960 tot gewoon hoogleraar benoemd

In 1954 wordt Prof Sonnedecker lid van de Academie, en er in 1970 eerste vice-president. In 1971 bekwam hij de Schelenz-plakette. Als leerling en medewerker van Prof Urdang heeft hij veel bijgedragen tot de ontwikkeling van de farmaciegeschiedenis. In 1963 herzielt hij het standaardwerk van Kremers en Urdang nl „The History of Pharmacy”.

Om zijn grote verdiensten op dit gebied wordt Prof Sonnedecker tot Erelijd van de Kring benoemd

Apr B MATTELAER
Voorstraat 40
B - 8500 Kortrijk

C RUBIOLA

MANUSCRITS AYANT TRAIT À DES SUJETS MÉDICAUX DE LA BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE TURIN

La section des Manuscrits de la Bibliothèque Nationale de Turin constituait, dans les premières années de ce siècle un précieux patrimoine culturel (1) Malheureusement, l'incendie tristement célèbre de 1904 devasta la meilleure partie de cette section les Manuscrits Orientaux et la plupart des Manuscrits Français furent entièrement détruits, ainsi que de nombreux Manuscrits Grecs, Latins et Italiens (2)

Après ce désastre, tout fut promptement mis en œuvre pour récupérer à l'aide de procédures techniques opportunes ce qui pouvait être sauvé, c'est ainsi qu'un certain nombre de techniciens et de spécialistes se sont consacrés pendant de longues années, avec intelligence et passion, à la restauration. À titre d'exemple, citons, parmi tous les autres, le grand chimiste Guareschi (3)

C'est pour cela que tous les catalogues des Manuscrits de la Bibliothèque Nationale de Turin, à côté de titres de textes indemnes, en comportent d'autres plus ou moins endommagés par la chaleur. Dans notre liste, nous avons essayé d'enregistrer tous les Manuscrits qui nous intéressent, y compris ceux qui ne sont pas entièrement utilisables

Après ce préambule concernant l'état de conservation général des Manuscrits cités, il nous paraît utile de préciser le critère selon lequel des Manuscrits ont été choisis entre les deux mille, environ, qui constituent actuellement l'entièvre Section de Manuscrits de la Bibliothèque Nationale. Car d'un point de vue plus vaste encore, la totalité des Sections de Manuscrits anciens de n'importe quelle bibliothèque peuvent constituer un objet de recherches pour l'Histoire de la Médecine. Nous aurions pu, par exemple, citer les Manuscrits de la Bible existant dans notre Section, ou bien les nombreux recueils de Lois civiles et ecclésiastiques, dont eux aussi d'un grand intérêt pour qui se consacre à la recherche dans le domaine de l'histoire de l'Hygiène ou de la Médecine légale, mais cela nous aurait fait perdre de vue les Manuscrits d'un intérêt immédiat et spécifique.

Ceux que nous avons choisis quatre-vingt dix environ, couvrent un espace de plus de cinq cents ans (du XIVe au XIXe siècles inclus) et présentent tous un certain intérêt médical. Nous avons laissé de côté toutefois certains Manuscrits d'Alchimie et de Sciences Naturelles, soit parce que leurs auteurs n'étaient pas médecins, soit parce qu'ils avaient été rédigés vers la fin du XVIIIe ou au début du XIXe siècle, c'est-à-dire à une époque où ces sciences s'étaient désormais détachées de la Médecine.

Nous espérons donc avoir fait un choix judicieux, permettant de compléter le précieux travail de P. L. PONTE (4), qui a fait l'inventaire des titres des livres imprimés de caractère médical existant dans les principales bibliothèques de Turin.

- 395 HELCHAVY Liber Medicinae pars prima et secunda
Cod Membr Lat sec XV, cc 467-535
(D-1-14-15)
- 479 Alchemiae tractationes ex variis authoribus collectae
Cod Membr Lat sec XIV, cc 192
(D-V-5)
- 527 ALBINI JACOPO De sanitate conservanda secundum philosophorum ac medicorum sententiam
Cod Membr Lat sec XIV, cc 54
(D-V-13)
- 596 MARBODUS REDONENSIS (MARBODE DE RENNES) Tractatus de lapidibus
Cod Membr Lat sec XIV, cc 16
(D-VI-43)
- 703 GALEOTTI MARZIO Tractatus de incognitis vulgo
Cod Membr Lat sec XV (1487), cc 146
(E-IV-11)
- 717 Antidotarium, cui subjicuntur varia capitula de medicis quibusdam potionibus praeparandis
Cod Membr Lat sec XV, cc 245
(E-IV-25)
- 791 THEODORICUS CATALANUS Chirurgia equorum
Cod Membr Lat sec XIV, cc 90
(E-VI-4)
- 792 THEODORICUS CATALANUS Libellus chirurgiae
Cod Membr Lat sec XIII-XIV, cc 157
(E-VI-5)
- 841 GANDINI ALBERTO Libellus de causis maleficiorum
Cod Membr Lat sec XIV, cc 67
(F-I-17)
- 843 1) Commentarius in Avicennam de febribus
2) RIPA GIOVANNI Tractatus de sanitati conferentibus
3) ALBERTUS DE SAXONIA Tractatus de cautelis medicorum
Cod Membr Lat sec XV, cc 88
(F-II-2)
- 844 1) NIGRIS SILANUS (de) Expositio super IX et X Almansoris
2) JOHANNES DE VICODUNO (GIOVANNI DA MONDOVI') Tractatus de corporibus

- 3) Receptae variae medicinales.
4) Tractatus astrologicus.
5) JOHANNES DE EUDESDEN (?). Tractatus de febribus.
Cod. Cart. sec. XV, cc 159.
(F-II-3).
845. 1) Commentarius in Avicenna de febribus.
2) SIMPLICIUS FLOSCULI. Ex Mattheo Sylvatico excerpti.
3) Tractatus de doloribus arthriticis et de eorum curatione.
4-6) Consultationes medicae.
5) Tractatus de balneis.
7) STEPHANUS MEDOLANENSIS (OSMA STEFANO). Consilium super
passione renum.
Cod. Cart. Lat. sec. XV (1443), cc. 102.
(F-II-4).
849. JACOBUS FOROJULIENSIS (DELLA TORRE JACOPO). Commentarius
in aphorismos hippocratis.
Cod. Cart. Lat. sec. XV (1455).
(F-II-8).
852. 1) MESUE, YAHIAH BEN HAMEC. Liber de simplicibus medicinis.
2) Praxis medica.
Cod. Cart. Lat. sec. XV, cc 66.
(F-II-11).
869. BAPTISTA DE FABRIANO. Quaestiones super Organum Aristotelis.
Cod. Cart. Lat. sec. XV, cc 284.
(F-III-5).
876. AVICENNA (IBN SINA ABA EL ALI EL ALI HOSEIN BEN ALI EL SCHEICH
EL REIS). De apostematibus et pustulis.
Cod. Cart. at. sec. XIV, cc 60.
(F-III-12).
877. ARGELATA PIETRO DA BOLOGNA. Chirurgia.
Cod. Cart. Lat. sec. XV, cc 363.
(F-III-13)
906. Liber certarum herbarum, in quibus existit summa virtus (Cum figuris).
Cod. Cart. Lat. sec. XV, cc 14.
(F-IV-28)
925. CHAULIAC GUI (de). Tractatus anatomicus et chirurgicus.
Cod. Cart. Lat. sec. XV, cc 190.
(F-V-23).

927. 1-3) Thesaurus pauperum. Sive variorum pro sanitate humani corporis tuenda medicamentorum apparatus. Rubrice.
2) Tractatus botanicus, sive variarum herbarum indoles, atque usus, poetico numero descriptus.
4) THAEDUS DE FLORENTIA (TADDEO DA FIRENZE). Libellus sanitatis conservandae.
5) Tractatus de remediis contra morbum pestilentiale.
6) Ratio inveniendi Diem paschalis.
Cod. Cart. Lat. sec. XIV, cc 285.
(F-V-25).
964. 1) GRIGNANI SINFORIANO. Farrago Medica.
2-4) SEBASTIANO D'AQUILA. Questiones medicae.
5) FALCONE GIOVANNI. Quaestio medicinalis utrum somnia conferant in morborum curationem.
Cod. Cart. Lat. sec. XV, cc 96.
(G-II-3).
977. 1) ARNALDUS DE VILLANOVA. (ARNAULD DE VILLENEUVE).
Tractatus de morbis humani corporis.
2) PHILONIUS SEPTIMIUS. Tractatus de febribus.
Cod. Cart. Lat. sec. XV (1471), cc 233.
(G-II-16).
978. Receptae chirurgicae.
Cod. Cart. Lat. sec. XVII, cc 99.
(G-II-17)
981. Chimica explicata.
Cod. Cart. Lat. sec. XVII, cc 48.
(G-II-20).
993. MERCURIALE GIROLAMO. Tractatus de compositione medicamentorum.
Cod. Cart. Lat. sec. XVI, cc 270.
(G-II-33).
1003. MERCURIALE GIROLAMO. In Hippocrati aphorismos commentarius.
Cod. Cart. Lat. sec. XVI, cc 183.
(G-III-4).
1006. MERCURIALE GIROLAMO. De morbo gallico.
Cod. Cart. Lat. sec. XVI, cc 175.
(G-III-9).
1019. FREZIA ORLANDO. Tractatus medico-praticus.
Cod. Cart. Lat. sec. XV, cc 68.
(G-III-22).

- 1020 MERCURIALE GIROLAMO Praelectiones de morborum particularium curatione
Cod Cart Lat sec XVI, cc 305
(G-III-23)
- 1024 MERCURIALE GIROLAMO De febribus curandis
Cod Cart Lat sec XVI, cc 141
(G-III-27)
- 1033 1) GUGLIELMUS MAGISTER Chirurgia
2) RUGGIERO DA PARMA Chirurgia
3) Tractatus anatomicus
Cod Cart Lat sec XV, cc 148
(G-IV-3)
- 1036 Medicinalis tabula
Cod Cart Lat sec XVI, cc 265
(G-IV-6)
- 1048 1) GUIDO DE CAULIAGO (GUI DE CHAULIAC) Inventarium seu collectorium in parte chirurgicalis medicinae
2) RODOLINUS Tractatus astrologiae
3) RAYNAUDUS Tractatus de herbis utilibus
Cod Cart Lat sec XV, cc 175
(G-IV-18)
- 1049 REMOND JEAN (de) Monticulus solaris De preparatione menstrui philosophici De medicaminis generalis preparatione De tinturis etc
Cod Cart Lat sec XVII, cc 102
(G-IV-19)
- 1050 1) ARNALDUS DE VILLANOVA Tractatus de singulis aegritudinibus
2) Receptae variae medicinales
Cod Cart Lat, sec XV, cc 202
(G-IV-20)
- 1055 GERARDUS MAGISTER Receptorum super medicinam Almansoris
Cod Cart Lat, sec XV, cc 137
(G-IV-25)
- 1057 1) RAVIZONI GIOVAN BATTISTA Receptae medicinales
2) Remedium contra pestem
3-4) ALMANSOR RAXIS (YAHYA IBN ABI MANSOR, AL MAMOUNI)
Series capitum libri magni Liber XXVIII de preparatione medicinarum simplicium
5) FRACINUS MAGISTER Consultatio medica de regimine vitae
6) Liber de ponderibus et mensuris
7) De virtutibus roris marini

- 8) SIMPLICIUS Index alphabeticus
9) Tractatus de arithmeticā
10) Tabula paschalis usque ad annum MCCCCXLIV
Cod Cart Lat sec XV, cc 196
(G-IV-27)
- 1058 1) Tractatus medicus de morborum insidiis
2) Tractatus de physicorum hominis
Cod Cart Lat sec XV, cc 78
(G-IV-28)
- 1064 1-3) PETRUS DE TUSSIGNANO (PIETRO DI TOSSIGNANO)
Receptae medicinales Pratica medicinalis
Tractatus de febribus
4) JOHANNES DE SANCTO AMANDO (JEAN DE SAINT-AMAND)
Liber de conferentibus ac nocentibus
5) MARCO MARSILIO DA S SOFIA Consilium pro egregio viro Borro-
meo Fiorentino
6) BURLEIGH JOHAN Tractatus de potentiss animae
Cod Cart Lat, sec XV, cc 196
(G-IV-34)
- 1067 DE NIGRIS SILANUS De omnibus aegritudinibus
Cod Cart Lat, sec XV (1469), cc 154
(G-IV-37)
- 1071 1) HYERONYMUS (S) Esplanatio in Danielem
(G-IV-37)
5) Exorcismi
Cod Cart Lat, sec , cc 103
(G-V-3)
- 1102 1) RUFUS SEXTUS De historia romana

9) Tractatus de pestilentia
Cod
(G-V-34)
- 1113 Summa de vitis
Cod Cart Lat, sec XV, cc 242
(G-VI-1)
- 1121 VALERIOLA FRANCESCO Loci communes ex Galeni operibus
Cod Cart Lat sec XVIII, cc 275
(G-VI-12)
- 1178 1) BARTOLO DE SASSOFERRATO

- 2) JACOPO DI BELVISIO *Quaestio de percussione, videlicet a nobili viro
facto ex qua signum remanserit*
Cod Cart Lat, sec XV, cc 173
(H-I-8)
- 1180 DELLA TORRE JACOPO *Commentarius in artem medicam Galeni*
Cod Cart Lat, sec XV, cc 159
(H-I-10)
- 1200 1) MARCO MARSILIO DA S SOFIA *Receptae super I-IV Avicennae de
febribus*
2) CALVIS PAULUS DE MUTINA (CALVI PAOLO DA MODENA) *Liber
de Urinis*
- 3-4) GUAIANERIO ANTONIO *De balneis Aquensibus in ducatu Montisfer-
rati Tracatatus de mulierum aegritudinibus*
5) BERNERIO GERARDO *Consultationes medicae*
6) PETRUS DE EBENO (PIETRO D'ABANO) *Tractatus de venenis, eorum-
que medela*
7) GENTILI GENTILE *Tracatatus de proportione medicinarum*
8) GUAINERIO ANTONIO *Tractatus de fluxibus*
Cod Cart Lat, sec XV, cc 141
(H-II-16)
- 1210 1) VERSOR PARISIENSIS (VERSORIS PIERRE de PARIS)
Commentaria super libros Aristotelis de coelo et mundo
2) GENTILE A FULGINEO (GENTILE DA FOLIGNO) *Lectura super XIII
distinctiones Avicennae de stomaco*
3) MONDINUS (LIUZZI REMONDINO) *Anatomia*
4) *Tractatus de fluxu alvi*
5) *De phlebotomia*
Cod Cart Lat, sec XV, cc 131
(H-II-30)
- 1238 LANFRANCO *Chirurgia*
Cod Cart Lat, sec XV, cc 119
(H-III-21)
- 1240 1) GUILEMUS DE VARIGNANA (GUGLIELMO DI VARIGNANA)
De varii humani corporis morbis
2)
Cod Cart Lat, sec XVI, cc 90
(H-III-23)
- 1258 1) RUGERIUS MAGISTER (RUGGERIO DA PARMA) *Chirurgia*
2) ABULCASEM CALAF EBN EL ABBAS ABUL CASAN *Liber servitoris
ex interpretatione Abrahami judaei Tortuosı*

- 3) GORDONIUS (BERBARDO DI GORDON) *Tractatus de urinis*
Cod Cart Lat, sec XV, cc 57
(H-III-41)
- 1259 NOTTIS (STEPHANUS EX) *Tractatus de jejunio*
Cod Cart Lat, sec XV, cc 74
(H-III-42)
- 1272 MAIMONIDE MOSES BEN MAIMOUN *Kabbala*
Cod Cart Lat, sec XVI, cc 151
(H-IV-27)
- 1284 Compendium salutis
Cod Cart Lat, sec XV, cc 81
(H-V 11)
- 1285 BERNARD DE GORDON *Liber de conservatione vitae humanae*
Cod Cart Lat, sec XV, cc 188
(H-V-12)
- 1294 ALBERTUS TEUTONICUS (ALBERTUS MAGNUS VON BOLLSTADT)
Compendium breve in physicam naturalem
Cod Cart Lat, sec XV, cc 39
(H-V-28)
- 1309 ARNALDUS DE VILLANOVA *Thesaurus pauperum*
Cod Cart Lat, sec XV (1444?) cc
(H-VI-4)
- 1352 PLINIUS CAIUS SECUNDUS *Historiae naturalis libri octo*
Cod Membr Lat, sec XV, cc 526
(I-I-22-23)
- 1353 PLINIUS CAIUS SECUNDUS *Historiae naturalis libri XVII priores, non nullis praemissis de Plini vita ex Svetonii libro de viris illustribus*
Cod Membr sec XIV, cc 219
(I-I-24)
- 1354 PLINIUS CAIUS SECUNDUS *Historiae naturalis libri*
Cod Membr sec XIV, cc 216
(I-I-25)
- 1368 ALBERTUS MAGNUS *Libri de animalibus*
Cod Membr Lat, sec XIV, cc 319
(I-II-14)
- 1370 FOROJULIENSIS (DELLA TORRE JACOPO) *Commentarius in artem medicam Galeni*

Cod. Membr. Lat. sec. XIV, cc 505.
(I-II-16).

1375. BONAFEDE FRANCESCO. Opera medica.
Cod. Cart. sec. XIV, cc 297.
(I-II-21).

1380. ALBERTUS MAGNUS. Libri de animalibus.
Cod. Membr. Lat., sec. XV, cc 371.
(I-II-26).

1384. BIANCHI GIOVANNI BATTISTA. Historia humani corporis.
Cod. Cart. sec. XVIII, cc 223.
(I-II-33).

1414. 1-4) NEGRI SILLANO. Liber salutis. Expositio super Almansoris Rasis.
Antidotarium. Expositio super secunda parte principali decimi libri Almansoris.
5) ARNALDUS DE VILLANOVA. De regimine sanitatis.
Cod. Cart. sec. XV (1440), cc 243.
(I-IV-36).

1441. AVICENNA (IBN SINA ABN EL...). Liber canonis primi translatus a Magistro Gerardo Cremonensi.
Cod. Membr. Lat., sec. XVI, cc 166.
(K-I-23).

1483. ALBUCASIS Antidotarium.
Cod. Cart. Lat., sec. XV, cc 173.
(K2-IV-1).

1493. PSEUDO-HIPPOCRATIS Epistulae.
Cod. Cart. Lat., sec. XV, cc 24.
(K2-IV-11).

1499. De virtutibus herbarum. Magistri Archimathei anatomica.
Cod. Cart. Lat., sec. XIV, cc 108.
(K2-V-2).

1532. MERCURIALE GIROLAMO. In Avicennae et Galeni artem medicam commentarii.
Cod. ... Lat. sec. XVI, cc 301.
(K3-II-4).

1533. CAPELLAS ALOYSIUS. Elementa phisicologicae corporis humani.
Cod. Cart. Lat. sec. XVIII, cc 252.
(K3-II-5).

1545. VERNAZZA ANTON FRANCESCO. *Botanica.*
Cod. Cart. Lat. sec. XVIII, cc 348.
(K3-II-24).
1556. *Institutiones medicinales.*
Cod. Cart. Lat. sec. XVIII, cc 460.
(K3-III-10).
1571. BADIA GIUSEPPE ANTONIO. *Historia et theoria febrium.*
Cod. Cart. Lat. sec. XVIII, cc 181.
(K3-III-25).
1572. *Interpretatio quarta de circumcisione.*
Cod. Cart. Lat. XVIII, cc 152.
(K3-III-26).
1574. *Materia medica de regno minerali.*
Cod. Cart. Lat. sec. XVIII, cc 32.
(K3-III-28).
1581. VERNAZZA ANTON FRANCESCO.. *Historia et theoria febrium.*
Cod. Cart. Lat. sec. XVIII. Cinque vol.
(K3-IV-8-12).
1583. FANTONI GIOVANNI. *Praelectiones ad universalem therapeuticam.*
Cod. Membr. Lat. sec. XVIII. Tre vol.
(K3-IV-20-22).
1584. FANTONI GIOVANNI. *De acutis febribus miliaris.*
Cod. Cart. Lat. sec. XVIII, cc 147.
(K3-IV-23).
1587. BOGLIONE STEFANO RAFFAELE. *Institutiones medicae.*
Cod. Cart. Lat. sec. XVIII, cc 134.
(K3-IV-30).
1590. BORELLI GIAN DOMENICO. *Institutiones medicinae.*
Cod. Cart. Lat. sec. XVIII, cc 134.
(K3-IV-27).
1600. *Quaesita in universam scholae medicae doctrinam.*
Cod. Cart. Lat. sec. XVIII, cc 128.
(K3-V-2).
1697. FORNI LUIGI. *Eléments de physiologie de la nature.*
Cod. Cart. Gal. sec. XIX (1821), cc 70.

- 1956 MERLINI PIER ANTONIO ONORATO *Antropologia, ossia saggi sulla scienza dell'uomo*
Cod Cart Ital sec XIX
(Q2-IV-I-26)
- 1957 GERI *Terapeutica operativa* P II, To 2, vol 1
Cod Cart Ital sec XIX
(Q2-V-1)
- 1958 TOMMASINI GIACOMO *Lezioni cliniche inedite*
Cod Cart Ital sec XIX (1823), cc 32
(Q2-V-2)
- 1963 GERI *Ostetricia*
Cod Cart Ital sec XIX
(Q2-V-7)
- 1983 TOMMASINI GIACOMO *Lezioni cliniche negli anni 1826-1827 raccolte da un suo discepolo*
Cod Cart Ital sec XIX Tre vol
(Bc-87-89) (Q2-V-2)
- 2144 VERNAZZA ANTONIO FRANCESCO *Exercitationes academicae annis habitae in Medicinae scholastico cursu ab Antonio Francisco Vernacia a Cerveris in alma scientiarum Regi Taurinensi Academia 1729-1733*
Cod Cart Ital sec XVIII, cc34
- a-VII-21 *Trattato di Medicina (mutilo)*
Cod Cart Ital sec XIX (?)
- 2393 COGNETTI DE MARTIIS LEONARDO *Epilessia psichica*
Cod Cart Ital sec XIX, cc 6

NOTES

- (1) Voir, par exemple, pour les manuscrits medicaux P Giacosa, Magistri Salernitanii nondum editi (Catalogue raisonne de l'exposition d'Histoire de la Medecine ouverte a Turin en 1898) Turin 1901
- (2) Cf A Sorbelli, *Inventario dei Manoscritti delle Biblioteche d'Italia*, Vol XXVIII Torino Florence 1922
- (3) Academie des Sciences de Turin I Guareschi, Osservaz ed esper sul ricup e restauro dei Cod danneggiati dall'incendio Turin 1904
- (4) PL Ponte, *La Medicina Antica nelle opere delle biblioteche di Torino* Turin 1967

Dr C RUBIOLA
Via Testona 31
Torino (Italie)

A SANCHEZ-MOSCOSO

INFLUENCIA DE VAN HELMONT EN ESPANA

A TRAVES DE DIEGO MATEO ZAPATA Y PALACIOS DE ONGOZ EN LA INTERVENCION DE AMBOS EN UN TEXTO ESPANOL DE 1707

Estudiar la influencia de Juan Bautista Van Helmont (nacido en Bruselas en 1577 y muerto en 1644) en nuestra patria seria un trabajo de una extension desmesurada y que excederia totalmente de los limites que una comunicacion de esto tipo tiene fijados, ya que Helmont aporta una serie de ideas basicas para la creacion de la ciencia bioquimica actual, por una parte y para la fisica y la quimica modernas, por otra.

Que seria de la bioquimica si quisieramos prescindir de Francisco de la Boe Silvius? y a que querdraria reducido el sistema de este si suprimiesemos la base que Van Helmont le proporciono para edificarlo?¹

Cuando el inmortal belga definió asi la palabra gas

„Designo con este nombre nuevo a un espiritu desconocido hasta el presente, que no puede ser contenido en vasijas ni presentarse en forma visible”

abrio unos horizontes insospechados a las ciencias fisica y quimica

A partir de entonces el nombre de espiritu fue siendo mas estricto en su acepcion, y desde Boerhaven solo fué aplicado a los liquidos alcoholicos o aromaticos El espiritu, nombre que se daba en la Edad Media (y que perduro hasta el XVIII) a los cuerpos volatiles que resultaban de un fenomeno de movimiento como la fermentacion, efervescencia y explosion y que asustaban con frecuencia a los alquimistas que los consideraban como demonios furiosos y alborotados contra sus investigaciones sacrilegas, corresponde con la palabra alemana gahst o geist de la que derivo Helmont su gas

Sobre el han escrito diversos autores, estando de acuerdo todos ellos en que establece el transito de la quimica mística a la racional Aunque es evidente que el participaba tambien de las dos tendencias Un gran rigor mensurativo y una portentosa imaginacion para dar explicacion a lo inexplicable, configuran su mentalidad Mientras que su temperamento, mas amante del estoicismo que de la magia, dado a la exaltacion religiosa hasta llegar a la renuncia de la propia voluntad y a la contemplacion de teofanias, le va a hacer practicar la Medicina como obra de caridad pero tambien analizar a los griegos, Hipocrates y Galeno con gran sentido critico, acercarse a Paracelso y estudiarle avidamente a la vez que le juzga con rigor, defender la curacion magnetica de las heridas, describir con municiosidad el "espiritu silvestre" En una palabra, Helmont es un hombre eminentemente genial, que marca un época (no un ser irreal, utopico, pleno de aciertos y sin mezcla de error) en la Historia de la Medicina

(1) Basta recordar el "fermento" de Helmont para tener una idea clara del sistema de Silvio, medico que, en su estancia en Amsterdam estudio a Helmont detenidamente

y de la Farmacia, que busca principios segun los cuales preparar medicamentos que curen, teniendo en cuenta el medio en que estos van a actuar, considerando la reaccion entre medicamento y organismo y procurando que esta sea favorable, mediante las operaciones quimicas a que somete sus farmacos Es asi como la yatroquimica, recien nacida con Paracelso va haciendose mayor de edad

Van Helmont va a ser el fermento a cuya influencia se debe todo el movimiento yatroquimico y bioquimico

Es pues desmesurado, repetimos, hablar de su influencia en Espana, pero es apasionante el analisis de esta influencia en pequeñas parcelas de nuestra Historia, siguiendo con toda minuciosidad la busqueda de sus huellas Naturalmente nos referimos a huellas directas, pues de una manera indirecta son tan abundantes que nos perderiamos

En el periodo en que nace la farmacia quimica en Espana (finales del siglo XVII, comienzos del XVIII), y en uno de los textos clasicos mas conocidos, hemos realizado nuestra pesquisa, buscando el nombre de Helmont concretamente, y este va a ser el tema de nuestra comunicacion

El texto „CURSO CHYMICO” de Lemery Trad esp de Felix Palacios, ilustrado con un „FLORILEGIO TEORICO-PRACTICO” por Jose Assin y Palacios de Ongoz — Zaragoza 1710 ²

Es este texto hemos dedicado nuestra atencion a la APROBACION que al principio de la obra hace Diego Mateo Zapata, fundador y Presidente de la Regia Sociedad Medica de Sevilla, y al FLORILEGIO de que es autor Assin y que va añido al final Asi que nuestra comunicacion pudiera llamarse INFLUENCIA DE VAN HELMONT EN ESPANA A TRAVES DE DIEGO MATEO ZAPATA Y PALACIAS DE ONGOZ EN LA INTERVENCION DE AMBOS EN UN TEXTO DE 1707 ³

DIEGO MATEO ZAPATA

Vamos a decir unas palabras sobre el Dr Zapata, antes de transcribir y comentar las alusiones encontradas a Van Helmont

La yatroquimica española, segun el Prf Lopez Piñero ⁴ puede dividirse en cuatro etapas

„La primera comprende desde las primeras penetraciones parciales de la quimica en los autores galenistas, hasta la fundacion de la Regia Sociedad de Sevilla (2a mitad del siglo XVII)

La segunda (1º tercio del s XVIII) corresponde a la primera etapa de dicha Sociedad y a la obra de Diego Mateo Zapata y algunos otros autores, como Felix Palacios, Sanz de Dios y otros”

(2) Hemos contrastado tambien la otra edicion zaragozana de 1707 (que incluye el Florilegio de Assin), y la madrilena de 1703 que no lo incluye, obervando, salvada claro esta tal diferencia que hay una total coincidencia de texto

(3) Aunque hemos manejado primero el de 1710 que es al que remitimos la paginacion, al comprobar luego la coincidencia nos permitimos titularlo con el de fecha mas antigua

(4) Lopez Piñero JMa „Juan de Cabriada y las primeras etapas de la yatroquimica y de la Med Moderna en Espana” Cu de His de la Med Esp T II julio-diciembre 1963 - pg 147

Así pues nuestro personaje ocupa un lugar clave, a caballo entre dos etapas, y lo mismo ocurre con la Sociedad de la que el fue fundador y acerrimo defensor Dicha Sociedad data de 1697 y desde sus origines se convirtió en una eficaz propagandista de los medicamentos químicos, suscitando una violenta reacción por parte del claustro médico de aquella ciudad, galenista en su mayoría⁵

El Dr Zapata se nos muestra como hombre claro en su juicio y decidido de carácter, con gran facilidad de exposición, defensor a ultranza de la nueva química y de gran cultura, pues conoce y cita los más importantes autores de la época y sus opiniones Varias veces incluye la frase original — como sucede con Van Helmont — dando la referencia exacta libro, capítulo, folio

La Aprobación que dedica al „Curso Chymico” ocupa 24 pgs y es digna de la mayor atención por el contenido (trata de los problemas más complejos en orden al estudio del mundo material y su aplicación en la obtención de medicamentos) y por los autores citados (Sylvio, Quercetano Homberg, Hoffman, Glauvero, Livabio, Croll, etc)

Tres veces aparece en ella nombre de Helmont La primera cuando declara la importancia de la química (hoja c) La segunda para exaltar el valor de la práctica sobre la teoría (hoja d) y la tercera para justificar la acción de los medicamentos químicos (hoja d-6)

En la hoja c leemos

, Sabe por la Chimica el buen Fisico-Medico transcender en inquirir los principios de los mixtos separar lo util y puro en los medicamento de lo impuro y proporcioner los remedios con el paciente y la enfermedad separando mas o menos sus partes y espiritualizandolas segun la indicacion curativa Estas razones son las que acreditan el empeño de esta aprobacion y verifican la gran propiedad con que apellidaron a la Chimica, *los incomparables Filosofos Pirotecnicos Boyle y Helmoncio Llave maestra del inmenso Archivo de la Naturaleza Chymia naturae clavis*

En la pag describe

„Los practicos espagiricos son los que ejecutan las separacion de las partes de los mixtos, o lo puro de lo impuro Estos comunmente son los boticarios, doctos, diestros, y expertos porque segun esta Arte manipulan los medicamentos, y así para conseguir esta importantísima ciencia no se han de parar en la mera lección o especulacion deben trabajar a todas horas, manoseando carbones y andando entre los hornillos por ser el unico medio de conseguir esta práctica Así lo confiesan todos con el gran Helmoncio in tract Pharmacep „Non sufficere libros legere, sed insuper emere carbones, vasa vigilatasque ex ordine imponere noctus”

(5) detenida información sobre este tema en Hernandez de Morejon A Biblioteca de la Medicina Madrid 1846 T IV pg 57

Que traducido viene a significar No se debe poner por debajo de la lectura de libros, sino por encima el servirse de carbones, ocupandose de los recipientes, e imponerse a las tinieblas desde el orden

El parrafo que necesita mas comentario es el que aparece el nombre de Van Helmont por tercera vez

En la hoja d-6 dice asi

„los remedios Chímicos dados en poquísima cantidad no arguyen intenso calor ni violencia, sino el estar puros y desecados de las partes crasas y terrestres que son las que impiden la acción de la virtud medicinal, implicada antes de la Chymica manipulación con las partes impuras que embarazan la propta actuacion, como sucede con las vulgares medicinas galenicas Así se experimenta en el vino que obra y penetra mas una del espíritu que un gran cuartillo Verificase lo mismo con las sales volátiles respecto de los mixtos de que se sacan y en los demás que se refieren en nuestra „CRISIS MEDICA SOBRE EL ANTIMONIO” y que omito aquí aunque no omitire la respuesta del Helmoncio, lib de febrīb, cap 15 por lo facilmente que satisface y desvanece el concepto de los galenistas „Nec refert quod pharmaca Chymica sint parva dossi exhibenda, id enim non accusat virulentiam, sed sumam agendi entelechiam”

El sentido del parrafo viene a ser este „Y no importa que los farmacos químicos sean presentados en pequeñas dosis porque ello no produce virulencia sino manera activa de obrar debido a la quinta esencia”

Como vemos en este parrafo señala que habla del mismo asunto en otro trabajo „Crisis Medica sobre al Antimonio Así pues la buscamos para ver si encontrabamos nuevas citas de Helmont Efectivamente así fue

La „Crisis Medica” esta firmada por el autor en Madrid a 30 de julio de 1701, es un folleto de pocas hojas, cuarenta y tres, y en las páginas 23 y 24 encontramos que al hablar de la toxicidad de las medicinas galenicas dice

„Aora si que podran estimarle a Helmoncio los medicos humoristas la reprehension que les da, sobre que se encolerizan contra los medicamentos Chymicos que tienen por venenosos, cuando lo son los tuyos segun les reconviene Van Helmont acordandoles sus medicinas (Helmonc, lib de Febrīb cap 15, fol mihi 103)

„Bilem deponite mementote, quod in thecis vestris nil resonent dispensatoria, praeter scamoneam, colocynthidem, elaterium, esulam, idest mere toxica”

Parrafo en el que previene contra la toxicidad de ciertos medicamentos galenicos administrados para descargar la bilis como la escamonea, la coloquintida, y el elaterio de los que tenia une triste experiencia, pues segun nos refieren sus biografos, cuando adquirio la sarna por contagio a traves de unos guantes, los medicos galenicos le trajeron con medicamentos purgantes fuertes (tipo elaterio) dado que catalogaban su enfermedad entre las producidas por combustion de la bilis, produciendole un estado lamentable de

extenuacion sin curarle Lo que consiguió a base de azufre y mercurio, cosa que le hizo reflexionar y volver a la química de Paracelso

Continuando la lectura de la „Crisis Medica” nos encontramos en su pg 27 con que al hablar de que los medicamentos químicos obran con valentia sin ser violentos, dice

„ y en terminos terminantes les decide este punto dandoles la razon el ingeniosissimo Helmoncio

„Nec refert quod pharmaca Chymica sint parva dosis exhibenda, id enim non accusat virulentiam, sed summam agendi entelechiam”
(Helmoncio Lib de febri cap 15 fol mihi 103)

No traducimos el parrafo latino por haberlo hecho con anterioridad, solo hacemos notar que aqui incluye incluso el folio, dato que en la Aprobacion no se encuentra

Por ultimo y a punto de concluir su trabajo en defensa del Antimonio, el Dr Zapata cita, en la pg 42 a Helmont como autoridad paragonable con Descartes Sylvio, etc con estas palabras

„Quedan desvanecidas todas las calumnias y contradicciones que la ignorancia o la malicia ha levantado o lo Chymico no dudo que en muchas clandestinas conversaciones y juntas que tienen, procuran morder (dexandolas intactas) las doctrinas modernas que tanto ignoran, no debo darme por entendido (pues me consta no han visto ni estudiado en los Systemas de Descartes, Gasendo, Helmoncio, Leboe Sylvio Vvillis, Tachenio y Paracelso’

Teniendo en cuenta que escribió esto en 1701 y que la primera edición del „Curso Chymico” de Nicolas Lemery, segun Folch Rafael y Carlos Mallaina⁶ fue publicada en 1701 queda probada la imposibilidad de que el conocimiento de la medicina química y de los autores de centro-europa que demuestra Zapata se deba a la corriente yatroquímica francesa que, a traves de Felix Palacios se introdujo en España

JOSE ASSIN Y PALACIOS DE ONGOZ

Era boticario de Zaragoza, miembro del Colegio de Boticarios de esta ciudad y visitador de las boticas de Aragon Los historiadores Quintin Chiarlone y Carlos Mallaina⁷ mencionan por separado, una reimpression del Florilegio que aparece en Madrid en 1712, como adcion del Curso Químico publicado en Zaragoza, en 1710 Ademas mencionan tambien el „Examen de la Verdad en el tribunal de la razon, defensa de la tryaca moderna en la mejor fabrica de las trociscos de víboras” 1724 explicando que escribió tal obra con motivo de una

(6) Folch Jou G et Frances M C „L'influence de Nicolas Lemery dans la Pharmacie Espagnole” Die Vortrage der Hauptversammlung in Paris vom 24-29-Sep 1973 pg 50

(7) De su Historia de la Farmacia, Madrid 1865, 2ª edición pg 434

discusion que se suscito sobre como seria mas conveniente la preparacion de dichos trociscos con o sin adicion de migas de pan

Felix Palacios considero como pirata, la edicion que estudiamos en que su version del Curso Quimico de Lemery salia a la luz con este Florilegio y asi lo hizo constar en el Discurso Preliminar a la Farmacia de su obra „La Palestra Farmaceutica“

El „Florilegio“ de Asin sigue la distribucion del Curso Quimico, o sea cada apartado dedicado a una formula o sustancia va continuado por una Reflexion en la cual trata de los porques teoricos de cada cuestion Demuestra un gran conocimiento de autores de la epoca parangonable con el Zapata y que participa del movimiento yatroquimico

En las seis citas que hace de Helmont no se muestra tan detallista como Zapata, no dice de que obra fue tomado, ni transcribe literalmente las frases Esto podria ser debido a que en ciertos casos hablase mas de referencia que por lectura directa De ser asi debemos reconocer que la influencia de Helmont era mayor y sus ideas estaban sufriendo una considerable difusion aun con riesgo de desvirtuarse

El Florilegio consta de 155 paginas Como va a continuacion del Curso, empieza su paginacion en la pagina 477 acabando en la 632 La primera cita a Helmont la leemos en la pagina 483 y en ella explica lo que era el espiritu universal de los quimicos, dice asi

, Un espiritu salino volatil nitroso, el cual no solo es principio de la vegetacion sino que inspirado de los animales, unido con las partículas tenues oleosas sulfureas de la sangre sirve de materia a la generacion de los *espiritus vitales*, y por mayor volatilizacion de estos, en los vasos — destinados del celebro circulando llegan a ser tenuisimos nobles *espiritus animales*, instrumento — del alma, para raciocinar Y este espiritu nitroso es sin duda el celebrado *espiritu universal de los Chimicos o licor Alcaest del Elmoncio*‘

Aunque nos parezca esta descripcion un tanto fantastica es preciso reconocer que no se aparta demasiado del sistema de Helmont, aunque en algunos puntos y matices de diferencia, tema en el que no vamos a entrar por no extendernos excesivamente

En la pagina 576 habla de la triaca germanorum, hecha a base de bayas de enebro diciendo que

, tiene virtud sudorifica y bezoardica, es bueno contra la alferacia peste y enfermedades contagiosas La Dosis es desde un escrupulo hasta dos , aunque al extracto de vayas de enebro le atribuye Helmoncio cuando se le ha añadido la sal Fixa de sus vayas una virtud grande purgante, pues dice que corroborando el estomago e intestinos benignamente espurga todos los contenidos humores La Dosis que este autor administra es desde dos — dragmas hasta media onza disuelto en licor conveniente, en forma de opiate o en forma de bolos o píldoras ‘

Aqui, si que se ve una clara influencia en la practica farmaceutica debida al genial belga pues no solo se preocupa de modificar la composicion con la adicion de un determinado principio sino que se preocupa de las dosis convenientes y de que forma de administracion es la mas adecuada

En la pagina 590 se trata de otra quimera El disolvente universal

„Si deseares, Lector Amigo, fabricar aquel elixir volatil de Paracelso, de que hace mencion el grande Helmoncio a una onza de esta compuesta sal volatil^s echaras una libra de espiritu rectificado de vino tendras la materia en digestion a suave benignissimo fuego hasta la perfecta disolucion Y tendras un universal menstruo disolvente para extraer y disolver las esencias de todos los vegetales mixtos"

En la pagina 593 encontramos „Laudano Opiato solidio de Helmoncio' y a continuacion una formula En 596 y a pesar de que en el margen se lee

„Laudano liquido del Helmoncio, su reflexion'

Dice luego el texto

, El laudano opio solidio del Helmoncio, que disolviendo el opio en zumo de membrillos mediante la digestiva fermentacion de dos semanas se purifica de sus succulentas opiatricas partes no se distingue esencialmente del laudano liquido de Langelot sino en llevar partículas salino volatiles oleosas de los aromas disueltos Y ademas en la consistencia, capaz para pildoras Composicion, buena, segura y facil de practicarse

Otra vez hay une contribucion clave de Helmont a la preparacion de formas farmaceuticas

Y ahora, como broche de oro en este rastreo de las huellas de Helmont, nos en contramos, en la pagina 612 por primera vez desde que comenzamos nuestro trabajo, con la palabra gas

, En los vivientes sensitivos se hallan dos clases de espiritus uno utilissimo fugaz, sulfureo que dura lo que dura el viviente y que se marcha cuando este muere () — sirve de primer motor en la sangre y otros humores y asi como en la fermentacion — resuelve aquel tenuisimo espiritu sulfureo (a quien llamo gas Helmoncio) que durante el movimiento fermentativo se exhala y resuelve asi en la fermentacion natural de les naturales contrarias componentes partículas de la sangre es incoagulable ni visible el tenuisimo espiritu vivifico sulfureo que durante el movimiento fermentativo permanentemente se exhala, y continuamente — durante la llama vital, a todo el sensitivo viviente anima

El otro es de naturaleza salina no volatil nitroso '

Conviene recordar que para Van Helmont⁹ el gas contiene los principios químicos del cuerpo de quien se desprende por la impulsión, es el intermedio entre el espíritu y la materia, y es el principio de acción, de vida de generación. Así, la disgresión de Asín y Palacios de Ongoz sino totalmente congruente con la doctrina de Van Helmont lo es en gran medida. Pero es que la verdadera influencia de un sistema no se ve a través de un calco (copia exacta) del mismo sino a través de las diversas formas que va adquiriendo a medida que va siendo asimilado por distintas individualidades.

RESUMEN

La influencia de Van Helmont en España (como en el resto del mundo) es enorme la bioquímica la física y la química moderna, deben a su sistema muchos puntos básicos.

Hemos dedicado particular atención a la Aprobación de Diego Mateo Zapata y al Florilegio Teórico Práctico de José Asín y Palacios de Ongoz con que se comienza y se acaba respectivamente la edición zaragozana de 1710 del Curso Químico de Lemery en versión española de F. Palacios. Encontrando en total nueve alusiones a Helmont que son estudiadas y comentadas. Una de ellas, encontrada en la Aprobación, nos ha remitido a otra obra de Zapata „Crisis Médica sobre el Antimonio“ en la que hemos encontrado otras tres citas más sobre Helmont que también han sido objeto de nuestro trabajo.

Samenvatting

De invloed van Van Helmont was in Spanje (zoals in de rest van de wereld) enorm groot, de biochemie de fysica en de moderne chemie hebben veel basiselementen uit zijn systeem ten grondslag. Citaten uit Spaanse auteurs over Van Helmont worden besproken.

Dra ANGUSTIAS SANCHEZ-MOSCOSO HERMIDA
Prf Adjunto de Historia de la Farmacia
de la Universidad de Madrid

(9) Chinchilla A. Anales de la Medicina T1 Valencia 1841

W SCHNEIDER

EIN BRIEF VON JOHAN ELIZA DE VRIJ AN PHILIPP PHŒBUS

Eigenhandige Briefe haben als historische Quellen besonderen Reiz, sie liefern Atmosphäre Man fühlt sich dem Schreiber, wenn man solchen Brief in der Hand hält, persönlich nahe Hinzu kommt, daß Briefe oft, neben anderen interessanten Fakten, Einblicke in die private Sphäre des Schreibers gestatten, die zu neuen Einsichten über ihn führen können oder manches Vermutete beweisen Natürlich hat nicht jeder überlieferte Brief so hohen Rang Es können auch nichtssagende Mitteilungen sein, und als Gefahr schlummert hinter solchen Quellen, daß sie — wegen ihrer Seltenheit und oft zufälligen, isolierten Bewahrung — Schwerpunkte setzen, die es nicht gab

Die vorliegende Untersuchung betrifft nun einen Brief (1) von *Johan Eliza de Vrij* an *Philipp Phœbus* Er soll die Aufmerksamkeit anlaßlich des 25 Jubilaums des Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie auf einen großen holländischen Pharmazeuten lenken und die anfangs genannte Atmosphäre verdeutlichen Der Brief ist etwas über 100 Jahre alt, er wurde am 7 Januar 1871 geschrieben Sein Inhalt betrifft vieles, was hier vernachlässigt werden kann Dinge, die so unter Freunden geschrieben werden Hinweise auf Vorgänge, deren Durchleuchtung nicht lohnend erscheint Es steht aber auch einiges darin, das zur Interpretation anregt

Vorab etwas über die handelnden Personen, an erster Stelle über *de Vrij*, der von *Friedrich August Flückiger* einst als Zierde der Pharmazie und zu den besten Sohnen Hollands zahlend, bezeichnet worden ist (2) Er wurde am 31 Januar 1813 in Rotterdam als Sohn eines Apothekers geboren Nach der Ausbildung zum Apotheker übernahm er das Geschäft bis zum Verkauf im Jahre 1850 Zu diesem Zeitpunkt war *de Vrij* schon ein bekannter Mann Nach einer Promotion an der Universität Leiden (1838) hatte er 1841 in der medizinisch-pharmazeutischen Schule zu Rotterdam die Nachfolge des an die Universität Utrecht berufenen *Gerhard Johann Mulder*, angetreten

Auf diese frühe Lebensperiode *de Vrij's* kann hier nicht eingegangen werden Wir machen einen Sprung zum Jahre 1855, in dem Professor *de Vrij* von der niederländischen Regierung zum Mitglied der Jury für Pharmazie und Medizin bei der Weltausstellung in Paris ernannt wurde Vor der Abreise dorthin beauftragte ihn der Kolonialminister *Ch F Pahud*, sich besonders für Chinärinden baume zu interessieren Er sollte frühere Bemühungen des Ministers fortsetzen, der schon 1852 *Justus Carl Hasskarl* (dessen weiter unter noch gedacht wird) nach Bolivien entsandt hatte, um möglichst Cinchona-Baume nach Indien zu übersiedeln In Paris knüpfte *de Vrij* freundschaftliche Beziehungen zu verschiedenen Fachmannern an, so besonders zu *Hugh Algernon Weddell*, den Entdecker der *Cinchona calissaya*, und zu *Auguste Delondre*, der in Havre eine Chininfabrik betrieb

In der Folge beschäftigte sich *de Vrij* mit China-Alkaloiden Dies wurde für seinen weiteren Lebensweg bestimmend Für die wissenschaftliche Erforschung Javas hatte die niederländische Regierung bereits einen Fachmann für geologische und botanische Probleme eingesetzt, nämlich *Franz Wilhelm Junghuhn* (ge-

boren 1812 zu Mansfeld am Harz, gestorben 1864 in Lembang, im Westen Javas) Dieser erkannte es als Notwendigkeit, zur Ergänzung auch einen Chemiker zu berufen. Die Wahl fiel auf *de Vrij*, der am 6. Mai 1856 durch den König zum Inspektor für chemische Untersuchungen in Niederländisch-Indien ernannt wurde, zum 1. Juli 1857 schied er aus dem Lehramte in Rotterdam.

Nach Jahren der Bewährung, wobei es besonders um die geeigneten Cinchona-Arten ging und andere, noch wenig erforschte Drogen, nahm *de Vrij* 1863, wegen angegriffener Gesundheit, Urlaub und ließ sich danach pensionieren. Als Wohnsitz wählte er Den Haag, wo er sich ein privates chemisches Laboratorium einrichtete. Dort setzte er seine hauptsächlich den China-Alkaloïden gewidmeten Arbeiten bis an sein Lebensende fort. Er starb am 31. Juli 1898. Aus Den Haag ist auch der Brief vom Januar 1871 geschrieben, er fällt also in die Zeit der privaten Gelehrtentätigkeit.

Ehe nun auf einige Aussagen des Briefes eingegangen wird, muß noch kurz des Briefempfängers gedacht werden. *Philipp Phoebus* war Arzt und Pharmakologe, er lebte von 27. Mai 1804 bis 1. Juli 1880 (3). In der Geschichte der Pharmakologie ist er dadurch bekannt, daß er in 1843 das pharmakologische Institut bei der Universität Gießen begründete als Professor und Geheimer Medizinalrat trat er 1856 in den Ruhestand, sein Nachfolger wurde *Rudolph Buchheim*, der mit zu den Begründern der Pharmakologie als einer selbständigen experimentellen Wissenschaft gerechnet wird.

Die Rolle von *Phoebus* innerhalb der Pharmaziegeschichte ist bisher noch zu wenig beachtet worden. Er war, besonders nach dem Eintritt in den Ruhestand, ein begeisterter Kampfer für die Interessen deutscher Apotheker, insbesondere gründete er eine „Pharmakonomische Vereinigung“, die sich die Schaffung einer Europäischen Pharmakopoe — ein jetzt 100 Jahre später höchst aktuelles Anliegen — zum Ziel setzte.

De Vrij und *Phoebus* kannten sich von Gießen her. *De Vrij* war 1842 für einige Zeit dorthin gereist, um sich in *Justus Liebigs* berühmtem Laboratorium vor allem in der Elementaranalyse, die die Grundlage aller Fortschritte auf dem Gebiet der Organischen Chemie, also auch der Alkaloidchemie, war, fortzubilden. Der Brief von 1871 läßt erkennen, daß die Freundschaft Bestand hatte. Auch nach 1871 hat sich *de Vrij* noch mehrfach mit *Phoebus* getroffen. Hierfür zwei Beweise:

Am 18. Oktober 1874 hatte *Phoebus* in einem Rundschreiben seiner Pharmakonomischen Vereinigung darüber berichtet, daß in Frankfurt a.M. eine Befreiung über chemische Präparate aus den Chinawinden stattgefunden hatte, an der der gerade in Frankfurt anwesende *de Vrij* teilnahm.

Den zweiten Beweis liefert ein Photo in Tschirchs „Handbuch der Pharmakognosie“ (4) zum Kapitel „Die Chinologie“. Es zeigt „Le Jury cinchonologique du Congrès international de Botanique à Amsterdam, April 1877“, mit *Ph. Phoebus* und *J. E. de Vrij* (neben *J. E. Howard* und *J. C. Hasskarl*) in der ersten Reihe.

Wenn wir nun auf die Aussagen des Briefes eingehen, verweilen wir zunächst kurz bei dem letztgenannten Chinologen. *Hasskarl* war (geb. 1811 in Kassel, gest. 1894 in Kleve) ursprünglich Gartner, widmete sich — nach Meyers Konversations-Lexikon (5) 1895, Bd. 8) — „seit 1834 naturhistorischen Studien zu Bonn, ging 1836 nach Java, erhielt die wissenschaftliche Leitung des Bota-

nischen Gartens zu Buitenzorg und machte viele Reisen in das Innere des Landes 1846 in die Heimat zurückgekehrt, wurde er Sekretär der Handelskammer zu Düsseldorf 1852 ging er im Auftrag der holländischen Regierung nach Lima und 1853 ins Innere Perus, und den Chinarindenbaum nach Java überzusiedeln. Er sandte Samen von Uchubamba nach Holland, und 1854 erreichte er mit ca. 500 jungen Calisaya-Chinabaumchen in der Nähe der brasilianischen Grenze östlich vom Titicasee die Küste. Bei seiner Ankunft auf Java leitete er sofort die Kultur der Chinabaume ein, nahm aber 1856 seiner Gesundheit halber seinen Abschied aus dem holländischen Staatsdienst und lebte seitdem in Kleve".

Der fachliche Kontakt zwischen Hasskarl und de Vrij liegt auf der Hand. Er begann schon auf einer Reise de Vrij nach Bonn zur Naturforschertagung 1835, wo sich beide trafen. Flückiger schreibt dazu: „Durch de Vrij's Bemühungen gelangte Hasskarl später nach Java, aber die Beziehungen der beiden gestalteten sich in der Folge nichts weniger als freundschaftlich“ (5).

Sicherlich hat hierbei eine Rolle gespielt, daß der an sich großen und kühnen Tat Hasskarls, der Verpflanzung von Cinchonen von Südamerika nach Java, der Erfolg verwehrt blieb. Die Baumchen gedeihen nur spärlich, und erst den Nachfolgern Hasskarls, als erstem dem bereits genannten Junghuhn gelang es, die Zucht geeigneter Sorten in Schwung zu bringen.

Die Abneigung de Vrij gegenüber Hasskarl kommt in dem Brief zum Ausdruck. Man erinnere sich. Er wurde (1871) während des deutsch-französischen Krieges geschrieben. De Vrij bemerkt gegenüber Phoebus: „In diesen Tagen hörte ich, daß Hasskarl die goldene Medaille, die er 1867 von der Société d'acclimation Paris empfangen hat für die Einführung der Chinakultur auf Java, an den König von Preußen gegeben hat, für den Ankauf von Munition, um also die Franzosen mit ihrem eigenen Kraut zu erschießen. Wenn dieses Ereignis wirklich wahr ist, und ich habe keinen Grund an der Wahrheit zu zweifeln, dann beginne ich wirklich zu glauben, daß es wahr ist was ich in diesen Tagen im Eisenbahnzug hörte, nämlich, daß das Wort edelmoedigheid (générosité) nicht ins Deutsche übersetzt werden kann, weil dafür kein Wort besteht. Was auch immer sein mag, eine Erfahrung von 36 Jahren hat mich gelehrt, daß Hasskarl nicht im mindesten die Bedeutung dieses Wortes kennt.“ Die gerugte Tat Hasskarls, sollte sie Wirklichkeit sein, muß aus dem Geist der Zeit, aus einem übersteigerten Patriotismus verstanden werden, der auf allen Seiten auf das Starkste wucherte. Für den Holländer de Vrij war so etwas im Grunde unverständlich. Er war nämlich ein Kosmopolit in seinen Freundschaften und Sprachen, bei einem Wissenschaftler naheliegend, dessen Interessen und kollegiale Beziehungen über alle Grenzen hinweggehen. Wir erwähnten bereits einige europäische Reisen de Vrij's. Nach Bonn, Gießen, Frankfurt a.M., in Marburg besuchte er Robert Wilhelm Bunsen. Oft verweilte er in Paris und besuchte dort Jean Baptiste André Dumas, Théophile Jules Pelouze, Eugène Melchior Péligot, Michel Eugène Chevreuil und viele andere. In England war er standiger Gast auf Kongressen und bei Freunden, besonders in London bei Münzdirektor Thomas Graham, viele verlängerte Wochenenden, von Mittwoch bis Sonntag, hat er bei ihm verbracht, wofür er von ihm den Spitznamen „The flying Dutchman“ (der Fliegende Hollander) erhielt.

Als de Vrij auf Java arbeitete, war sein Hauptaugenmerk auf die Cinchonen

und die Chemie ihrer Inhaltstoffe gerichtet Nebenher sammelte er Material für spätere Untersuchungen, das er bereitwillig auch anderen Forschern zur Verfügung stellte Von den Beispielen, die Flückiger aufführt, sei folgendes zitiert „Gemeinschaftlich mit E Ludwig analysierte de Vrij den von ihm mitgebrachten Saft des Antiaris toxicaria Leschenault, woraus das kristallisierte giftige Antiarin gewonnen wurde“ (6) Unser Brief ergänzt dazu „durch Ihren [Phoebus] Nachfolger Dr Buchheim habe ich Nachricht bekommen, daß er Upas antiar in gutem Zustand empfangen hat“ Hierbei handelt es sich um den getrockneten Milchsaft aus der genannten Antiaris-Art, der als Pfeilgift, auch als Drasticum und Emeticum interessant war

Bei diesem weitgespannten Netz der Beziehungen mußte de Vrij ein Ereignis wie der deutsch-französische Krieg außerst widerwärtig sein Freunde waren in Gefahr, wie zum Beispiel von dem bereits erwähnten Chinologen Delondre der Sohn, über den es in dem Brief heißt, er sei wohllauf und nehme als Korporal bei der Nationalgarde an der Verteidigung von Paris teil

Philip Phoebus als Deutscher hatte in diesem Punkt andere Ansichten als de Vrij Das zeigt folgende Briefpassage Über den unglückseligen Krieg, der noch weiter wütet, werde ich nicht schreiben, denn so wie wir auf wissenschaftlichem Gebiet übereinstimmen, so erkenne ich aus Ihrem Brief, daß unsere Anschauungen über diesen Krieg himmelhoch verschieden sind Aus allem, was ich von deutscher Seite lese, erscheint mir, daß die Deutschen nicht so wie wir, die Freiheit für das höchste Gut halten“

Um Phoebus über seine Ansichten näher zu unterrichten, schickt er ihm zwei Zeitungsaufsätze zu Er wollte — wie er dazu schreibt — einen Eindruck davon vermitteln, wie sein eigenes Urteil ist, da er mit den Schreibern vollkommen übereinstimmt Er fahrt wortlich fort „Ich las heute mit großer Befriedigung, daß meine Ansicht nicht parteisch ist, sondern auch durch Ihren großen Landsmann Gervinus vertreten wird in seiner Vorrede zur Geschichte der deutschen Literatur“ Lesen wir in diesem Vorwort nach (geschrieben im November 1870), so stoßen wir auf folgende Sätze von Gervinus, die er als gedachtes Gespräch mit seinen schon dahingegangenen früheren Freunden, den Gebrüdern Jacob und Wilhelm Grimm und dem Historiker Friedrich Christoph Dahlmann also formulierte „ sie wurden, ich kann das wissen, die Tage dieser Taten nicht „als hohe Feste (wie der Dichter sagt) mit goldener Schrift in den Kalender geschrieben, sondern als Tage der Schmach, Gewalttat, Bundesbrüderlichkeit lieber ausgestoßen haben“ Und sie hatten auch die großen Kriegstaten von 1870 nicht für den Riesenschwamm gehalten, der die tiefe Unbefriedigung über die inneren Zustände Deutschlands mit einem Zuge austilgen würde, denn wie bewundernswert diese Taten seien Dem, der die Tagesgeschichte nicht mit dem Auge des Tages, sondern mit dem Auge der Geschichte ansieht, erscheinen sie trächtig an unberechenbaren Gefahren, weil sie uns auf Wege führen, die der Natur unseres Volkes, und, was viel schlimmer ist, der Natur des ganzen Zeitalters durchaus zuwiderlaufen“ (7) Gut 100 Jahre sind verflossen, seit Gervinus dies als Literaturhistoriker schrieb Es waren Gedanken, die genauso den pharmazeutischen Chemiker de Vrij bewegten, und wieviele Wissenschaftler haben nicht seit damals ähnliches bei neuen Kriegen, die immer wieder die Welt erschütterten, gedacht Als der 2 Weltkrieg nahte und hereinbrach, zerstörte er wieder viele Beziehungen, auch

unter den Pharmaziehistorikern in den verschiedenen Landern, die sich in der Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie zusammengefunden hatten Muhsam wurde danach die Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie wieder aufgebaut Ein neues Netz kollegialer und freundschaftlicher Beziehungen auf diesem Gebiet ist entstanden, wie im Bereich aller Wissenschaftler Alle hoffen sie — im Sinne von Gervinus, auf den uns de Vrij verwiesen hat —, daß die Weltpolitik nicht wieder in dieses friedliche Gefüge einbricht und daß nie wieder etwas geschieht, was „der Natur des ganzen Zeitalters durchaus zuwiderläuft“

WORTLAUT DES BRIEFES

den Haag

7 January 1871

Waarde Vriend!

Na byna drie weken afwezig geweest te zyn en wel te Amsterdam, alwaar ik als lid eener Staatscommissie deel moest nemen aan het Staatsexamen van Candidaat Apothekers, ben ik eindelyk weder te huis en heb ik weder gelegenheid my met myne vrienden bezig te houden Myne afwezigheid is dus oorzaak geweest dat ik Uwe brieven van 24 Nov en 1 Dec niet eerder beantwoord heb, alsook dat ik U nog niet bedankt heb voor de vriendelijke toezending der beide exemplaren van de Pharmazeutische Zeitung Het exemplaar door U voor Dr Simpson bestemd zal ik vooreerst nog bewaren totdat ik een brief van hem zal ontvangen hebben waardoor zyne tegenwoordige verblyfplaats my bekend zal worden Ik dank U voor de door U genomen moeite ter bezorging van den brief aan Generaal du Fretay maar vrees dat Uwe bemoeying met geen goed gevolg bekroond is, daar ik alle reden heb om te vermoeden dat myn brief niet in zyne handen gekomen is Zoo het U mogelijk is zult Gy my zeer verplichten met daarnaar te informeren Door uwen opvolger Dr Buchheim heb ik bericht gekregen, dat hy het Upas antjar behoorlyk ontvangen heeft Omtrent den heer Apotheker van Ankum verkeert Gy in eene dwaling daar de verhandeling over de bestanddeelen van de wortel van Cicuta verosa niet door hem, maar door zyn zoon geschreven is Deze is geen Apotheker maar Phil Doctor en Leeraar der Chemie aan de hoogere burgerschool te Groningen Alleen de vader is apotheker en deze heeft verschillende zaken geschreven waarvan ik my echter op dit oogenblik de titels niet kan herinneren In alle geval kan ik U verzekeren dat hy een verdienstelyk lid Uwer Commissie zou zyn ingeval Gy hem daarin mocht willen opnemen en hy zich daartoe bereid verklaarde

Over den rampzaligen oorlog die nog voortwoedt, zal ik niet schryven want hoe eenstemmig wy zyn op wetenschappelyk gebied zoo blykt my met Uwen brief dat onze beschouwingen omtrent dezen oorlog hemelsbreed verschillen Uit alles wat ik van duitsche zyde lees, blykt my dat de duitschers niet zoo als wy de vryheid voor het hoogste goed houden Om U een staaltje te geven hoe door verlichte hollanders na Sedan over den oorlog gedacht en geschreven wordt zend ik met deze post onder kruisband twee Couranten waarin Gy stukken zult vinden van Prof Quack te Utrecht en in het feuilleton een stuk van een onbekende getiteld „Peter Schulze“ Deze toezending dient tevens om U myn oordeel te doen kennen daar ik het met de schryvers volkommen eens

ben *Ik las heden met veel voldoening dat myne beschouwing niet partydig is maar ook door Uwen grooten landgenoot Gervinus gedeeld wordt in zyne voorrede zu der Geschichte der deutschen Litteratur* By deze Couranten voeg ik twee exemplaren van een stukje van Howard één voor U en één voor Dr Fluckiger met vriendelijk verzoek om hem dit by gelegenheid te doen toekomen In het begin dezer week ontving ik een brief uit Parys van een myner vrienden die my onder anderen meldde dat onze vriend Delondre welvarende is en als korporaal by de nationale garde deel neemt aan de verdediging van Parys Dezer dagen vernam ik dat Hasskarl de gouden medaille die hy in 1867 van de Societe d'acclimatation te Parys ontvangen heeft voor de invoering der kinakulturen op Java aan den Koning van Pruisen gegeven heeft tot aankoop van ammunitie teneinde alzoo de franschen met hun eigen kruis dood te schieten Als dat feit werkelyk waar is, en ik heb geene reden aan de waarheid te twyfelen, dan begin ik waarlyk te gelooven dat het waar is wat ik dezer dagen in den spoortrein hoorde, namelyk dat het woord edelmoedigheid (générosité) niet in het duitsch vertaald kan worden omdat daarvoor geen woord bestaat Wat hiervan ook zyn moge, eene ondervinding van 36 jaren heeft my geleerd dat Hasskarl ten minste de beteekenis van dit woord niet kent Na sedert 21 Dec strenge vorst gehad te hebben waarby de thermometer daalde tot —12° C hebben wy gisteren gelukkig dooiweder gekregen en terwyl ik dezen schryf staat de thermometer op +5° C Ofschoon de koude myne gezondheid niet heeft benadeeld zoo verheug ik my toch over deze verandering daar de koude my in vele opzichten lastig is Myne Zuster is redelyk wel ofschoon lydende aan rheumatische pynen Wy beiden verzoeken onze groeten aan Uwe Echtgenote en roepen U onze beste wenschen toe in het ingetreden nieuwe jaar Moge het voor de gansche menschheid een beter jaar zyn dan het in den schoot der eeuwen verzonken jaer 1870

Uw toegenegen Vriend
JE de Vrij

P S By gelegenheid verzoek ik de beide Couranten terug daar ik ze wensch te bewaren Er is echter geen haast by

Vale

- (1) Der Brief befindet sich in der Autographensammlung Schneider, es wurde über ihn am 23. 5. 1975 in Gent beim Jubiläums-Kongreß des Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie berichtet. Für die Übersetzung des Textes aus dem Holländischen ins Deutsche habe ich Herrn Dr. Joachim Wiegert zu danken. Eine etwas andere Fassung der Arbeit erschien bereits in Deutsche Apotheker Zeitung 115, 1672-1674 (1975).
- (2) F A Fluckiger über „Dr. Johan Eliza de Vrij“, in B Reber, Gallerie hervorragender Therapeutiker und Pharmakognosten Genf 1897 (S. 195-212), hier S. 195.
- (3) Arch Pharm 217, 241-252 (1880) [Nekrolog]
- (4) A Tschirch, Handbuch der Pharmakognosie, 2 Aufl., Bd. 1, 3 Abt., Leipzig 1933, S. 1833.
- (5) Fluckiger a a O., S. 197
- (6) Fluckiger a a O., S. 206
- (7) G G Gervinus, Geschichte der Deutschen Dichtung, Bd. 1, 5 Aufl., Leipzig 1871, S. VII

Prof Dr W SCHNEIDER
Pharmaziegeschichtliches Seminar
der TU Braunschweig
D-3300 Braunschweig, Pockelstr 14

E G SEGERS

DE L'UTILITÉ DE L'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

L'étude de l'histoire médico-pharmaceutique n'est apparue et ne s'est développée pratiquement qu'à partir du XIXe siècle, faisant surtout l'objet de travaux isolés Fait à signaler, ainsi que le note Guitard, la presque totalité de ces chercheurs étaient des professionnels de l'art de guérir et non des historiens de profession, car ces derniers négligeaient encore d'une façon presque totale l'histoire des sciences Guitard fut l'un des premiers historiens de profession à échapper à cette indifference et eut l'immense mérite, en 1913, de participer en France, avec un petit groupe de pharmaciens, à la création de la Société française d'Histoire de la Pharmacie, à laquelle un caractère international a été donné, puisqu'aucune association de ce genre n'existeit encore dans le monde à cette époque

Un des moindres mérites de cette association et de celles qui, par après, se sont créées à son image, fut assurement d'attirer l'attention des pouvoirs publics sur la valeur exceptionnelle de l'histoire sanitaire et d'engager ceux-ci à en faire une matière d'enseignement, avec la sanction d'un examen L'Etat s'est souvent désintéressé de ces problèmes, précisément parce qu'il estimait que le nécessaire était fait grâce à l'initiative privée

Et cependant, de tout temps, de grands hommes ont exprimé ou écrit à quel point l'étude de l'histoire des sciences est primordiale, indispensable, utile et nécessaire

Le grand Littré écrivait „Quand on s'est penché de la science contemporaine, il est temps de se tourner vers la science du passé On y découvre un enchaînement philosophique qui est en soi une leçon, on apprend ainsi à connaître, à comprendre, à juger"

Teilhard de Chardin, très remarquablement, explique que „Pour notre Univers, tout se tient par le haut"

Et Anatole France note „Ne perdons rien du passé, ce n'est qu'avec le passé qu'on écrit l'avenir" Pensée à rapprocher de celle de Mao, qui dit „Le passé doit servir le futur"

En fait, la connaissance du passé, de l'histoire, de l'histoire des sciences donc doit permettre aux esprits les plus ouverts de conserver le goût des questions d'ordre général et le sens du relatif L'étude de l'histoire démontre que les résultats de détails, les progrès, si minimes soient-ils, ne prennent leurs significations véritables que placés dans une situation plus générale Toute théorie, toute hypothèse n'a qu'une valeur provisoire, elle est destinée à être remplacée par une autre théorie, une autre hypothèse, qui ne conservera d'elle que certains éléments stables C'est là ce que reflète l'étude de l'histoire Aussi, l'homme scientifique du 20e siècle, quelle que soit sa spécialisation, se doit de connaître de quelle manière les sciences et techniques se sont développées et ont influencé les autres facteurs de l'histoire de la civilisation Tout homme cultivé de notre époque se doit d'avoir non seulement une idée d'ensemble de la science actuelle, de la méthodologie, mais il se doit aussi de connaître l'histoire de la pensée scientifique, qui n'est pas pour lui d'un

simple intérêt culturel, mais constitue un aspect important de sa formation professionnelle

Ces pensees, réflexions, constatations qui ont trait à l'histoire, à l'histoire des sciences, demeurent vraies et valables pour la connaissance et l'utilité de l'histoire de la pharmacie, pour notre profession

Aucune profession n'existerait vraiment sans son histoire, qui permet de transmettre, à travers les siècles, ses traditions, tant matérielles que morales et sociales

Notre pharmacie, sans histoire, ne serait qu'un métier, consistant à vendre médicaments et services

De la naissance, du développement, de l'évolution des professions dépendent la société, la culture, et, pour nous, la civilisation européenne dont nous faisons partie et dont nous sommes imprégnés

L'existence de la pharmacie repose essentiellement sur le développement de la science pharmaceutique fondamentale, où recherches et découvertes se sont succédées, de siècles en siècles, avec succès

C'est l'histoire qui nous fait découvrir et comprendre les moyens de réalisation de cette œuvre et son aboutissement jusqu'à nos jours

C'est l'histoire qui nous apporte des exemples, tant bons que mauvais, qui nous guident, nous avertissent de ce qu'il est bon de faire, de ce qu'il est souhaitable d'éviter

De cette histoire, nous pouvons déceler les perspectives à suivre pour tenter de maintenir au plus haut les chances de succès de notre profession dans l'avenir

L'histoire nous montre tout ce qui a trait aux rapports passés entre la pharmacie et les institutions officielles, son rôle économique, et démontre l'importance qu'elle a eu, de tout temps, dans toutes les sociétés

Son évolution actuelle, aboutissement de ce long passé, est-elle prémeditée, est-elle fortuite, est-elle bien orientée?

L'histoire, la méditation, apportent des réponses à ces questions, à nous qui vivons un tournant de l'existence, telle que nous l'avons connue jusqu'ici, et de notre mode de vie, à nous qui nous demandons, dans notre société de consommation outrancière, vers où, vers quoi nous allons, face aux institutions officielles qui, pour la plupart s'attaquent à notre profession, tentent de la dégrader au niveau de syndicat, de la politiser, de la nationaliser, et ce, malgré les exemples et résultats auxquels de telles mesures ont abouti là où on a été trop enclin à innover, à substituer l'Etat à l'Individu

Si on y songe, il apparaît cependant indiscutable que, de tout temps, la pharmacie, en tant que profession libérale, a tenu dignement une place légitime dans la société, qu'elle a largement contribué au développement de celle-ci. Le long cheminement de notre profession, au cours des siècles, illustre notre lente mais constante élévation dans l'échelle sociale, comme elle illustre aussi nos luttes contre les multiples empiétements des corporations voisines sur nos prérogatives

C'est la une admirable leçon de persévérance, un exemple des résultats que l'on peut obtenir par une farouche ténacité dans l'effort, ainsi que l'exprimait le Dr Bouvet, qui fut Président de la Société française d'Histoire de la Pharmacie. Cette ténacité, ce travail incessant des générations passées apparaissent

dans l'étude de l'histoire de notre profession

Cette étude permet de mieux connaître les antécédents de la pharmacie, ne peut que faire accroître son prestige et son autorité

A mieux connaître, comprendre son passé, ses membres sentiront grandir leur foi en son avenir et seront portés à la servir avec encore plus de compréhension et d'efficacité

On a dit, avec raison, que l'incompréhension du présent est la méconnaissance du passé Aussi est-il fondé de développer l'idée que l'étude de l'histoire de la pharmacie est un élément essentiel dans la formation pharmaceutique de type libéral, car elle fait comprendre les rapports entre cette profession et les autres, son organisation, ses développements Elle permet de pénétrer la nature de la science pharmaceutique et ses attaches avec les sciences médicales L'intérêt, pour la profession, s'en trouve accru.

Qui étudie l'histoire, disait George Urdang, en vient nécessairement à si bien s'intéresser à tout ce qui touche à la société et au rôle que joue sa profession au sein de la communauté et au service de l'intérêt public, qu'en définitive, il ambitionne la promotion de ce rôle, son affirmation et sa reconnaissance

Aussi convient-il de rendre hommage à l'activité déployée par les sociétés d'histoire de la pharmacie qui depuis plus de 60 ans se sont créées et développées de par le monde

Je terminerai l'exposé de ces très diverses considérations qui découlent de l'étude du passé de notre profession et de l'intérêt qu'il y a à le connaître, en me plaçant sur le plan humain et en exprimant l'idée que le plus vivant exemple de l'utilité de l'histoire de la pharmacie, c'est nous tous ici présents qui le donnons

C'est l'histoire de la pharmacie qui a créé entre nous tous ici présents des rapports de sympathie, de travail, d'amitié.

Quel que soit notre pays, notre langue, notre culture, par delà tant d'obstacles, nous avons formé une grande famille, une grande communauté, qu'aucune frontière, qu'aucune cloison ne séparent

L'histoire de la pharmacie, n'eût-elle eu que cela d'utile, peut en être fière et se glorifier d'un tel résultat

Phn E G SEGERS
124, avenue W Churchill
B - 1180 Bruxelles

H TARTALJA

VIE ET ŒUVRE DE JEAN BAPTISTE LALANGUE

Les scientifiques des états de Belgique, des Pays-Bas et du Luxembourg, formant actuellement le Benelux, sont d'une grande importance dans l'histoire des sciences. Ils ont apporté leur contribution particulière à la médecine au XVIIIe siècle qui est promue de Hermann Boerhaave (1668-1738), appelé aussi „totius Europae praeceptor”. Les circonstances religieuses de ce temps-là permettaient à quelques-uns de travailler en Belgique ou aux Pays-Bas, mais certains devaient partir dans d'autres pays. L'un de ceux-ci était Gerhard van Swieten (1700-1772), disciple de Boerhaave, qui étant catholique ne pouvait pas trouver de travail. L'impératrice Marie-Thérèse l'appela à Vienne, car la Belgique faisait alors partie de l'Autriche. Van Swieten réorganisa l'hygiène publique, édita son fameux „Normativum sanitatis”, perfectionna le travail à la Faculté de Médecine où naît „l'école viennoise”. Pour activer la réorganisation de l'hygiène publique dans les provinces, il envoie en Croatie son protégé et compatriote Jean Baptiste Lalangue.

La situation était alors très grave en Croatie, car elle devait, comme „Antimurale Christianitatis”, défendre l'Europe contre les invasions constantes des troupes plus ou moins nombreuses de l'armée turque, de même que contre la propagation des maladies contagieuses. Il fallait donner aussi des troupes pour les guerres qu'on menait en Europe, ou l'Autriche prenait part largement. Les seigneurs exploitaient leurs serfs et par conséquent toute cette population vivait dans un état miserable.

Dans ces circonstances, il fallait réorganiser l'hygiène publique et pour atteindre ce but il fallait améliorer la situation économique en général. Van Swieten confia ce devoir à Jean Baptiste Lalangue, celui-ci y réussit entièrement et la médecine en Croatie lui en est obligée.

La biographie de Jean Baptiste Lalangue est modeste au début. Il est né le 27 Avril 1743 à Matton dans la famille du menuier Henri et de Catherine née Lhommel. Il se décide pour les études de médecine et se fait inscrire à la Faculté de Médecine à Vienne. Son compatriote G. van Swieten lui accorde des subsides et Jean Baptiste Lalangue lui aide dans son travail. Lalangue lui-même nous fournit des renseignements sur cette époque dans son œuvre „Medicina ruralis”. Il soutient sa thèse de doctorat „Dissertatio inauguralis anatomica neurologiam sistens” (2) et obtient le titre de docteur en 1770. Sa thèse traite de l'anatomie du système nerveux périphérique. Il travaille d'abord dans „L'hôpital espagnol” à Vienne, et comme une épidémie de typhus se propage (il n'est pas certain si c'était le typhus abdominalis ou exanthematicus), il tombe malade. Ensuite il est nommé assistant principal d'Henri Collin. Il semble que déjà ce temps-là l'impératrice Marie-Thérèse et l'empereur Joseph II lui portent de l'intérêt, très probablement par l'intermédiaire de G. van Swieten. Et quand le báns croate, comte F. Nadazdi, pria la cour de Vienne de lui recommander quelqu'un pour son médecin ordinaire, on porta le choix sur JB Lalangue.

JOANNIS BAPT. LALANGUE,
BELGÆ LUXEMBURGENSIS, MEDICINÆ
DOCTORIS, ARTIS OBSTETRICIÆ MAGISTRI,
SUÆ EXCELLENTIÆ BANALIS UNA, ET
INCLYTI COMITATUS VARASD.
MEDICI.

MEDICINA RURALIS
ILLITI
VRACHTVA
LADANYSZKA,
ZA POTREBOCHU
MUSEV, Y SZIROMAKOV
HORVATCZKOGA ORSZAGA
OKOLU NYEGA, BLISNESSEH
MESZT.

PERVA SZTRAN

VU VARASDINU,
Stampana po IVANU THOM'SSU PLEM.
od TRATTNERN. Czeſ. Kral. Arct. Szvetl.
Stamparu, y Knigo-Terjedelzu

Lette 1776

En 1771 déjà le docteur Lalangue se trouve à Varazdin en fonction de médecin ordinaire du bán Franjo Nadazdi, car dans ce temps-là le bán résidait et l'assemblée nationale de Croatie tenait séance dans cette ville, donc c'était la capitale de Croatie et de Slavonie Le 23 Avril 1776 il y devient citoyen et on l'inscrit dans l'Album Civium En 1776 il se marie avec Joséphine Dellbar, sa compatriote de Marchienne au Pont (Belgique) En 1777 une fille lui est née, mais elle meurt bientôt de diphtérie

Van Swieten a réservé à Lalangue le rôle de réaliser ses réformes , ainsi déjà en 1772 il est à Varazdin médecin du ban, donc protomedicus pour toute la Croatie et physicien de la circonscription du zupan

Il était partisan du progrès, des idées libérales de son époque et surtout pénétré par des idées humanitaires d'aider le peuple qui se trouvait dans des conditions bien misérables C'est pourquoi il considéra indispensable non seulement d'organiser l'hygiène publique mais aussi d'éduquer la culture du peuple et de le consolider du point de vue économique Ainsi il se mit à écrire des livres très importants et par conséquent il devint l'auteur des premières œuvres de médecine originales en langue croate

Son premier livre est „Medicina ruralis illiti Vrachtva ladanyszka” („Medicina ruralis ou Traitément à la campagne”) en langue croate, imprimé à Varazdin en 1776 dans l'imprimerie Trattner (3) Lalangue a écrit cet œuvre déjà en 1774 en langue latine, et le franciscain Edmund Platusic l'a traduite en croate L'œuvre connue de Tissot „Avis au peuple sur sa santé” lui a servi de modèle, l'œuvre presque exclusivement à l'intention des paysans et des pauvres, contenant des instructions pour la préservation de la santé et le traitement La matière de son livre est repartie en une Preface et 31 Chapitres Dans la préface il décrit son enfance, ses études et la protection de G van Swieten, l'influence de Boerhaave sur sa formation médicale, et surtout il cite les livres pharmacologiques de Anéun Storck dont il se servait et les œuvres d'Henri Collin On y trouve la dédicace à son bienfaiteur le ban comte Franjo Nadezdi Dans ses études il se servait aussi des livres des médecins d'autres pays, surtout de ceux des Pays-Bas Ensuite il passe à l'élaboration de la matière , ainsi, dans la première partie, il parle du pouls, de la respiration, de la peau et des maladies en général Dans la deuxième partie il décrit les causes qui amènent de nombreuses maladies chez les paysans — travail, habitation, alimentation, saleté, alcoolisme etc Le troisième chapitre contient des instructions pour le traitement , dans les chapitres suivants il traite les différentes maladies et leurs symptômes et il indique les remèdes pour leur traitement Ce sont surtout des plantes médicinales Pour qu'on puisse les utiliser, l'auteur donne des instructions détaillées concernant le temps de la cueillette, les parties correspondantes des plantes, la manière de les sécher et leur utilisation Les noms des plantes sont indiqués en croate, en latin et en allemand et par conséquent ce livre représente la source de la nomenclature croate des plantes médicinales L'auteur donne aussi des recettes pour la préparation de divers remèdes comprenant des ingrédients à base des plantes médicinales Pour mieux aider les gens incultes, il les convie, surtout femmes et prêtres, de venir chez lui pour s'informer Il est intéressant qu'il instruit aussi comment répondre aux questions d'un médecin quand il prend des données pour dresser l'histoire d'une maladie Son livre aidait de toute manière les gens du peuple

JOANNIS BAPT. LALANGUE
MEDICINÆ DOCTORIS, ARTIS OBSE-
TRICIAE MAGISTRI, SUÆ EXCELLENTIE
BANALIS UNA, ET INCLYTI COMITA-
TUS VARASDINENSIS PHYSICI
**BREVIS INSTITUTIO
DE RE
OBSTETRITIA**
ILLITI
KRATEK NAVUK
OD MESTRIE
PUPKOREZNE
ZA POTREBOCHU
MUSKEH Y SZIROMASKEH LA-
DANSKEH SEN HORVATCKOGA
ORSZAGA, Y OKOLO NYEGA BLIS-
NESKEH SZTRANKIH,

VU ZAGREBU,
PRITIZKANO Z-SZLOVAMI Novoszlezkem!

JOANNIS BAPTISTÆ
L A L A N G U E
MEDICINÆ DOCTORIS
ARTIS OBSTETRICIÆ MAGISTRI ; SUÆ
EXCELLENTIÆ
BANALIS
UNA ET INCLYTI COMITATUS
VARASDINENSI MEDICI
TRACTATUS
DE AQUIS MEDICATIS
REGNORUM
CROATIÆ ET SCLAVONIÆ
&c. &c.
ILLITI
IZPISZAVANYE
VRACH T VENIH VOD
HORVATZKOГA Y SLAVONZKOГA
ORZSAGA
Y
OD NACHINA NYE VSIVATI
Za potreбochu lyudih.

VU ZAGREBU,

Stampana po ІВАНУ THOMASSU PLEM. od
TRATTNERN, Czes. Kral. Apost. Szvetl.

Stamparu, y Knigo-Tergovczu.

Letto 1779.

de combattre les maladies, bien que, illettrés, ils eussent des difficultés de s'en servir En tout cas, ce livre a eu son rôle historique

Comme partout dans les pays arrières, la mortalité des nouveau-nés était grande — résultat du manque d'hygiène et de l'incompétence des sages-femmes C'est pourquoi Lalangue croyait qu'il faudrait écrire les instructions pratiques à l'intention des femmes évoluées et des sages-femmes en particulier Et il se met à écrire une œuvre populaire „*Brevis institutio de re obstetricia illiti kratek navuk cd mestrie pupkorezne*” („*Brevis institutio de re obstetricia ou bréve instruction pour l'art des accouchements*”), imprimée en 1777 chez Trattner à Zagreb (4) Il dédie ce livre à la comtesse Eleonora von Eszterhaz en témoignage de sa perpétuelle reconnaissance En bon latiniste il l'écrit en latin, et le franciscain Eugen Klimpacher le traduit en croate

Les instructions sont décrites à fond et commencent par celles sur l'anatomie , l'auteur parle de la conception, il dit tout de l'accouchement en différenciant l'accouchement normal du difficile , il décrit le traitement du placenta, les soins de l'accouchée et du nouveau-ne, la nourriture, les médicaments, le régime d'hygiène, l'allaitement Tous les termes sont écrits en croate et en allemand, car la terminologie allemande était assez courante dans la pratique de chaque jour Les médicaments mentionnés dans le texte et qu'on emploie régulièrement à l'accouchement sont élaborés séparément Y sont compris la camomille, la mauve (*Althaea officinalis*), la manne, la rhubarbe (*rheum, Radix rhei*) Dans ce livre aussi l'auteur invite les femmes venant à Varazdin de le visiter, pour le consulter au sujet des problèmes qu'elles rencontrent Il tâche de former un nombre suffisant de sages-femmes qui travailleraient dans la région de Varazdin

La troisième œuvre de Lalangue est d'un caractère scientifique, car il y décrit les sources minérales du royaume de Croatie et plusieurs de l'Hongrie „*Tractatus de aquis medicatis regnum Croatiae et Sclavoniae illiti izpiszavanye vrachtvenih vod horvatzkoga i slavonzkoga orszaga*” („*Tractatus ou description des eaux médicinales des royaumes de Croatie et de Hongrie*”) est imprimé à Zagreb chez Trattner en 1779 (5) C'est la première œuvre de ce genre en langue croate , Lalangue l'écrit en latin, de même que ses œuvres précédentes, et le franciscain Eugen Klimpacher la traduit en croate. Elle comprend les descriptions des sources minérales en Hongrie Puret, Pey et Rabki et celles de Jamnica, Kamena Gorica, Kamensko, Lasina, Rogatec, Sveta voda, Slavetic, Tuhejske toplice, Varazdinske, Daruvar Lipik Krapina Stubica Topusko en Croatie et en Slavonie

Dans son étude il se servait des analyses faites par le docteur Hirko Crantz, professeur à Vienne Lalangue lui envoyait les échantillons d'eau qui étaient embouteillés et emballés selon les règles prescrites, et il recevait les résultats des analyses Il publie aussi les données complètes sur les sources, et, ce qui est très important, il en donne l'indication médicale, par quoi il a élevé les études de la balnéothérapie à un plus haut degré Il tâche que dans chaque station balnéaire se trouve une personne qualifiée, en général un chirurgien (ranarnik) Il a réglé la question de la phlebotomie qu'on pouvait pratiquer dorénavant sous certaines limitations

L'année 1784 est connue, outre la misère générale, par la grande famine Cela a poussé Lalangue à écrire, cette fois en langue croate directement, une

N A C H I N
J A B U K E
ZEMELYZKE
S Z A D I T I

Y

NYE NA HASZEN OBERNUTI.

ZA VOLYU POLYAKOV

HORVATZKOGA CRSZAGA

OCHITUVAN,

Vu ZAGREBU
priitizkan pri JOSEFU KAROLU Kotche,
—
1788.

œuvre sur la culture et la consommation des pommes de terre. Cette petite œuvre est intitulée „Nachin jabuke zemelyzke szaditi y na haszen obternuti i za volyu polyakov Horvatzkoga orszaga ochituvan” („Manière de planter les pommes de terre et de les utiliser, expliquée à l'intention des paysans du royaume de Croatie”). Le livre est imprimé à Zagreb en 1788 (6).

Dans la préface, l'auteur constate qu'en Europe on a commencé déjà considérablement à cultiver et utiliser comme aliment les pommes de terre et il donne aussi leur nom allemand, *Grundbirne*. On connaissait déjà la culture des pommes de terre dans nos régions. L'écrivain constate qu'en Styrie on cultivait les pommes de terre déjà en 1784 et que le physicien de ville de Osijek, le docteur Krcelic, avait écrit ou traduit un livre semblable traitant la culture de ce nouvel aliment. Mais actuellement il s'agissait même d'un décret du bád d'introduire la culture des pommes de terre en Croatie.

Pour ces raisons Lalangue compose ce livret contenant les instructions sur la qualité du terrain, le temps et la manière de la plantation, en établissant un parallèle avec la culture du maïs qui était répandue. Il décrit les avantages des pommes de terre, il donne des recettes pour la préparation des mets divers et souligne l'importance des pommes de terre dans l'alimentation. Il mentionne sa conversation avec un ami belge lequel lui décrivait toutes les utilités des pommes de terre. En d'autres endroits il donne des informations de la Belgique et des Pays-Bas ; et comme sa femme était originaire du Luxembourg, tout cela prouve qu'il entretenait toujours des liens avec son pays natal. En Croatie on était en retard avec la culture des pommes de terre qu'on cultivait beaucoup ailleurs, et plus spécialement en France.

La caractéristique principale du docteur J.B. Lalangue est qu'il ne tâchait pas d'améliorer la protection contre les maladies dans la classe supérieure seulement, mais qu'il s'efforçait d'aider ceux qui en avaient le plus grand besoin. C'étaient les paysans et les pauvres ; c'est pour eux qu'il écrit ses instructions et il se mit à leur disposition pour en leur donner d'autres. Sachant que sans une alimentation suffisante il n'y a pas de médecine, il tâcha d'introduire les pommes de terre comme un nouvel article alimentaire. Pour pouvoir réaliser ce qu'il s'était proposé, il se servait d'une langue qui lui était étrangère et difficile au commencement. Plus tard il l'a maîtrisée et par conséquent il est l'un des écrivains des premières œuvres de médecine originales en langue croate. Les Croates le tenaient en grande estime et ils lui rendaient les honneurs pendant sa vie, tandis que les historiens lui réservent une place digne dans l'histoire de médecine non seulement croate mais aussi de l'histoire universelle.

LITTERATURE

- (1) M D Crmek Hrvatska bibliographia , Bibliographia medica Croata, Zagreb 1955
H Tartalja L'Histoire de la pharmacie en Yougoslavie et sa situation actuelle Zagreb 1959
L Thaller Proviest medicinae u Hrvatskoj i Slavoniji Zagreb 1927
M D Grmek Jean-Baptiste Lalangue, ein Luxemburger, Begründer der medizinischen Literatur im kroatischer Sprache Separat 1952
M D Grmek O mestriji pupkoreznoj Zagorski kolendar 1959 Zagreb
M Metzger Lanague o nasim kupalistima Farmaceutski glasnik, Zagreb 11, 1955 str 345 350
- (2) Au frontispice „Luxemburgensis antiquissimae et celeberrimae Aureo-Montanae Foundationis alumnus”
- (3) Joannis Bapt Lalangue, Belgae Luxemburgensis, medicinae doctoris, artis obstetriciae magistri, suae excellentiae banalis una, et incliti comitatus Varasd Medicis Medicina ruralis illiti Vrachtva ladanszka za potrebocou musev y szromakov Horvatckoga orszaga y okolu nyega, blisnesseh sztrankih 1776
- (4) Brevis institutio de re obstetricitia illiti kratek navuk od mestrie pupkorezne, za potrebochu muskeh y szromaskeh ladanszkeh sen Horvatckoga orszaga y okolo nyega blyenesseh sztrankih
- (5) Tractatus de aquis medicatis regnorum Croatiae et Sclavoniae illiti izpiszavanye vrachtvenih vod horvatckoga y slavonzkoga orszaga y od nachina nye vsivati za potrebucho lyudih Il y a encore un livre semblable pour la Hongrie Munkaja a magyarorszagor orvosvizekrol, es a betegsegekben azokkal valo elesznek szabott modjairol A szegenyeknek krdvekert Nagy - Karoly, nyom A Karolyi betuvel J Kleman altal, 1783
- (6) J-B Lalangue Nachin jabuke zemelyszke szaditi y nye na haszen obernuti za volyu polyakov Horvatckoga orszaga ochituvan Vu Zagrebu pritozkan pri Josefu Karolu Kotsche 1788

Prof Dr. H TARTALJA
Opaticka 18
Zagreb

LJ VANDEWIELE

OVER DE ZIN VAN DE BEOEFENING VAN DE GESCHIEDENIS VAN DE FARMACIE

Na 25 jaar is het billijk even om te kijken en zich af te vragen Heeft de Kring voor de Geschiedenis van de Farmacie wel zin gehad? Hierop durf ik zonder enige aarzeling, met een krachtig „ja“ antwoorden, „het heeft zin gehad“

Als we even terug denken aan de tijd van de stichting van de Kring, toen Dr Brans zijn oproep lanceerde, dan stellen we vast dat sindsdien een hele weg werd aangelegd. In 1950 was de Beneluxgedachte nauwelijks aan de oppervlakte gekomen, het Belgisch-Nederlands kultureel akkoord nauwelijks afgesloten. Toch inspireerde deze Benelux-idee Dr Brans vanmeetaan. Hij vond dat (om het met zijn eigen woorden te zeggen) „de gebieden die thans Benelux vormen, vroeger een waren of door een personele unie verbonden en historisch samengesmolten zo, dat men de geschiedenis van deze gebieden feitelijk niet kan scheiden“ Dit gold evenzeer voor de geschiedenis van de farmacie. Hij werd hierin bijgetreden door Dr Wittop Koning, Prof Gillis en sommige anderen en het startsein voor de oprichting van een Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux was gegeven.

Zeer bescheiden, financieel en wat het aantal betrof, maar met een ruime dosis entoesiasme werd begonnen. En als we nu, na 25 jaar terugbllicken, dan staan we versteld bij het overschouwen van wat er in al die jaren werd gepresteerd: een berg voordrachten en publicaties, waarvan vele in bulletins verzameld of in boekvorm uitgegeven, tentoonstellingen die soms door prachtige catalogi werden vereeuwigd, kontakten met het buitenland, die door talrijke onderscheidingen werden gehonoreerd. Hoeveel steden werden niet bezocht, hoeveel musea en streekeigenaardigheden bekeken, hoeveel interessante personen ontmoet. En ten slotte, hoeveel echte vriendschap en dienstbetoon is uit dit alles niet gegroeid!

Dit alleen reeds zou het bestaan van de Kring rechtvaardigen, doch er is meer. De echte bestaansreden van de Kring is de beoefening van de geschiedenis van de farmacie op zich zelf en het is nu ook wel het ogenblik om ons af te vragen: heeft dat wel zin?

We leven in een jachtige tijd, waarin de wetenschap, die vroeger trapsgewijze vooruitkwam, nu met grote sprongen vooruitgaat. Het is moeilijk om die vooruitgang te volgen en lastig om de volgende sprong voor te bereiden; rest er dan nog tijd om achterom te kijken naar het verleden.

Hierop zou ik vooreerst willen antwoorden met de wijze woorden van Prof. van Pinxteren, die hij op een vergadering van de Kring te Utrecht in 1956 uitsprak: „Het is goed en nuttig dat we van tijd tot tijd in ons jachtig leven — ook in de wetenschap — even een ogenblik stilstaan en achterom kijken, naar datgene wat voor ons werd verricht en waaruit het tegenwoordige zich heeft ontwikkeld. Juist zoals er in een oud huis, dat door vele geslachten bewoond

is geweest, veel ouds kan zijn bijeengebracht waarvan de huidige bewoners hun vreugde hebben, zo geeft ook een terugblik in de lange historie van ons vak ons ogenblikken van rust en bezinning, van vreugde en voldoening Is er niet een oud gezegde dat luidt wie de geschiedenis van zijn vak niet kent is een vreemdeling in zijn eigen huis De leden van Uw Kring beschouw ik in zekere zin als de bewaarders en de beheerders van het oude familiebezit Gedreven door uw liefde voor de historie, voor de cultuur en de schoonheid tracht gij ons, haastige mensen van vandaag, ervoor te behoeden dat wij vreemdelingen worden in ons eigen huis"

In dezelfde zin, zij het dan kassanter van taal, mocht ik in 1971 het oordeel van de toenmalige Belgische minister van Wetenschapsbeleid en -programmatie, de heer Theo Lefevre, ontvangen „Volgens mij, zo schreef hij, zou de apotheker, zowel als de geneesheer, de ingenieur of de rechtsgeleerde verplicht een cursus moeten volgen van de geschiedenis van zijn discipline Hoe zou hij anders geen 'vakidoot' worden?"

Inderdaad een gevaar, wanneer de universiteit geen universeel ontwikkelde mensen meer levert, doch uitsluitend vaklui Dit alleen reeds houdt een weerlegging in van de uitspraak die we soms te horen krijgen „History is bunk , geschiedenis is onzin Laten we eerlijk zijn, de historici zijn niet helemaal vrij te pleiten van de denigratie die op het geschiedenisonderwijs is komen te liggen Hebben zij niet veel te veel aandacht besteed aan de slechte kant van de mens? Volgens de geschiedenisboeken hebben de mensen in de loop van hun bestaan, niet veel anders gedaan dan vechten , een vredesverdrag is slechts een naar adem snakken om terug aan de slag te kunnen gaan , geschiedenisboeken druipen van bloed en dat zal er wel niet vreemd aan zijn dat de geschiedenis bij de jeugd in diskrediet is komen te staan Waarom wordt niet meer aandacht besteed aan de schone kant van de mens kunst en wetenschap Kunsthistorie heeft intussen, na lange strijd, burgerrecht verkregen , zij krijgt een plaatsje in de geschiedenisboeken De geschiedenis der wetenschappen kreeg tot nog toe geen of onvoldoende officiële erkenning en daar moet dringend iets aan gedaan worden Historici zijn niet voldoende exakt-wetenschappelijk ingesteld en wetenschapslui zijn niet historisch geschoold Er moet dringend voor gezorgd worden dat aan de universiteiten instituten worden opgericht, waardoor mensen van de exakte wetenschappen in de gelegenheid gesteld worden zich historisch verder te ontwikkelen Dit zou niet alleen een heropflakkering met zich brengen van de tanende faam van het geschiedenisonderricht, het zou voor de verschillende disciplines van het allergrootste nut zijn Omzien naar morgen is geen aangename liefhebberij of een reactie tegen het moderne utilitarisme, het is een aanvulling in de academische opleiding Reeds velen zijn overtuigd van de onmisbaarheid van het overtuigende, van het nut te kennen om te kennen en het genoegen van het ontdekken Hoeveel researchwerk zou er overblijven, wanneer enkel en alleen het utilitarisme aan bod zou komen!

Dit wordt meer en meer begrepen, hoe wonder het op het eerste zicht moge schijnen, vooral in progressieve landen (waaronder ik tot tot mijn spijt de Beneluxlanden nog niet kan rekenen) Prof Gillis gaf in zijn openingsrede tot het 7e Benelux Kongres voor de Geschiedenis van de wetenschappen gehouden te Gent in oktober 1973, enkele statistieken uit de Verenigde Staten van

Amerika voor het jaar 1967-68 er waren toen 29 universitaire instituten, waar geschiedenis van de geneeskunde werd gedoceerd, met 234 full-time professoren en wetenschappelijk personeel en 324 ingeschreven studenten voor de graden van Master of Doctor in de geschiedenis van de geneeskunde Het is er zover gekomen dat de universiteiten het als een prestigeëkwestie beschouwen een instituut voor de geschiedenis der wetenschappen te bezitten Ook in de Sovjetunie en in verscheidene Oost-Europese landen valt een grote interesse en bedrijvigheid op dit gebied waar te nemen

Maar laten we ons beperken tot de geschiedenis van de farmacie Hier verkeren wij, farmaceuten, nu eens in een bevoordeerde positie Geen enkele wetenschappelijke discipline heeft zo'n interessante en boeiende geschiedenis als de farmacie, juist omdat de farmacie zovele raakpunten heeft met neven-disciplines Denk maar aan de plantkunde, die beoefend werd uitsluitend om de medicijnen, de dierkunde en mineralogie, waaruit geneesmiddelen werden getrokken, scheikunde, natuurkunde, biologie, geneeskunde, toxicologie, bromatologie, farmacologie, mikrobenleer enz , zonder dan nog de rijke gamma van de eigenlijke artsenijbereidkunde te vergeten, die op haar beurt een onuitsprekelijke bron bevat voor de volkskunde, waar de farmaciehistoricus op zijn beurt kan te rade gaan om een uitleg te zoeken voor veel praktijken en interpretaties van de oude farmaceuten en voor het volksgeloof en de magie die aan menig geneesmiddel zijn gaan kleven

Verder heeft de farmacie wortels in het maatschappelijk leven, langs gilden, corporaties en collegia , zo staat ze in betrekking tot de ambachten en de gebruiksvoorwerpen die de apoteker nodig heeft in zijn beroep apotekerspotten, vijzels, maten en gewichten, toestellen enz Wat hangt er allemaal niet samen met de farmacie!

Doch de geschiedenis van de farmacie is niet alleen een opsomming van geneesmiddelen, van bereidingswijzen en afleveringsmodaliteiten, zij is niet alleen een teruggaan tot de oorsprong van de wetenschappelijke artsenijbereidkunde, zij is vooral de filosofie van het menselijk denken over de zorg voor de gezondheid en het leven van het individu Het is niet omdat men alle belangrijke feiten op het gebied van de wetenschappelijke ontdekkingen op een rijtje kan afdreunen dat men een beoefenaar is van de wetenschapsgeschiedenis De beoefening van de wetenschapshistorie is een geestesactiviteit, waardoor men tracht de groei en de ontwikkeling van feiten en verschijnselen uit en in hun oorzaken te begrijpen

Zeker, men heeft een reeel stramien nodig, waarop de filosofie kan uitgewerkt worden Zo is het nodig te weten dat, uitgaande van de fysische atomen- en elementenleer van Leukippus, Empedokles en Demokrites, verbeterd door de stoïcheia van Aristoteles, Hippokrates dezelfde leer heeft toegepast op de gezondheidsleer, met zijn 4 humores en de daaruitvloeiende temperamenten , Galenos heeft de toepassing op de medikamenten en het dieet met de vier graden verder gezet Deze theorieën waren zo geniaal, dat zelfs de zo verdienstelijke Arabieren er niets konden aan verbeteren en dat ze eeuwen in stand bleven en alleen door een allesdooreenwoelende renaissance konden worden aangevochten en omvergeworpen Paracelsus, Vesalius, Van Helmont! Dan zien we

ook de alchemie zich tot chemie ontwikkelen, eerst langzaam, dan overweldigend snel in die stormachtige 18e eeuw, als de chemische produkten langzaam maar zeker de overwinning als geneesmiddel op de planten behaalden een strijd tussen het menselijk vernuft en het natuurlijk produkt. Voor de farmacie in onze streken moeten we slechts terug tot ca 1300, eerst eenzaam gesproten uit de kruidenverkopers die zich tot apothecaris specialiseerden, worden deze talrijker en groeperen zij zich in gilden en corporaties en collegia, later in sterke beroepsverenigingen. Op zeker ogenblik verlaat men in de farmacie de wegen van de ondervinding, van de empyrie en een universitaire vorming wordt voor de apotheker een noodzakelijkheid.

Dit stramien is er nodig als basis waarop dan naar het waarom van de veranderingen in werkwijze en geestesgesteltenis kan gezocht worden. En heel spoedig blijkt dan hoe nuttig het is om achterom te kijken, al was het maar om zich van de relativiteit van de wetenschapsontwikkeling te overtuigen. Theorie na theorie werden in de geneeskunde (cum quo in de farmacie) opgebouwd en verlaten, de geneeswijze en de geneesmiddelen volgden dezelfde ebbe en vloed. Telkens weer was men er van overtuigd de waarheid ontdekt te hebben, telkens weer vanaf de triakel tot aan de penicilline was men ervan overtuigd de panacee voor alle kwalen gevonden te hebben. Maar, Historia docet, de geschiedenis onderwijst, de geschiedenis houdt de mens zo nederig, zo bescheiden! De wetenschapsmens gelooft maar al te graag een stukje nieuwighed gevonden te hebben, de geschiedenis leert hem dat nagenoeg elke wetenschappelijke waarheid van voorbijgaande aard is, ze wijst erop dat de waarheid van vandaag de dwaling van morgen is. Inderdaad is de wetenschapsbeoefening op zich zelf een kenmerk van de mens, zij is inherent aan de mens, doch de studie van de ontwikkeling, van de geschiedenis van de wetenschap is op haar beurt een humaniseren van de wetenschapsbeoefening. Men zegt wel eens dat wetenschap aan het worden is steeds meer weten over steeds minder. Wetenschapsgeschiedenis behoedt voor bekrompenheid in het eigen hokje van de eigen discipline, i.a.w. behoedt voor de 'vakidiotie'. Sarton zei het reeds „De geschiedenis van de wetenschap is belangrijk voor het humaniseren van de wetenschap”.

Laat me er nogmaals de nadruk op leggen dat de geschiedenis der wetenschappen niet alleen is een chronologische opsomming van geleerden en ontdekkingen, van data en feiten, maar veeleer de filosofie, het inzicht krijgen in de ontwikkeling van het vak, het begrijpen van de innerlijkheid van het vak. De geschiedenis der wetenschappen is een van de vormen waarin de menselijke drang naar weten en begrijpen tot uiting komt. Zoals wijsbegeerte of wiskunde, biologie of taalstudie, astronomie of politieke geschiedenis heeft ook de geschiedenis van de wetenschap als allereerst en zingevend doel onze kennis van de mens en wat ons omringt te vergroten en te verdiepen. Zonder de wetenschapshistorie blijven zowel de cultuurgeschiedenis als de sociale en economische geschiedenis onvolledig en geven ze een inadequaat beeld van het verleden, iets wat in de geschiedenisboeken maar al te zeer het geval is. Wetenschapslui kunnen heel vaak dwaalwegen op, of is het niet zo dat de chemie lange tijd alchemie was, dat astronomie in astrologie uitmondde, dat

geneeskunde en farmacie door magie en bijgeloof fel waren besmet? De geschiedenis der wetenschappen leert de vergissingen van vroeger kennen en hoe zij op een dwaalspoor zijn geraakt, zij leert hoe dergelijke vergissingen te vermijden zijn, zij behoedt voor herhaling van sommige reeds lang gekende feiten, maar zij behoedt tegen het instampen van open deuren, ze neutraliseert veel nutteloos zoeken en tijdverlies. De geschiedenis der wetenschappen is een bijzonder verrijkende bron voor algemene kultuur, een tegengif tegen overdreven specialisatie, kortzichtigheid en eenzijdigheid. Prof Opsomer (Leuven) definieert dit zeer gepast „donner aux hommes un supplément d'âme“ Marcelin Berthelot, de baanbreker op het gebied van de synthetische onderzoeking der organische chemie zei het ook „Toute science doit être placée dans son cadre historique si l'on veut en comprendre le véritable caractère et la portée philosophique“. Nog onlangs op de Journée Scientifique van de Cercle Scientifique des anciens élèves de l'Institut Gilkinet te Luik gehouden op 17 maart 1974, zei Prof JM Pelt, President de l'Institut Européen d'Ecologie van de universiteit te Metz „Le présent n'a aucune consistance, aucune signification sans l'éclairage de l'histoire“ Hiermee denk ik dat ik voldoende gewezen heb op het waarom van de beoefening van de wetenschapsgeschiedenis in het algemeen en voor ons apothekers, van de farmaciegeschiedenis in het bijzonder.

Laten we concluderen

Voor eerst op het beroepsvlak Laten we hopen dat bij de apothekers, vooral bij de jongere, een sterke belangstelling groeit voor de geschiedenis van hun vak, dat ze overtuigd worden van het feit dat er naast de uitoefening van het beroep aandacht moet geschenken worden aan een ontspanning van het lichaam en ook van de geest. De bestudering van de geschiedenis van het beroep is de aangewezen discipline voor de geestesontspanning. Komt daarbij dat de kennis van het verleden van de farmacie de uitoefening van het beroep van apoteker, dat vaak eentonig kan zijn, veraangenamt, door haar worden de geneesmiddelen levend. De geschiedenis is ook tevens een optimaal antidotum tegen pessimisme en ontmoediging, want zij leert ons dat we nooit mogen opgeven, zoals onze voorgangers ook steeds opnieuw voor hun rechten zijn opgekomen, hoe somber de toekomst zich ook aanmeldde. De geschiedenis van de farmacie leert ons dat de farmacie eeuwig is.

En als tweede conclusie zou ik willen de hoop uitspreken, dat de akademische overheden van onze universiteiten zouden overtuigd worden van de noodzaak van het onderricht in de geschiedenis van de exacte wetenschappen. Hier doen zich twee mogelijkheden voor ofwel de oprichting van een multidisciplinair instituut voor de geschiedenis der wetenschappen, waarin iedere faculteit zou vertegenwoordigd zijn. Ofwel in ieder faculteit een instituut voor de geschiedenis van de in die faculteit gedoceerde discipline, waar afgestudeerden, met het statuut en de wedde van assistent en werkleider, in de gelegenheid zouden gesteld worden zich in de algemene geschiedenis en geschiedschrijving te vervolmaken en terzelfdertijd een doctoraat voor te bereiden. Nadien zou voor wat de farmacie betreft, kunnen overwogen worden, zoals in sommige buitenlandse universiteiten het geval is, een cursus in de geschiedenis te combineren,

met b.v. die van farmaceutische wetgeving en deontologie, zodat een volwaardig professoraat zou kunnen ontstaan.

Ik aanzie het als een groot voorrecht hier deze suggesties te kunnen doen in een gebouw van de Gentse universiteit, waar spontaan de gedachtenis opgeroepen wordt aan de grootmeester George Sarton, die eerst te Gent en daarna in de V.S. van Amerika de grote animator is geweest voor de studie en het onderwijs van de geschiedenis der wetenschappen. Laat me dan ook eindigen met een uitspraak van Sarton: „De geschiedenis van de wetenschap is niet alleen de geschiedenis van onze toenemende kennis, zij is ook de geschiedenis van de vooruitgang van de verdraagzaamheid en van de vrijheid van gedachte”.

Dr. L.J. VANDEWIELE
Goudenhandwegel 26
B-9120 Destelbergen

D A WITTOP KONING

DE VERBREIDING VAN DE DELFTSE APOTHEKERSPOT

De verbreidung van de Delftse apothekerspot heeft natuurlijk haar voorgeschiedenis, zoals de Delftse apothekerspot dat zelf ook heeft. Stamt de Delftse apothekerspot via het vroege Delfts van de Antwerpse majolika af, ook deze heeft reeds een zekere verbreidung, zij het minder en anders. In die tijd is het slechts een handelskwestie, later komt daar de vestiging van Delftse pottenbakkers in het buitenland bij.

In de inventaris van de Kolberger Ratsapotheke komen in 1589 reeds voor
7 gemalte weisse Anthorffesche grosse Topfe
7 kleine gemalte Anthorffesche zu den Conservis

Meiszner (1) tekent hierbij aan „Die Condita fullte man in gewohnliche, die Conserva in sogenonnte „Anthorffesche Topfe“ die aus Antorf = Antwerpen bezogen wurden“

In Lubeck kon, op een vroeger tot de Ratsapotheke behorend, aangrenzend terrein, een gemetselde afvalput opgegraven worden. Het onderzoek leverde lagen afval met de resten van een apotheekinventaris uit de 2e helft van de 15e en de 16e eeuw, waartussen voorwerpen uit de prive huishouding van de apotheker voorkwamen. Onder de apothekerspotten vielen speciaal op de scherven en grotere brokstukken van Nederlandse, Duitse en Spaanse herkomst (2). Jasper Andries emigreerde van Antwerpen naar Norwich. Hij verhuisde in 1570 naar Londen. Crellin (3) schrijft hierover: The first documented landmark in the story of English tin-glazed ware is the 1567 petition of the two Antwerp potters, Jaspar Andries and Jacob Janson, requesting permission to make this ware in London. It is interesting that in their petition they explicitly mentioned the manufacture of „vessels for apothecaries“. These early tin glazed pharmaceutical containers were decorated with simple designs of bands of coloured criss-crosses, spots and links etc.

Dit laatste lijkt mij niet strikt noodzakelijk, zij kunnen ook wel opstandpotten vervaardigd hebben, zoals dat in Antwerpen in die tijd al gebeurde. Immers kennen wij een aantal namen zoals Guido di Savino (Guido Andries) van Castel Durante die reeds in 1512 genoemd wordt en Pier Franz van Venedigen, die in 1521 voorkomt als „Faiseurs de pots d'apothicaires aan de Camerpoortstraat“ (4) te Antwerpen.

In de volgende eeuw krijgen we de trek van Delftse pottenbakkers naar het buitenland, allereerst naar Hanau. Jkr de Jonge (5) schrijft hiervan: „Bekendheid verwierf de fabriek in Hanau, aanvankelijk door twee Nederlanders Jacob van der Wallen en Daniel Behaghe in Frankfurt opgericht. Vooral het werk uit deze „porcelein-backerei“ afkomstig, waar vele Delftse plateelbakkers werkzaam waren, had een grote overeenkomst met het originele Delftse aardewerk. Nog tot 1806 bestond deze fabriek.“ Voorzover thans na te gaan zijn de versieringsmotieven van de apothekerspotten niet aan Delft ontleend. Potten met het pauwenmotief zijn mij dan ook niet voorgekomen.

Ook Kassel (1608), Brunswijk (1707), Neurenberg, Osnabrück en Dorotheenthal hebben kortere of langere tijd hun aardewerkfabriek gehad, die alle min of meer van de Hanauer plateelbakkerij uit ontstaan zijn.

Frankfurt In mijn boek (6) beeld ik een stuk af uit het Folkloremuseum te Gent en gemerkt F Dit merk heb ik met veel vraagtekens toegeschreven aan Flyt Byckloch (1669) Het zal echter wel in Frankfurt thuis horen In 1666 verkrijgt J Simonet „uit parijs" daar tezamen met twee gefortuneerde burgers van de stad, Bernard Schuhmacher en Joh Christoph Fehr, het privilege om een fabriek op te richten maar van 1667 af schijnt Fehr hier alleen de leiding in handen te hebben gehad Na zijn dood in 1693 komt het bedrijf in het bezit van zijn weduwe en twee zonen en volgen in de loop van de 18e eeuw verschillende eigenaren elkaar op In 1774 houdt de produktie geheel op onder druk van de talrijke fabrieken, die in de nabijheid lagen, waarvan de concurrentie te sterk bleek te zijn De kwaliteit van dit aardewerk en de glans van de witte glazuur heeft dikwijls grote overeenkomst met die van Delfts aardewerk Er komen stukken voor die met een F gemerkt zijn (Frankfurt of Fehr) terwijl hieraan soms een jaartal is toegevoegd

Lambeth Hierover schrijft Jkvr de Jonge „In 1671 heeft een Delftse plateelbakker Jan Arienz van Hamme zich in Lambeth bij Londen gevestigd, met de bedoeling aardewerk te maken zoals men dat in Nederland deed Door de oorlog, die in 1672 uitbrak, is het contact met het moederland toen wel geruimen tijd verbroken geweest In Lambeth waren tenslotte een twintigtal plateelbakkerijen in bedrijf en vandaaruit verspreidde zich het product als „Lambeth Delft" Het karakter ervan is stellig aan het Delfts verwant" Zelfs komen er enige weinige potten met het pauwenmotief voor, waarvan men slechts aan de vorm en de inschriften kan zeggen dat het Lambeth Delft is

Kassel. In 1680 werd hier een fabriek opgericht onder landgraaf Karl von Hessen-Kassel Het was een klein bedrijf met vele Hollandse arbeiders Een cylindrische pot met het pauwenmotief en het merk H L aaneen in het Kulturenmuseum te Lund

Hierna volgde de oprichting van aardewerkfabrieken in nog vele andere steden in Duitsland, dikwijls als staatsondernemingen Een bekend voorbeeld is de fabriek te Potsdam, kort daarop naar Berlijn overgeplaatst onder bescherming van de Grote Keurvorst Ook hier bleef het Hollandse karakter lange tijd kenbaar, ook al door de aanwezigheid van Nederlandse arbeiders Deze fabriek werkte nog tot 1789, Pieter van der Lee werd uit Delft ontboden, na zijn dood volgde Gerhard Holm wiens weduwe Gerhard Wolbeer trouwde (de Jonge) De tweede Berlijnse fabriek werd in 1756 door Ludicke gesticht Hier werd namaak van de eerste fabriek gemaakt Het bedrijf werd in 1779 gesloten Urdang en Nitardy (7) beschrijven een paar potten uit deze fabriek als volgt De vorm en de versiering van deze potten is identiek met die van Delft en op het eerste gezicht schijnt er geen twijfel mogelijk, of men met Delfts te maken heeft De glazuur is echter geliger dan die van Delft, de versiering minder zorgvuldig geschilderd en de houding van de pauwen anders Kijken we op de onderzijde, dan zien wij dat die ongeglazuurd is (de bodem van Delftse potten is altijd glazuur) en de ingegrifte initialen B L draagt, het merk van Berlin-Luedicke De opmerking dat de in Delft vervaardigde potten van onder altijd geglaasd zijn is in zijn algemeenheid stellig niet waar

Doornik In mijn boek schreef ik reeds dat men een aantal merken bestaande uit een kruis met 3 of 4 punten of rondjes in de kwartieren, aan Doornik toeschrijft Op grond hiervan zouden een aantal gemerkte stukken in de musees de Centenaire te Brussel, Belgisch werk zijn In Apotheek Schrijnen te Venlo ontdekte ik een middelgrote cylindrische pot met het pauwenmotief Een verbasterd opschrift Sap Hyerosol in zwart wordt gevuld door het kruisje met de 4 rondjes Zonder dat ik mij dit realiseerde wees dit al in de richting dat we niet slechts aan de onderzijde van een pot naar een merk moeten zoeken maar ook, min of meer verstopt in het versieringsmotief Hoe ver mogen we hiermee gaan? Op een serie grote potten met het pauwenmotief, van goede kwaliteit, in het medisch pharmaceutisch museum te Amsterdam, treffen we in het ronde gaatje in de franse lelie terweerszijde van de cartouche een kruisje aan, eenmaal zelfs met de 4 punten in de kwartieren Is dit een verstopt merk van Doornik?, dan heeft men daar een produkt van goede kwaliteit gemaakt Als pottenbakkers worden genoemd

Pierre Joseph Fauquez 1698-1725

Francois Carpentier 1750

Francois Joseph Peterinck 1751-1800

Rijsel

Leclair (8) schrijft In 1696 sticht Jacques Feburier, afkomstig uit Doornik, een fabriek van aardewerk, die in 1729 overging op zijn schoonzoon Joseph Francois Boussemart In 1711 sticht Barthelemy Dorez eveneens een fabriek in Rijsel, die later overging op zijn beide zoons In deze fabrieken werd voortdurend een groot aantal apothekerspotten vervaardigd, waterkaraffen, stroopkanen enz Geen enkele draagt echter het merk van de fabrikant Feburier merkte met een F, Francois Boussemart met een FB, terwijl Dorez voluit signeert Leclair geeft een afbeelding van drie potten met het pauwenmotief, die hij op niet nader genoemde gronden, als Rijsels aardewerk beschouwt Twee ervan vertonen deze afwijking van Delft, dat zij onderaan het engelkopje i p v een kruisje 3 spruiten met 2 knoppen en een gedeeltelijk geopende bloem hebben In mijn boek geef ik een aantal voorbeelden van dergelijke afwijkingen, die Thomann (9) geïnspireerd hebben tot een onderzoek naar hetgeen de engel in de mond heeft, om daarmee te determineren Een pot in het museum te Rijsel heeft een cartouche met de dolfijn met pauwen en de initialen NIB Het apothekersmuseum in Heidelberg heeft een dergelijke stroopkan met de letters I FD om het saterkopje

Brussel

Dirck Witsenburgh, die van 1690-1705 eigenaar van de plateelbakkerij „De witte Starre” is geweest, associeerde zich met Corneille Mombaers te Brussel, waar ook meerdere Nederlandse arbeiders werkten In het museum te Lemgo bevindt zich een cylindrische pot met het pauwenmotief en het merk van Mombaers

Denemarken

In de oude Deense apotheken waren veel apothekerspotten van vreemde herkomst, men had immers eeuwenlang nauwe betrekkingen met de Duitse en

Hollandse pharmacie Inmiddels ontstond er in 1722 in Denemarken een aardewerkfabriek „Delfts Poselins eller Hollandsch steentøys Fabrique“ De directeur was Johann Wolff, die in 1725 reeds weder ontslagen werd In 1727 begint de productie van de z g fabriek in de grote koningsstraat in Kopenhagen Johan Ernst Pfau, die eerst in Lubeck probeerde een fabriek op te richten was van 1727 tot 1749 directeur Stukken uit deze fabriek zijn thans zeldzaam Het nationale museum en het universiteitsmuseum bezitten potten, gemaakt voor de Swane apotheke te Aalborg met zwanen in plaats van pauwen Twee dragen het merk van Pfau (10)

Zweden

Johann Wolff gaat naar Stockholm en wordt daar de oprichter van de Rorstrand Fabriek in 1729 Het Kulturenmuseum te Lund bezit een cylindrische pot met het pauwenmotief, gemerkt D en Stockholm 1744

Hannoverisch-Munden

Deze fabriek is in 1746 ontstaan uit een klein bedrijf waar aardewerk en pijpen vervaardigd werden Als eigenaar worden genoemd Carl Friedrich von Hanstein en na 1775 diens zoon Johann Friedrich von Hanstein In het laatste kwart van de 18e eeuw is ook deze fabriek verdwenen Het merk is een M of drie maansikkels uit het wapen van Hanstein Mij zijn drie potten gemerkt met een M en twee gemerkt met de drie maansikkels bekend, allen met Delftse kartouches

cyl pot met inschrift U Nutritum pauwenmotief M, Dr E Grendel, Haastrecht
cyl pot zonder inschrift, zonder pauwen M, Deutsches Apothekenmuseum
cyl pot met een Delftse cartouche met fruitmand, vroeger verz Heinrici, Halle
(Bildkatalog 1-1-40) M

oliekan met pauwenmotief en drie maansikkels tussen vleugels van het engeltje
Inschrift OI Mastichin Medisch-Pharmaceutisch Museum Amsterdam
Stroopkan met inschrift Syr Cichor c Rh, onder de voet de drie maansikkels
(Verz Piners Bruhl)

Warschau

Tussen 1779 en 1800 produceerde een fabrikant Wolff, misschien een nazaaat van Wolff uit Kopenhagen en Stockholm, hier apothekerspotten die een volslagen namaak van de Delftse zijn Het museum in Krakau bezit enkele van deze potten met het pauwenmotief, zonder inschrift en gemerkt W (11)

- (1) R. Meiszner, Eine Norddeutsche Apotheke des 16 Jahrhunderts. Berlin 1908.
- (2) W. Neugebauer, Die Ausgrabungen in der Altstadt Lübecks, Rotterdam Papers,, Rotterdam 1968, 93-113.
- (3) J.K. Crellin, Medical Ceramics. London 1969.
- (4) D.A. WITTOP KONING, Van Antwerpse majolica tot Delfts aardewerk. Antiek I, 1967, 26-35.
- (5) Jkvr de Jonge, Oud Nederlandsche majolica en Delftsch aardewerk. Amsterdam 1947.
- (6) D.A. Wittop Koning, Delftse apothekerspotten. Deventer 1954.
- (7) G. Urdang en F.W. Nitardy, The Squibb ancient pharmacy. New York 1940.
- (8) E. Leclair, Histoire de la Pharmacie à Lille. Lille 1900.
- (9) H.E. Thomann, Die „Delftse Pottenkamer“ der J.R. Geigy A.G., Basel. in Keramik-Freunde der Schweiz, Mitteilungsblatt 65, 1964, p 3-15.
- (10) D. Andersen, Gammelt dansk Apoteks inventar, Copenhagen 1944.
- (11) W. Roeske, Polnische keramische Apothekengefäße im Museum der Pharmazie in Krakau. Veröffentlichungen der Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie 38, 1972, p 231-239.

Dr. D.A. WITTOP KONING
Raphaelstraat 22
Amsterdam

BOEKBESPREKING

SCHNEIDER Prof. Dr. Wolfgang, *Lexikon zur Arzneimittelgeschichte. Pflanzliche Drogen.* Sachwörterbuch zur Geschichte der pharmazeutischen Botanik. 3 delen, 420 + 400 + 488 blz Govi-Verlag, 6 Frankfurt/M., Beethovenplatz 1-3. Prijs per deel : DM 78.

Dit woordenboek in 3 volumina (V/1 A-C, V/2 D-O, V/3 P-Z) over plantaardige geneeskundige stoffen bevat 1.139 monografieën en is de 5e voortzetting in de reeks *Lexikon zur Arzneimittelgeschichte*, in vorige jaren uitgegeven door Prof. W. Schneider, Leiter des Pharmaziegeschichtlichen Seminars der Technischen Universität Braunschweig : Band I Tierische Drogen Sachwörterbuch zur Geschichte der pharmazeutischen Zoologie, 92 blz. DM 19, Band II Pharmakologische Arzneimittelgruppen. Sachwörterbuch zu ihrer Geschichte, 92 blz. DM 17, Band III Pharmazeutische Chemikalien und Mineralien. Sachwörterbuch zur Geschichte der pharmazeutischen Chemie und Mineralogie, 412 blz. DM 54, Band IV Geheimmittel und Spezialitäten. Sachwörterbuch zu ihrer Geschichte bis um 1900, 307 blz. DM 42.

De reeks, die van een onschatbare waarde is bij de studie van de farmaciegeschiedenis, wordt nu aangevuld met een impressionerend werkstuk, dat met veel nut kan gebruikt worden door alwie moeite heeft met oude benamingen van planten. Enorm veel tijdrovend zoekwerk zal de vorser bespaard worden, die over deze rijke documentatie zal beschikken

Hiermede bedoel ik niet, dat voor monografieën over een welbepaalde plant alle bronnen werden gekonsulteerd en uitgepluisd en daardoor alle verdere opsporingen uit de hand van vorsers werden genomen. Dit is ook niet de bedoeling van de auteur; hij geeft aan welke bronnen werden gekonsulteerd en ipso facto welke niet. Identificatie van bepaalde planten uit de oudheid is en zal altijd een moeilijke taak blijven, is ook vaak voor diskussie vatbaar. Steekproeven kunnen deze bewering staven ; één voorbeeld : in de Index, die wegens de synonymie zeer bruikbaar is, vinden we „*Consolida - Sympyton*”, waar we

meer specifikatie zouden verwacht hebben als *Consolida major*, want er bestaat ook een *Consolida minor* (cfr. V/3 p. 122), die wijst op *Prunella vulgaris* L. (of op *P. grandiflora* Jacq.), waar als synoniem *bugula* aangegeven wordt, die in andere geschriften (Herbarijs, Dodoens, Blanckardus enz.) synoniem is van *Consolida media* en wijst op *Ajuga reptans* L. Zenegroen (D. kriechender Gunsel) (cfr. V/I p. 57), minder op *Ajuga chamaepeplus* Schreiber, Akkerzenegroen (D. gelber Gunsel) (cfr. U. Schmitz, Hans Minners Thesaurus medicaminum, p. 458). De Index mocht dus wel meer specificatie geven voor *Consolida* in *major*, *media* en *minor*.

Van de meeste vermelde planten worden de medikale toepassingen vermeld, een glibberig terrein, in feite een onbegonnen werk, daar de verschillende auteurs soms de meest uiteenlopende eigenschappen aan een plant toekennen. Nu aan deze eigenschappen toch aandacht besteed wordt, zou het ongetwijfeld interessanter geweest zijn erbij te mogen vernemen, of de toekenning van bepaalde eigenschappen wetenschappelijk verantwoord is ; we staan immers dikwijls versteld over de juistheid van sommige ervaringsfeiten (bv. aanwezigheid van Vitamine C, adstringerende eigenschappen, enz.), anderzijds spelen bijgeloof en signatuurleer een rol. Schneider als apoteker-chemicus ware zeker de man geweest om deze toegemeten eigenschappen te testen

Dit encyclopedisch werk is, zoals trouwens alle encyclopedieën, geen leesboek maar een naslagwerk. Maar het is niet alleen een naslagwerk (zonder voorgaande) maar daarenboven een studieboek, waar iedereen die met planten te doen heeft, rijke documentatie kan vinden en betrouwbare indicatie voor verdere gedetailleerde studie over planten en plantbenamingen, zowel historisch als hedendaags.

Men kan alleen bewondering opbrengen, niet alleen voor het monnikenwerk hier door Prof. Schneider gepresteerd, maar ook voor de eruditie waarmede hij dit zo moeilijk en uitgebreid domein behandelt

L.J. Vandewiele

U SCHMITZ, Hans Minners 'Thesaurus medicinum' Pharmaziehistorische Untersuchungen zu einer alemannischen Drogenkunde des Spatmittelalters Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwurde Marburg/Lahn 1973, 604 blz, gestencild

Na meer dan 20 jaar als officina-apoteker gepraktiseerd te hebben, besloot Ursula Schmitz, echtgenote en moeder, tot Doctor te promoveren aan de Philips-Universiteit te Marburg, met als tesis de studie van het in handschrift bewaarde laatmiddeleeuws herbarium van Hans Minner

Na eerst de levensloop van apoteker Minner en een ontleding van zijn geschriften nagegaan te hebben, komt de auteur tot het besluit dat de Thesaurus medicinum van Minner als het eerste, het omvangrijkste en wetenschappelijk waardevolste werk van de laatmiddeleeuwse Duitse kruidenboeken mag beschouwd worden. Het zou voor eigen gebruik geschreven, ten laatste in 1470 beëindigd zijn en nooit in druk uitgegeven.

Volgt dan de tekstuitleg van 1° Artemisia tot 348° Zerusa. Na de tekstkritische aantekeningen volgt het Glossarium (p 288-558), ingedeeld in Vegetabilia, Animalia, Mineralia, Composita, maten en gewichten en een synoniemensleutel uitgaande van de Latijnse nomenclatuur. Ten slotte de bibliografie en enkele afbeeldingen.

Over de identificatie van kruiden in oude schriften zal wel nooit volledige eensgezindheid bestaan, toch komen hier en daar benamingen voor die wij moeilijk kunnen belemen, zo bv „Flamula daz ist brenn krutt” wordt gedetermineerd als brandnetel, terwijl o. i. de Clematis flammula L. evenzeer een „brandkruid” is en volgens de benaming meer aangewezen.

Men kan de auteur niet verwijten dat ze bij de identificatie niet voorzichtig te werk is gegaan. Hoe nodig dit is vinden we hier o. a. geïllustreerd bij Fel Terre disz colloquintida ein frucht eins boms. In de meeste herbaria, tot zelfs bij Dodoens vinden we deze benaming voor Centaurea („Fel terrae, om de groote bitterheyt diemen in de bladeren van dit cruydt proeft”). Nu is de kolokwintapfel ook bitter, maar de vrucht van een boom? Kratzeny zou volgens het handschrift

kolokwint zijn en elders vinden we dan weer kleine kratzeny als Centaurea minor. Allemaal niet zo eenvoudig.

Met het woord alkohol heeft de auteur, en zij niet alleen, blijkbaar moeite „heutige Bedeutung des Wortes erst ab Paracelsus”. Hier wordt de grote Arnaldus de Villanova onrecht aangedaan, daar deze voor Paracelsus (1493-1541) reeds alkohol kende. Ook bestaat er een traktaat over alkohol in het Middelnederland, gedateerd 1351, dus lang voor Paracelsus. „Aqua vite datus water des levens of levende water”. Het Arabisch woord alkohol beduidt in werkelijkheid iets uiterst subtiel, uiterst fijn en beweeglijk „tritura trituratione ultima sicut alcohol”. Daarom is alkohol bij de Arabieren niet alleen een oogpoeder maar ieder poeder dat zeer fijn gewreven is.

Een opmerking nog, in het hoofdstuk Pharmaceutische Termini komen enkele Nederlandse citaten voor, waarin heel wat schrijfouten, die konden vermeden worden.

De uitgave van Ursula Schmitz mag als een schoolvoorbeeld beschouwd worden. Vooral het Synonymarium, uitgaande van de Latijnse benaming is zeer waardevol en verdient navolging.

We kunnen dan ook niets minder dan onze grote bewondering uitspreken voor dit prachtige en blijvende werk, dat en filologen en wetenschapshistorici met dank zullen naslaan.

LJ VANDEWIELE

BRAEKMAN Prof Dr Willy L., Medische en Technische Middelnederlandse Recepten. Een tweede Bijdrage tot de Geschiedenis van de Vakliteratuur in de Nederlanden. Kon Acad voor Nederl Taal- en Letterkunde Gent 1975, XII + 423 blz. Prijs 520 fr.

Bescheiden zegt Braekman dat dit zijn tweede bijdrage is tot de geschiedenis van de vakliteratuur in de Nederlanden, in feite is dit de zoveelste bijdrage die hij op dit gebied levert en waardoor hij als de voorname promotor van deze discipline in ons land aangezien wordt.

Dit werk is helemaal opgebouwd volgens het stramien dat hij voor zijn voorgaande

boek „Middelnederlandse geneeskundige recepten 1970” heeft gebruikt (cfr boekbesprekking Farm Tijdschr Belg, 48 (1971), 36)

Woord vooraf, waarin we lezen dat Braekman van mening is dat „zeer waarschijnlijk nu de grote meerderheid van de tot ons gekomen Middelnederlandse recepten gedrukt is ” Nogal optimistisch als we de lijst van onuitgegeven (middelnederlandse?) receptencollecties bezien door Dr R Jansen-Sieben samengebracht (Middelnederlandse Vakliteratuur p 53) , we beamen liever dat „alleen maar wat de recepten betreft er nog werk is voor jaren” Dit zal zeker zo zijn als het aantal gegadigden zo bitter klein blijft

Bibliografie

Hoofdstuk I Inleiding Hierin wijst de auteur erop dat de drie handschriften (Kassel, Brussel en Leiden) waaruit de hier gepubliceerde recepten voortkomen, niet uitsluitend medische recepten bevatten, doch ook 'recepten van technische aard die in de middeleeuwen in het algemeen, doch heel bijzonder in het Middelnederlands taalgebied uiterst zelden aangetroffen worden' Het gaat hier om verfrecepten, beroepsgeheimen van steenkappers en andere ambachtslieden, keukenrecepten van zeer uiteenlopende aard Hier komen we op een heel nieuw terrein nl de alchemistische en ambachtelijke terminologie, waarover inderdaad nog bitter weinig bekend is De technische recepten zijn soms bekoorlijk en men wordt 'betinteld' om ze eens na te maken De keukenrecepten zouden we liever diete recepten noemen, omdat ze nader bij de gezondheid dan bij de voeding komen te staan , vergeten we ook niet dat suiker, suikerwaren en likeuren (clareit, hippocras e a) destijs in de apotheek thuis hoorden

Hoofdstuk II De Handschriften, secundum artem beschreven, gedateerd en gelokaliseerd

Hoofdstuk III Inhouds overzicht van de recepten, waarin voor het praktisch gebruik een systematisch overzicht gegeven wordt van de inhoud, zodat het gemakkelijk wordt in de 1220 nummers wegwijs te worden

Teksten

Aantekeningen, grondig bewerkt kostbaar commentaar en vergelijkmateriaal

Glossarium, een uitgebreide, verklarende lijst, waarvan de meeste namen reeds eerder verklard werden, doch die nog steeds noodzakelijk blijkt zolang we niet beschikken over een woordenboek van de Mnl vakterminologie Na alles wat tot nog toe reeds gepubliceerd werd zou dit reeds een dik boek worden Identifikatie en interpretatie zullen wel eeuwig een signum contradictionis blijven, vandaar een paar opmerkingen Nr 622 Voor soldeerstaafjes te maken laat men een lood rattekruid samen met wijnsteen, koper en zilver smelten Rattekruyt wordt geïdentificeerd *Euphorbia lathyris L* Een plant laten smelten met metalen is ongebruikelijk, daarom denk ik dat hier eerder moet gedacht worden aan rattekruid of rottekruid d i *arsenicum* Op p 403 rude 215 (ook 267, 271 e a) verzamelnaam voor allerlei huidziekten, wat juist is „Scabies dats rudicheit”, doch de volgende getallen 340 „tsop vander rude”, 341 „die rude is harde goet ieghen alrehanden verghifnisse wart si met wiin ghedronken of groen gheten” en 343 „hi sal nemen die blade vander bitone ende die blade vander rude” wijzen stellig op *Ruta Rude* is dus een te vermelden schrijfwijze ervan

Gewefrede soort gom Uit de kontekst zou ik eerder opmaken „gewekede” (of iets dergelijks) d i de gommen die in het begin van het recept in azijn „tweken” gezet werden moeten nu „eyn luttel sieden”, gewefrede is ongetwijfeld een (korrupt) bn Gariofilaet wordt als kruidnagel geïdentificeerd en glorifilaet als nagelkruid (*Geum urbanum L*), niettegenstaande de Herbarius explicet zegt 'Gariofilate dats glorifilate' en niets in de recepten erop wijst dat het om kruidnagels gaat, terwijl in de recepten waar het om „garioffels nagelen” gaat, deze samen met andere specerijen worden voorgeschreven

Tot slot kunnen wij ons verheugen in het feit dat heel wat nieuwe woorden aan de Mnl woordenschat worden toegevoegd en dat nieuwe horizonten worden geopend door de technische recepten Wij zijn maar al te zeer geneigd onder Mnl vakliteratuur geneeskundige-farmaceutische (meestal botanische) geschriften te verstaan en vergeten wel eens dat ook de wiskunde, de astrologie, de industrie, de architectuur, de land-

bouw enz voeten hebben in de middel-
eeuwen en Mnl geschriften op ieder van
deze gebieden op publikatie wachten Er is
in ons land nog veel te doen op dat ge-
bied , werken als deze van Prof Braekman
trachten de achterstand in te halen Moge
hij „school maken”!!

L J VANDEWIELE

WITTOP-KONING D A , Bronzemorser Govi-
Verlag, 6 Frankfurt a M Beethovenplatz 1-3,
66 blz waarvan 27 blz ill Prijs DM 15,50

In de serie Monographien zur pharmazeuti-
schen Kulturgeschichte verscheen dit werkje
van de hand van Dr Wittop Koning als
Band 4 nadat vroeger reeds uitgegeven
werden Band 1 W H Hein, Emailmalerei-
glaser aus deutschen Apotheken, Band 2
D A Wittop Koning, Pharmazeutische Mun-
zen und Medaillen, Band 3 W H Hein,
Christus als Apotheker

Deze monografieen hebben als bijzondere
kenmerken korte doch verantwoorde do-
kumentatie en zorgvuldig uitgelezene illus-
tratie Voor wie het onderwerp verder wil
uitlepen helpt de literatuuropgave Als ini-
tiative in een bepaald onderwerp van de
farmaciegeschiedenis de juiste dosering

In de inleiding van Bronzemorser wordt een
kort historisch overzicht gegeven van de
vijzel als gebruiksvoorwerp, de techniek van
het gieten besproken, de versieringen en de
inschriften verder speciale aandacht voor
de oren, de stamper, het deksel en het
draagstuk De indeling geschiedt per land
van oorsprong Perzie, Arabie, Engeland,
Duitsland, Italie, Nederland, Belgie, Oosten-
rijk, Zwitserland, met telkens een woord uit-
leg over de vijzelgieters, de speciale ken-
merken en een prachtexemplaar afgebeeld
tot voorbeeld

Kortom, een boekje dat een streling is voor
oog en geest en dat wij ten zeerste kunnen
aanbevelen

Dr L J VANDEWIELE

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Jubileumkongres Gent 23-24-25 mei 1975

Wat in 1950 schuchter begon onder het impuls van enkele moedige academicici is uitgegroeid tot 'n stevige groep enthousiaste farmacohistorici de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux vierde in het laatste week-end van mei 1975 haar 25-jarig bestaan Dr Leo Vandewiele, die de leiding van de eerste bijeenkomst in 1950 op zich had genomen, was ook de man die dit jubileumkongres op perfekte wijze organiseerde

Het gastvrij onthaal

Ter gelegenheid van dit jubileum had Dr Vandewiele de steun gekregen van de Union Mondiale des Societes d'Histoire Pharmaceutique en de Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie, door deze internationale samenwerking kregen de sprekers, die uit verschillende landen van Europa naar Gent waren gekomen, de gelegenheid zich naar keuze in zes verschillende talen uit te drukken

Van meetaf aan was er 'n feestelijke stemming bij de meer dan 140 deelnemers te bespeuren, in de prachtige 18e-eeuwse patricierswoning van het Apothekershuis werden zij door de voorzitter van het Koninklijk Oostvlaams Apothekergild, Apotheker E Decoene, en door de directeur van de Tarificatiedienst, Apr L Vandebossche, op royale wijze ontvangen De gastvrijheid van de fiere stede van Gent werd de vrijdagavond nogmaals beklemtoond, toen de stadsmagistraat de kongressisten in het prachtige stadhuis ontving, en waar de voorzitter van de Kring, Apr E L Ahlrichs, de herinneringsplaket van de stad Gent in ontvangst mocht nemen

De zaterdagavond vergastte voorzitter Decoene de deelnemers op 'n fijne receptie, waarna tot laat in de avond de feeststemming doorliep tijdens de zeer verzorgde lunch in het prachtig Pand Waarlijk, Dr Vandewiele en Apr Decoene hebben ons feestelijk en gastvrij ontvangen !

De wetenschappelijke lezingen

Bij de opening van het Kongres belichtte voorzitter Ahlrichs het thema van het Kongres, met name de bijdrage van geleerden uit de Beneluxlanden tot de ontwikkeling van de farmacie en de natuurwetenschappen

1 o p v r i j d a g

Prof Dr J Gillis (Gent) George Sarton et l'histoire de la science

Prof Dr W Schneider (Braunschweig) Ein Brief von Johan Eliza de Vrij an Philipp Phobus

Prof Dr A Evrard (Gent) Le Pinel Gantois, Joseph Guislain

Prof Dr G Folch Jou (Madrid) Influencias Holandesas en la Farmacia Española

Dr A De Smet (Brussel) Les savants du Benelux dans l'evolution de la cartographie

Dr S Muñoz Calvo (Madrid) David Teniers, testimonio del saber medico-farmaceutico en Holanda a traves de las pinturas existentes en el Prado

Prof Dr L Elaut (Gent) Un tournant fameux en medecine de l'uromancie a l'examen scientifique des urines

Dr J Wiegert (Epe Westfalen) Anfange der Nahrungsmittelchemie in Deutschland unter Berucksichtigung pharmazeutischer Verhaltnisse

2 op zaterdag

Prof Dr K Ganzinger (Wien) Drei Niederlander als Forderer der oesterreichischen Gesundheitswesens und der Naturwissenschaften in 18 Jahrhundert van Swieten, Jacquin und Ingenhousz

Prof Dr H Tatalja (Zagreb) L'oeuvre du Dr JB Lalangue, protomedicus de la Croatie

Dr C Frances (Madrid) Los congresos internacionales de Farmacia que tuvieron lugar en Bruselas en el S XIX, a traves de la Prensa Farmaceutica Española

Dr A Sanchez-Moscoso Hermida (Madrid) Influencia de Van Helmont en España

M P Julien (Paris) Quelques caricatures sur le „marechal apothicaire” Lobau (1830-1835)

Apr L De Causmaecker (Lokeren) Le Titien, d'apres le portrait par lui-même, vers 1562 (Berlin, Gemaldegalerie Dahlem) sur un pot de pharmacie Venetien du XVIe siecle

Dr D A Wittop-Koning (Amsterdam) De verbreiding van de Delftse apothekerspot

Dr P Boeynams (Antwerpen) Iets over ziekenkoppen (tasses de malade)

Dr J H Ligterink (Amsterdam) Geen grenzen voor een Limburger

Apr A Gilson (Pont-de-loup) en Apr E G Segers (Brussel) Illustration de 25 années d'activite du Cercle Benelux

In het programma van de zaterdagnamiddag was ook een bijeenkomst van de Academie Internationale voorzien, waarbij Dr A Guislain (Marchienne) een academische rede hield met als onderwerp „Propos sur l'evolution historique de la pharmacie et du pharmacien”

Met deze wetenschappelijke bagage aan farmaciegeschiedenis konden de meeste deelnemers tevreden huiswaarts keren Maar het feest was nog niet beëindigd !

De Academische Zitting

In de akademieraadszaal van de Gentse Universiteit mocht voorzitter Ahlrichs de zondagmorgen vooreerst Rektor De Vreker van de RUG verwelkomen, samen met verschillende professoren uit de universiteiten van Gent, Leuven,

Brussel en Antwerpen. Prof. Dr. P. Braeckman, voorzitter van de Nationale Raad van de Orde der Apothekers, en Apr. J. Timmermans, voorzitter van de A.P.B. werden eveneens verwelkomd, samen met de leden van het Gentse stads-bestuur

Na deze korte inleiding werd de Eremedaille van de Kring aan de stichters voor zover deze de medaille nog niet ontvangen hadden, uitgereikt : aan Apr. I Etienne, Prof. Dr. J.B. Gillis, Dr. L.J. Vandewiele en Dr. D.A. Wittop-Koning. De eloge werd uitgesproken door Apr. E. Ahlrichs, voorzitter en Apr. E.G. Segers, vice-voorzitter. De muzikale intermezzi, die het Gentse Lukaskoor ten beste gaf, werden door de aanwezigen ten zeerste op prijs gesteld, en bracht er toe bij de feeststemming te verhogen.

Tijdens deze merkwaardige academische zitting werden dan aan vier nieuwe ereleden het diploma uitgereikt : Prof. Dr. K. Ganzinger uit Wenen, Prof. Dr. A. Heyndrickx uit Gent, en Prof. Dr. Tartalja uit Zagreb ; het vierde erelid, Prof. Dr. G.A. Sonnedecker uit Madison, U.S.A., kon aan de plechtigheid niet deelnemen. Apr. B. Mattelaer gaf een historisch overzicht van de benoeming der ereleden en sprak de eloge uit van de 4 nieuw benoemden.

In 'n pittige verhaaltrant bedankte Prof. Heyndrickx het bestuur en de leden van de Kring namens de nieuw benoemde ereleden.

De toespraak door Dr. L.J. Vandewiele gehouden, en door een zeer aandachtig publiek beluisterd, was een magistrale uiteenzetting „Over de zin van de beoefening van de geschiedenis van de farmacie”, die door iedere apotheker, die naam waardig, met aandacht zou moeten gelezen worden.

„De l'utilité de l'Histoire de la Pharmacie” was dan de behandeling van hetzelfde onderwerp, door Apr. Segers op zijn manier uiteengezet. Deze academische zitting werd besloten met een receptie, aangeboden door de heer rektor van de Universiteit, waarna de gelukkige deelnemers tijdens de lunch in het Pand, langs verschillende sprekers hun dank wisten uit te drukken aan de inrichters van dit geslaagd Jubileumkongres

B. MATTELAER

CONGRESSUS INTERNATIONALIS HISTORIAE PHARMACIAE 1975

Bremen, oktober 1975 'n Prettig geordende stad, waar geheel de stadskern 'n oase biedt voor de mens als rustige voetganger, en waarin de overeind staande oude gebouwen smaakvol tot hun recht komen midden verzorgde en met beelden versierde winkelstraten

In deze gastvrije stad, werd van 29 sept tot 5 okt '75 het Congressus Internationalis Historiae Pharmaciae gehouden, ingericht door de Duitse afdeling van de Internationale Gesellschaft fur Geschichte der Pharmazie, in samenwerking met de Union Mondiale des Societes d'Histoire Pharmaceutique, en de Academie Internationale d'Histoire de la Pharmacie

Prof Dr W-H Hein (die jaarlijks de prachtige Apothekerkalender uitgeeft) organiseerde op voortreffelijke wijze dit tweejaarlijks kongres, in samenwerking met Dr G Schroder uit Bremen, en waaraan ongeveer een 350 apothekers uit alle delen van de wereld deelnamen

In een kunstzinnige atmosfeer werd de plechtige opening ingezet met een speciale aria, getoondicht door de Praagse apotheker Pokorny ter gelegenheid van het Internationaal Kongres van Praag in 1971, een concerto grosso van Handel, en tussen de redevoeringen door een trompet concerto van Georg Philip Telemann!

De feestrede werd gehouden door Dr Wehle (Frankfurt) met als thema „De functie van de farmaciegeschiedenis in onze huidige tijd“ Tijdens deze plechtige opening werd aan Dr L J Vandewiele, onze hoofdredacteur van het Farmaceutisch Tijdschrift, de Urdang-Medaille uitgereikt, deze hoogste onderscheiding op farmaco-historisch gebied werd hem toegekend om zijn veelzijdige aktiviteiten, en in het bijzonder om zijn „Middelnederlandse Versie van de Circa Instans van Platearius“

Tijdens de wetenschappelijke voordrachten werden niet minder dan 40 referaten voorgelegd, die in 4 grote groepen werden verdeeld

- De geschiedenis van de farmaceutische Literatuur (leiding Prof Schmitz-Marburg)
- De geschiedenis der geneesmiddelen (leiding Prof Schneider-Braunschweig)
- De internationale farmaceutische betrekkingen (leiding Doc Wittop-Koning - Amsterdam)
- Farmacie en de kunst, de museologie (leiding Prof Hein - Frankfurt)

Van Beneluxzijde werden de lezingen opgemerkt, voorgelegd door Dr Wittop-Koning (Amsterdam), Dr Ligterink (Amsterdam), en Apr E Segers (Brussel)

Al met al zeer belangrijk werk, dat de meeste deelnemers moet aangemoedigd hebben in deze belangrijke maar toch te zeer verwaarloosde tak van de farmacie verder door te zetten

Ook de feestvoordracht tijdens de zitting van de Academie liep in de kijker Docent Dr Ganzinger (Wenen) had het over „Apotheek en Universiteit“ Tijdens deze zitting werd onze voorzitter Apr E L Ahlrichs tot lid van de Academie benoemd, waardoor onze Beneluxkring in het buitenland nog beter bekend geraakt Geheel dit Kongres verliep in voorname Duitse stijl, waarbij telkens het

Dr. Apr. L.J. Vandewiele ontvangt de gouden Urdang Medaille uit de handen van Prof. Dr. J. Parascandola, Director of the American Institute of the History of Pharmacy, University of Wisconsin U.S.A.

aksent op het kunstzinnige werd gelegd. Naast de muzikale begeleiding bij de openingsplechtigheid werden de kongressisten verrast met een kerkkoncert, waar het collegium musicum een fijnzinnig programma ten beste gaf met werken o.a. van onze Vlaamse komponist Dufay! In het Focke-museum had de vernissage plaats van de tentoonstelling van schilderijen, getiteld „Christus als apotheker”; een merkwaardig initiatief van Prof. Hein, waarbij een twintigtal schilderijen over dit thema waren bijeengebracht.

Verder een bezoek naar het kunstenaarsdorp Worpswede, het St.-Martens-Latem der Duitse expressionisten.

Tot slot feliciteren wij heel bijzonder Dr. Wittop-Koning, die tot nieuwe voorzitter van de Académie Internationale d’Histoire de la Pharmacie werd aangesteld in vervanging van de Spaanse Prof. Dr. G. Folch Jou.

Farmaciegeschiedenis wordt in onze streken nog niet zeer talrijk beoefend, en door de overheden nog niet gesteund, enkele uitzonderingen daargelaten. Doch, wie eenmaal zo een merkwaardig kongres heeft bijgewoond, beseft meteen dat deze discipline niet alleen op liefhebberij steunt, maar zeker wetenschappelijk verantwoord blijkt.

De farmaciegeschiedenis geeft aan ons edel beroep een glans en een waardigheid, waarop het zeker aanspraak kan maken, nu alles zo razend snel vooruitgaat en zeer belangrijke ontdekkingen, gebeurtenissen en theorieën zo vlug in de vergeethoek geraken.

B. Mattelaer

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX

Op zaterdag 11 en zondag 12 oktober 1975 kwamen de leden van de Kring bijeen in Deventer, waar Dr D A Wittop Koning de kongressisten inleidde tijdens de opening van de tentoonstelling „Van kruidentuin tot apotheek” De expositie toonde oude kruidenboeken en farmaceutische werken uit het bezit van de stadsbibliotheek en van de Harderwijker hogeschool, die in 1820 opgeheven werd

's Avonds werden 4 lezingen voorgedragen door Chr De Backer (Gent) „Een recept voor Karmelietenbier uit 1676”, door Dr Ligterink (Amsterdam) „Johann Rudolph Reershemius, Oostfries apotheker in Amsterdam”, en door Dr Wittop Koning (Amsterdam) „Deventer vijzels” Tot slot van de avond gaf Pierre Julien (Parijs) nog enkele mooie plaatjes ten beste met als titel „Pêle-mêle d'images pharmaceutiques”

De zondagmorgen begon met de ledenvergadering, waarin werd medegedeeld dat Dr Brans de Eremedaille van de Gentse Rijksuniversiteit ontving, voorzitter Ahlrichs tot Lid van de Academie Internationale werd benoemd, en aan Dr Vandewiele in Bremen de Urdang-Medaille werd uitgereikt

Daarop werd het diploma aan de nieuwe ereleden van de Kring aangeboden met name aan Dr Wittop-Koning (Amsterdam) en Dr Guitard (Toulouse) Hun verdiensten voor de farmaciegeschiedenis in het algemeen en voor de Kring in het bijzonder werden op merkwaardige wijze belicht door Dr Vandewiele mede namens Apr E Segers Tevens werd medegedeeld dat de volgende bijeenkomst in juni te Brugge zal plaatsvinden, waar de oude apotheek van het St Jans-hospitaal tot Museum zal worden ingehuldigd

Om deze bijeenkomst in Deventer te beëindigen werd een bezoek gebracht aan het prachtige Museum „De Waag”, bezoek dat we aan alle collegae warm kunnen aanbevelen!

B Mattelaer,
sekretaris

**Journée consacrée à l'Histoire de la Pharmacie à Bruxelles
Dag gewijd aan de Geschiedenis van de Farmacie te Brussel**

Une journée consacrée à l'histoire de la pharmacie aura lieu le dimanche 23 mai prochain, à l'Institut de pharmacie de l'U.L.B., Campus de la Plaine, Boulevard du Triomphe, 1050 Bruxelles.

Communications prévues de 10 h. à 12 h. et de 14.30 h. à 17 h.

Une exposition de pharmacopées, documents, faïences et objets pharmaceutiques sera ouverte dans les locaux de l'Institut du samedi 22 au jeudi 27 mai.

Op zondag 23 mei 1976 wordt een dag gewijd aan de geschiedenis van de farmacie, in het Institut de Pharmacie Université Libre de Bruxelles, Campus de la Plaine, Boulevard du Triomphe, 1050 Brussel.

Van 10 tot 12 u. en van 14.30 tot 17 u. worden mededelingen gehouden. Een tentoonstelling van farmakopees, dokumenten, apotekerspotten en farmaceutische voorwerpen zal te bezichtigen zijn in de lokalen van het Farmaceutisch Instituut, van zaterdag 22 tot donderdag 27 mei.

Bijeenkomst van de Kring - Réunion du Cercle

De volgende bijeenkomst van de Kring zal plaats vinden te Brugge op 12 en 13 juni 1976. Een merkwaardige tentoonstelling zal ingericht worden in het aloude Sint-Jans-Hospitaal.

La prochaine réunion du Cercle se tiendra à Bruges le 12 et le 13 juin 1976. Une exposition remarquable sera organisée dans les bâtiments de l'Hôpital Saint-Jean.

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Opgericht 18 april 1950 — Fondé le 18 avril 1950

Bestuur - Bureau :

Voorzitter-Président : E.L. Ahlrichs, Prof. Ritzema Boslaan 13, Utrecht
O/Voorzitter-Vice-Président : E.G. Segers, Av. W. Churchill 124, 1180 Bruxelles.
Sekretaris-Penningmeester }
Secrétaire-Trésorier } B. Mattelaer, Voorstraat 40, 8500 Kortrijk.

Leden-Membres : Dr. D.A. Wittop Koning, Raphaëlstraat 22, Amsterdam
Dr. A. Guislain, 110 rue Royale, 6030 Marchienne
J.B. Van Gelder, Spronklaan 54, Goringhem

Ereleden - Membres d'Honneur :

Prof. Dr. A.E. Vitolo, Pisa ; Prof. Dr. G.E. Dann, Dransfeld ; Dr. L.J. Vandewiele, Destelbergen ; Dr. P.H. Brans, Rotterdam ; Phn. I. Etienne, Bruxelles ; M.P. Julien, Paris ; Prof. Dr. G. Folch Jou, Madrid ; Prof. Dr. K. Ganzinger, Wien ; Prof. Dr. A. Heyndrickx, Gent ; Prof. Dr. G. Sonnedecker, Madison ; Prof. Dr. H. Tartalja, Zagreb ; Dr. E.H. Guitard, Toulouse ; Dr. D.A. Wittop Koning, Amsterdam.

Weldoener leden - Membres Bienfaiteurs :

A.P.B., Brussel-Bruxelles ; Voorzorgskas voor Apothekers-Caisse de Prévoyance des Pharmaciens, Brussel-Bruxelles ; Fédération des Pharmaciens de Bruxelles ; Union Pharmaceutique de Charleroi.

Ondersteunende leden - Membres Donateurs :

Kon. Apothekersvereniging van Antwerpen (KAVA) ; Kon. Oostvlaams Apothekersgild (KOVAG) ; Apothekersvereniging voor Kortrijk en Omliggende (AVK) ; Koninklijke Brugse Apothekersvereniging ; Pharmacies Populaires de Verviers ; Union Nationale des Pharmacien Luxembourgeois ; Ets Rodolphe Coles, Diegem ; Onderlinge Pharmaceutische Groothandel, Utrecht ; Universitätsbibliothek, Braunschweig ; Ets Dr. Willmar Schwabe, Zaandam ; Institut für Geschichte der Pharmazie, Marburg a. Lahn ; K.N.M.P., departement 's-Gravenhage ; K.N.M.P., department Utrecht ; Fonderie de Luxeuil, Luxeuil-les-Bains.